

KNJIGA SJEĆANJA

Ratni zločini tokom '90-ih u Crnoj Gori





Knjiga sjećanja

Ratni zločini tokom '90-ih u Crnoj Gori

*Podgorica
Jul, 2021. godine*

Izdavač

Inicijativa mladih za ljudska
prava iz Crne Gore (YIHR)

Za izdavača

Edina Hasanaga Čobaj

Urednici

Milan Radović
Nikola Mokrović

Saradnici

Boris Raonić
Mehdina Kašić Šutković
Zoran Vujičić

Autori

Aleksandra Srbljanović
Aleksandra Vukčević
Ferid Osmanagić
Marko Milosavljević
Nikola Mokrović
Tena Banjeglav

Lektura

Amina Murić
Jelena Ristović

Dizajn i priprema za štampu

Zoran Zola Vujačić

Štampa

AP Print, Podgorica

Tiraž

250

Partnerske organizacije



Udruženje građana
Bukovice - Pljevlja

Knjiga sjećanja je dio projekta „Odgovornost
za prošlost“ podržanog od:



Evropska unija u Crnoj Gori



Crna Gora
Ministarstvo javne uprave,
digitalnog društva i medija

www.yihr.me

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-9940-608-14-9
COBISS.CG-ID 18266372

Inicijativa mladih za ljudska prava iz Crne Gore (YIHR) već više od 15 godina istražuje i dokumentuje slučajeve ratnih zločina, zastupa pomirenje, insistira na vraćanju dostojanstva žrtvama i njihovim porodicama, traži procesuiranje odgovornih za ratne zločine i uključivanje svih činjenica u obrazovni sistem.

Pojedine slike u izvještaju su preuzete sa interneta u skladu sa „Creative Commons licence“.

Ova Knjiga sjećanja je nastala uz pomoć Evropske unije u okviru projekta “Odgovornost za prošlost”. Za sadržaj je isključivo odgovorna YIHR i ona se ni na koji način ne može smatrati odrazom stavova Evropske unije.

SADRŽAJ

◆ RIJEČ UREDNIKA	7
◆ BUKOVICA.....	10
◆ DEPORTACIJA BOSANSKIH IZBJEGLICA	26
◆ KALUĐERSKI LAZ.....	38
◆ OPSADA DUBROVNIKA	50
◆ LOGOR MORINJ	72
◆ PORODICA KLAPUH.....	86
◆ ŠTRPCI	96

RIJEČ UREDNIKA

Crna Gora još uvijek nije počela ozbiljno i sa odgovornošću da se bavi suočavanjem sa prošlošću – tako pokazuju nalazi organizacija civilnog društva dobijeni praćenjem procesa ratnih zločina tokom prethodnih godina, te zapažanja naših sagovornika s organizovanih razmjena studenata iz regiona tokom kojih smo obilazili mjesta gdje su se ratni zločini odigrali, kao i izvještaji relevantnih međunarodnih institucija. Takođe, međunarodna zajednica je konstatovala da se u Crnoj Gori nijesu demonstrirali ozbiljni naponi u borbi protiv nekažnjivosti. Procesuiranje ratnih zločina koji su počinjeni na prostoru Crne Gore bilo je sporo, neke istrage su vraćane na početak i po osam puta kao što je slučaj sa predmetom „Bukovica“, dok je Evropska komisija u svojim godišnjim izvještajima za Crnu Goru konstatovala da je proces suočavanja sa prošlošću pasivan.¹

Procesuirani ratni zločini pred domaćim pravosudnim organima obuhvatili su samo izvršioce ili osobe najniže u lancu odgovornosti, dok je izostalo procesuiranje nalogodavaca i inspiratora tih zločina. Na procesuiranje zločina dugo se čekalo, a i same istrage sporo su i neefikasno vođene i nijesu dale osuđujuće presude uglavnom jer nije bilo političke volje da se zločini istraže i odgovorni privedu pravdi. Zato danas, nažalost, možemo konstatovati da je proces „zaboravljanja prošlosti“ preovladao nad procesom „suočavanja s prošlošću“. Iz toga je proizašao motiv da realizujemo jedan ovakav projekat i napišemo *Knjigu sjećanja*, koja sadrži sve dostupne informacije o ratnim zločinima počinjenim tokom 90-ih, a sve u cilju jačanja preduslova za pomirenje i ozdravljenje društava kako Crne Gore, tako i regiona. Takođe, smatramo blagotvornim da zemlja koja se jasno opredijelila za članstvo u Europskoj uniji, iskoristi proces dostizanja tog statusa na način da ojača svoje kapacitete kao društva i države koji se vode principom vladavine prava te zaštite i unapređenja ljudskih prava.

Knjiga sjećanja obuhvata sedam istraživačkih priča ratnih zločina koji su se desili u Crnoj Gori ili je Crna Gora odgovorna ili suodgovorna za njih: deportacije bosanskih izbjeglica, pritisci i ubistva Bošnjaka odnosno Muslimana u Bukovici, zatočenje i tortura zarobljenika iz Hrvatske u Morinju, masovno ubistvo albanskih izbjeglica u Kaluđerskom laz, otmica i ubistvo nesrpskih civila u Štrpcima, napad na Dubrovnik i ubistvo porodice Klapuh. Na stranicama koje su pred vama predstavljen je detaljan prikaz navedenih slučajeva, počev od kontekstualizacije, dokumentovanih dešavanja, svjedočenja, do njihovog procesuiranja i sudskih epiloga. Ovi slučajevi ukazuju na kompleksnost, povezanost i raširenost ratnih zločina i ozbiljnih narušavanja ljudskih prava koja su se dešavala na području više zemalja. Motiv koji ih povezuje jeste spor i težak proces dostizanja pravde, a on ujedno i odražava paradoks suočavanja sa zločinima zemlje koja službeno nije sudjelovala u ratu.

¹ Izvještaj EK za Crnu Goru, 2019. godina <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>

Na istraživanju i pisanju izvještaja radio je tim organizacija zaduženih za realizaciju projekta. U radu smo provodili terenska istraživanja, analizali smo dostupne članke iz medija, audiovizualno gradivo, monografije, optužnice i presude. U velikoj mjeri takođe smo se oslanjali na izvještaje drugih nevladinih organizacija u regionu, koji su uložili znatne napore u sistematizaciji i rasvjetljavanju počinjenih zločina.

Knjiga sjećanja je dio projekta „Odgovornost za prošlost“ koji realizuje Inicijativa mladih za ljudska prava iz Crne Gore (YIHR), u partnerstvu s organizacijom za ljudska prava Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću iz Hrvatske, NVO Inicijativa mladih za ljudska prava iz Srbije i NVO Bukovica iz Pljevalja. Projekat je finansijski podržan od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i kofinansiran od strane Ministarstva javne uprave, digitalnog društva i medija, a takođe smo veoma važnog partnera našli u Skupštini Crne Gore i Pravnom fakultetu Crne Gore.

Naziv knjige je simboličan i poručuje da nećemo dozvoliti da se zaborave počinjene strahote i zločini, ali ima još jednu snažniju poruku – da se ovakvi zločini više nikada ne ponove. Zahvaljujemo se svima koji su nam pomogli da *Knjiga sjećanja* ostane kao trajna opomena budućim generacijama da mir i tolerancija nemaju alternativu.

Nikola Mokrović
Milan Radović

BUKOVICA

„Akciju su izvodili uz veliku viku, psovanje (najčešće “turske, balijske majke”) i prijetnje da će “zaklati, ubiti, zapaliti” i slično. Najčešće su pretrese izvodili bez prisustva ukućana, tako što bi jedna grupa izvodila ukućane u dvorište ili u obližnje voćnjake, pojedince vezali za drveće i tukli, a ostali vojnici ili policajci bi vršili opštu premetačinu po kući, ne vodeći računa da li će oštetiti ili polomiti namještaj. Naprotiv, namjerno su lomili stvari, udarajući ih nogama i otvarajući nasilno bajonetima ili kundacima puške. Prilikom svake akcije obavezno bi tjerali mještane da pjevaju četničke pjesme (o Pavlu Đurišiću i Draži Mihajloviću) i ostale koje bi oni naredili”.

Jakub Durgut iz knjige “Bukovica – 1992 – 1995 – etničko čišćenje, zločini i nasilja”

Uvod

Početak rata u Bosni i Hercegovini devedesetih godina, ratnu atmosferu u velikoj mjeri osjetili su i stanovnici gradskih i seoskih područja Crne Gore uz granicu sa BiH. Slučaj koji tu situaciju najbolje oslikava je krajnja opština na sjeveru Crne Gore Pljevlja i njena mjesna zajednica Bukovica. Iako Crna Gora zvanično nije bila u ratu devedesetih godina, na njenoj teritoriji su se dešavali i danas nekažnjeni gnusni zločini nad pripadnicima bošnjačke populacije, a najteži od njih iz tog perioda desio se na području pljevaljske Bukovice.

Istraživanjem i evidencijom o nasilju i zločinima koji su se dogodili na teritoriji Bukovice devedesetih godina, bavili su se mnogi istraživači i organizacije, kao što su: Fond za humanitarno pravo, Sandžački odbor za ljudska prava, Građanska alijansa itd., kao i pojedini mještani ovog područja, koji su lično doživjeli razne oblike zlostavljanja i koji su osnovali nevladinu organizaciju Udruženje građana Bukovice. Sva istraživanja su publikovana u vidu monografije Bukovica 1992- 1995: etničko čišćenje, zločini i nasilje, čiji je autor pokojni Jakub Durgut, koji je jedan od osnivača Udruženja. Takođe, poznati crnogorski novinar Sead Sadiković je 2007. godine snimio i dokumentarni film pod nazivom »Praznina«, o dešavanjima u Bukovici devedesetih godina, sa potresnim svjedočenjima žrtava pomenutih dešavanja.

O dešavanjima u Bukovici tokom 1992 - 1995.



Slika br. 1 (pisanje štampe o dešavanjima u Bukovici, Monitor, 1993. god.)

Krajem aprila 1992. godine odmah nakon stacioniranja rezervnog sastava Vojske Jugoslavije i policije Crne Gore, na prostorima Bukovice, počele su i nevolje bukovičkih Bošnjaka. Svakodnevni pretresi kuća, fizička maltretiranja, prijetnje i razni oblici pritiska bili su loši znakovi za dalji miran život u Bukovici.

Aktivnost jedinica vojske i policije na terenu Bukovice na sve je više ličila nego na vojničku. Od ranog jutra, pa do kasnih večernjih sati, a i noću, pripadnici ovih jedinica kretali bi se samoinicijativno po selima, najčešće u grupama od po tri vojnika. Išli su od kuće do kuće, saslušavali pojedine građane, maltretirali ih, tukli, vršili pretese i premetačine kuća oduzimajući vrijednije stvari, a u nekoliko slučajeva i novac. Svaka porodica je po nekoliko puta pretresana, bez ikakvog pismenog naloga. Pretrese su obično izvodile grupe od desetak vojnika ili policajaca, a u nekim slučajevima i kombinovanog sastava. Način na

koji su vršili pretese po svemu je ličio na oružani napad. Najčešće danju, a u nekim slučajevima u ranim ili večernjim časovima, dok još ukućani spavaju, vojnici ili policija bi opkolili selo ili zaseok i zabranili svako kretanje, dok bi druge grupe updale u kuće koje će da pretresu¹.

¹ Bukovica 1992-1995: etničko čišćenje, zločini i nasilja, str. 9

Akciju su izvodili uz veliku viku, psovanje (najčešće "turske, balijske majke") i prijetnje da će "zaklati, ubiti, zapaliti" i slično. Najčešće su pretrese izvodili bez prisustva ukućana, tako što bi jedna grupa izvodila ukućane u dvorište ili u obližnje voćnjake, pojedince vezali za drveće i tukli, a ostali vojnici ili policajci bi vršili opštu premetačinu po kući, ne vodeći računa da li će oštetiti ili polomiti namještaj. Naprotiv, namjerno su lomili stvari, udarajući ih nogama i otvarajući nasilno bajonetima ili kundacima puške. Prilikom svake akcije obavezno bi tjerali mještane da pjevaju četničke pjesme (o Pavlu Đurišiću i Draži Mihajloviću) i ostale koje bi oni naredili.²

Za vrijeme rata u BiH, na teritoriji Bukovice boravio je veliki broj pripadnika rezervnog sastava Vojske Jugoslavije, kao i pripadnika policije Republike Crne Gore. Njihov zadatak je trebao biti da obezbijede granicu Republike Crne Gore od upada vojnih formacija sa teritorije BiH. Iako je njihov zadatak bio obezbjeđenje graničnog pojasa sa BiH, nepobitna činjenica u slučaju Bukovice je ta, da se početak svih nevolja koje su doživjeli mještani bošnjačke nacionalnosti u tom periodu vezuje upravo za dolazak pomenutih oružanih snaga na ovo područje. Iako bi, po elementarnoj logici svake zdrave države trebalo biti obrnuto, odnosno ta vojska i policija bi trebale biti njihova zaštita i faktor u kome građani vide sigurnost.

Na osnovu prikupljenih podataka utvrđeno je da su u periodu od 1992. do 1995. godine stanovnici Bukovice, bošnjačke nacionalnosti, bili žrtve različitih kršenja ljudskih prava.



Slika br. 2 (jedno od stradalih Bukovičkih sela)

² Isto, str. 9

Kako navodi Jakub Durgut u svojoj knjizi, u Bukovici je u periodu od 1992. do 1995. godine »bez ikakvog razloga ubijeno šest građana (Bošnjaka), kidnapovano i odvedeno u zatvor u Čajniče jedanaest građana, od kojih je sedmoro vraćeno u Pljevlja, a ostalih petoro razmijenjeno u Goraždu, pretučeno sedamdeset i šest građana (staraca, žena, sredovječnih ljudi i djece). Teže tjelesne povrede sa trajnim posljedicama zadobilo je trideset i jedno lice. Dva lica su izvršila samoubistvo nakon preživljene torture, zapaljeno je pet kuća, uništene dvije džamije«³

Stradanje bukovičkih Bošnjaka u posljednjih sto godina

Na zapadnom dijelu opštine Pljevlja (Crna Gora), nalazi se prostrano seosko područje – Bukovica. Ona zauzima prostor od 104 km². Sa tri strane je opasana granicom sa Bosnom i Hercegovinom u dužini od 140 km.

Na prostoru Bukovice smješteno je trideset i devet sela i zaseoka. U trideset i jednom selu živjelo je bošnjačko, a u osam sela je živjelo pravoslavno (crnogorsko-srpsko) stanovništvo. Veličina bukovičkih sela je neuobičajeno mala, jer je Bukovica u zadnjih stotinu godina tri puta uništavana, a njeno stanovništvo bošnjačke nacionalnosti na razne načine ubijano i protjerivano.

Godine 1918. cijela Bukovica je zapaljena, a ubijeno je i protjerano više njenih stanovnika nego što je ostalo živo. Nažalost, o dešavanjima iz ovog perioda ne postoje dokumenta, koja bi poslužila kao relevantan izvor. Informacije koje govore o ovom periodu i stradanju Bošnjaka Bukovice, uglavnom se baziraju na usmenim predanjima starijih Bukovičana.⁴

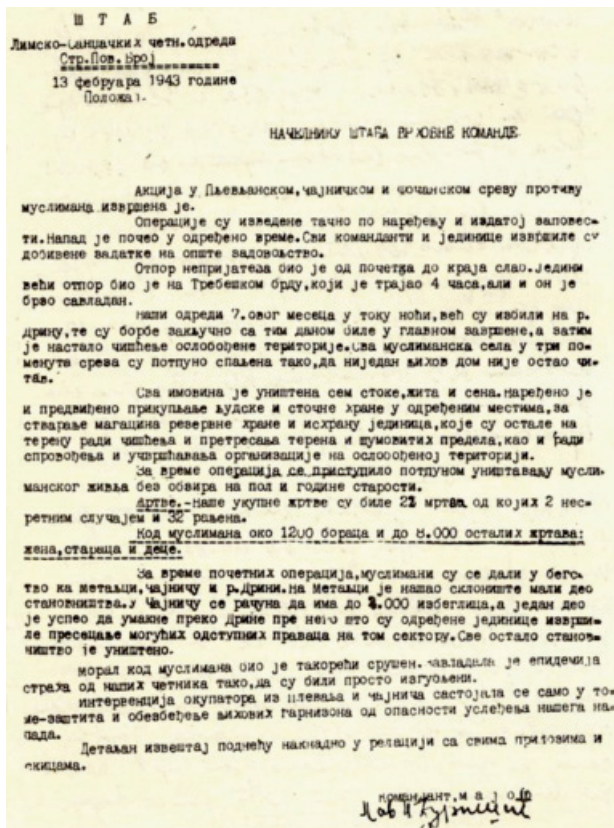
U Drugom svjetskom ratu, tačnije od 4. do 7. februara 1943. godine cijela Bukovica je popaljena, a veliki broj njenih stanovnika (koji nijesu uspjeli da pobjegnu) poubijani su na surov i monstrozozan način (klanjem, paljenjem u zatvorenim kućama, davljenjem, bacanjem u rijeku Čehotinu i sl.) od strane četnika Draže Mihajlovića. Samo za tri dana uništene su cijele porodice i rodovi, tako da danas mnogih prezimena uopšte nema. Od ukupnog broja žrtava na području pljevaljskog sreza u Drugom svjetskom ratu (2.429) na području Bukovice i Boljanića evidentirane su 1.004 žrtve, iako je Bukovica u ukupnom broju stanovnika u opštini Pljevlja učestvovala jedva sa osam odsto.⁵

Dešavanja i zločini iz Drugog svjetskog rata na prostoru Bukovice, kao i popis žrtava, njih ukupno 570, navode se u knjizi *Prilog u krvi*, koju je 1969. godine izdao pljevaljski odbor SUB-NORA-a.

³ Isto, str. 10

⁴ Isto, str. 8

⁵ Isto, str. 8



Slika br. 3 (Izveštaj četničkog komandanta Pavla Đurišića, upućen štabu Ljubo-šandžackih četnika odreda, 13. februara 1943. godine)

Na osnovu istraživanja, koje je Udruženje građana Bukovice realizovalo 2013. godine, utvrđeno je da je na prostoru Bukovice početkom 1992. godine živjelo najmanje stotinu i jedanaest domaćinstava (bošnjačkog stanovništva) sa tri stotine dvadeset i dva člana. Od ukupnog broja stanovništva, raseljene su najmanje devedeset i tri porodice sa dvije stotine i sedamdeset članova.

Danas na prostoru Bukovice živi šesnaest (bošnjačkih) porodica, koje broje manje od pedeset članova. Od trideset i jednog sela Bukovice, u kojima su živjeli Bošnjaci, danas u sedam sela živi šesnaest nekompletnih porodica, sa četrdeset i sedam članova. Bošnjaci žive u selima Kovačevići (dvije porodice), Kržava (jedna porodica), Rosulje (jedna porodica), Borišići (četiri porodice), Borjanica (jedna porodica), Selišta (četiri porodice), Gunjičići (tri porodice).

Na prostoru Bukovice postojalo je šest četvororazrednih osnovnih škola i jedna osmorazredna u Kovačevićima. Pet četvororazrednih osnovnih škola izgrađeno je u selima u kojima živi isključivo stanovništvo crnogorsko-srpske nacionalnosti (Meljena, Krčevine, Sirčići, Srećanje i Brda), a samo jedna (Kovačevići) gdje je živjelo mješovito stanovništvo.

U Bukovici su postojala četiri vjerska objekta: džamije u selima Planjsko, Rosulje i Raščići i jedna pravoslavna crkva u selu Srećanje. Građani bošnjačke nacionalnosti ispovijedaju vrlo lagano i s mjerom ortodoksnu sunitsku varijantu Islama. Sudeći po primljenim uticajima koje iskazuju prilikom spontanih razgovora, veoma su otvoreni, tolerantni i neosvetoljubivi. Stariji mještani kažu da ne pamte da je nekad neko izvršio osvetu, pa skoro da i ne znaju šta je to osвета.

Ni građani Pravoslavne vjere nisu vjerski fanatizovani. U crkvu su odlazili manje-više za vrijeme vjerskih praznika, porodičnih i seoskih slava.

Uopšteno, vjerska tolerancija između mještana Pravoslavne i Islamske vjere bila je dotle prisutna, da je malo koja porodica proslavljala svoj vjerski praznik, a da ne pozove na slavu svoje bliže i dalje komšije druge vjere. Takav odnos je doprinio da se stvore dobra prijateljstva između pojedinih porodica različite nacionalnosti i vjere. Takvi odnosi su bili često bolji, nego što su bili međusobni odnosi unutar porodica iste nacionalnosti. To je doprinijelo da i tokom ovog rata mnoge crnogorsko-srpske porodice, naročito stariji, uzmu u zaštitu svoje komšije Bošnjake ili da ih blagovremeno upozore na nadolazeće opasnosti koje su im pripremane.

Stoga, tvrdnja da je dešavanja devedesetih godina na području Bukovice moguće svrstati u kategoriju »vjerske netrpeljivosti među mještanima« u ovom slučaju nije ispravna i nikako ne može biti odgovarajuća kvalifikacija dešavanja tih godina na ovom području.

Državni organi Crne Gore, niti crnogorstvo sudstvo, do danas nisu napravili nikakav iskorak, kako bi priznali, rasvijetlili i adekvatno kaznili vinovnike i nalogodavce zločina u Bukovici. U dobroj mjeri nastoje, da zločin koji je počinjen nad stanovništvom Bukovice u periodu 1992-1995. pretvore u savršen zločin.

Zato kažemo, jasno i nedvosmisleno, ratni zločini koji su se desili u Bukovici su simbol stradanja jednog naroda i jednog prostora, a počinili su ih građani Crne Gore (pripadnici rezervnog sastava Vojske Jugoslavije i policije Crne Gore) nad građanima Crne Gore, na teritoriji Crne Gore, što demantuje tezu da Crna Gora nije učestvovala u ratu devedesetih godina.

Ljudske žrtve

Istraživanjem je utvrđeno da je na prostoru Bukovice u toku 1992-1995. godine bez ikakvog razloga ubijeno **šest** građana bošnjačke nacionalnosti i to:

- ◆ **Muslić Hajro**, star oko sedamdeset i pet (75) godina, iz sela Madžari, ubijen u svojoj kući 28. 10. 1992. godine;
- ◆ **Muslić Ejub**, star dvadeset i osam (28) godina, sin Hajrov, iz sela Madžari, ubijen zajedno sa svojim ocem.

Dana 28. oktobra 1992. godine, ubijeni su u svojoj kući Hajro Muslić star sedamdeset i pet (75) godina i njegov sin Ejub star dvadeset i osam (28) godina, u selu Madžari. Ubijeni su u noći oko 02.00 sata rafalima iz automatskog oružja. Prema izjavi tada, njegovog komšije Šemsa Babića koji je kazao da je čuo nekoliko tupih rafala iz oružja oko 02.00 sata, što mu nije bilo neobično, jer su rezervisti danonoćno pucali po bukovičkim selima, čak i po noći vršeći oružani napad na pojedina sela. Sjutradan, kada je Šemso oko 09.00 sati vidio da njegove komšije Muslići nisu pustili stoku, bilo mu je čudno pa je otišao do njihove kuće udaljene oko deset metara od svoje i kada je ušao u kuću vidio je beživotna tijela Muslića. Hajro je sjedio na maloj stolici sa lijeve strane pored šporeta, gdje je inače imao običaj da sjedi, bio je krvav po grudima i naslonjen leđima na zid. Ejub je bio u poluležećem položaju na sećiji do prozora naspram ulaznih vrata. Preko grudi je bio izrešetan rafalima, a jedna ruka mu je bila prebijena metkom. Na stolu, između njih, na sredini sobe, nalazila se vojnička čaturica, nekoliko čašica, šoljice za kafu, a iz jedne šoljice kafa nije bila popijena. Iz kuće nije bilo ništa odnijeto, niti je kuća pretresana. Oko kuće su bili vidljivi tragovi vojničkih čizama. Čak bi se moglo reći da su u kuću bila primljena poznata lica.

Toga dana, tek u večernjim časovima, došla je policija iz Pljevalja na uviđaj i odlučili su da tijela ubijenih prevezu u Pljevlja, radi dalje istrage. Tom prilikom je policija izvršila pretres kuće i našla oko 2.000 - 2.500 njemačkih maraka koje su ponijeli sa sobom. Novac bi i danas trebao da se nalazi kod policije. Mještani su pomogli da se tijela odnesu do policijskih vozila udaljenih oko kilometar od kuće, jer se zbog nepostojanja puta nije moglo doći vozilom u selo. Muslići su sahranjeni na groblju u Pljevljima.⁶



Slika br. 4 (grob Hajra Muslića)



Slika br. 5 (grob Ejuba Muslića)

⁶ Bukovica 1992-1995 etničko čišćenje, zločini i nasilja, str.17 Almanah 2002.

- ◆ **Bungur Latif**, star osamdeset i sedam (87) godina, iz sela Ravni, ubijen prilikom druge otmice 16. 3. 1993. godine, u svojoj kući u selu Ravni. Poslije osam mjeseci, u oktobru 1993. njegovi posmrtni ostaci (nepotpuni dijelovi skeleta) pokopani su na groblju u Pljevljima.



Slika br. 6 (grob Latifa Bungura)

Latif je ubijen na veoma surov način, prilikom druge otmice 16. 3. 1993. godine, kada je grupa uniformisanih lica pripadnika paravojnih snaga bosanskih Srba iz Čajniča, upala u selo Ravni i tom prilikom kidnapovala sedam lica, svi sa prezimenom Bungur. Prilikom otmice ubijen je Latif, rođen 1905. godine, starac, slabo pokretan. Prije samog čina ubistva, Latif je mučen, a prema izjavi njegove supruge Lamke, obje ruke su mu polomljene ispod podlaktica iz kojih su bile vidljive kosti ruku. Njegova supruga Lamka je bila prisutna u toku njegovog mučenja i prebi-

janja od strane počinitelja ovog zločina i kazala nam je, da kada su ih otmičari povelili prema Čajniču, nakon što su se udaljili dvadesetak metara od sela, čula je jedan ili dva pucnja iz pravca svoje kuće. Sam čin Latifovog ubistva nije vidjela.⁷

- ◆ **Drkenda Hilmo**, star sedamdeset (70) godina, iz sela Vukšići, pretučen od strane vojnih i policijskih jedinica u neposrednoj blizini svoje kuće, te je narednog dana umro. Detalje o ovom slučaju dobili smo zahvaljujući svjedokinji Stovrag Zlatiji, koja je svoju izjavu povodom ovog slučaja dala pred Osnovnim sudom na Cetinju septembra mjeseca 2008. godine, u postupku koji je Fond za humanitarno pravo (FHP) pokrenuo u ime Aziza i Enesa Drkende, protiv Republike Crne Gore, zbog odgovornosti za smrt njihovog oca Hilma, u martu mjesecu 1993.godine, u selu Vukšići. U svojoj izjavi svjedokinja je kazala da je 27. 3. 1993. godine, na seoskom putu naišla na svog prvog komšiju Hilma Drkendu. Tom prilikom je uočila da se otežano kreće, te mu je prišla i upitala ga: «Ko te ubio», na šta joj je on odgovorio: «Vojska iz Kovačevića» (stacionar pripadnika rezervnog sastava Vojske Jugoslavije). Nakon njihove komunikacije, Hilmo je sjeo ispod obližnjeg stabla, a nedugo nakon toga, na to mjesto je pristigla i Zlatijina kćerka, odakle su ga zajednički prenijele u njegovu kuću. Hilmo je bio teško povrijeđen, a iz usta mu je išla krv. Hilmo je iste noći umro. Iako je Hilмова smrt bila prijavljena vojsci, a obzirom da u selu nije bilo više muškaraca, niko nije htio da ga pokopa, pa su ga tek nakon četiri dana od njegove smrti Zlatija, Hilмова supruga, Begija Stovrag i Almasa Drkenda same pokopale u blizini njegove kuće.⁸

⁷ Isto, str.17

⁸ Isto, str.18



Slika br. 7 (mjesto gdje su ukopani posmrtni ostaci Hilma Drkende)

- ◆ **Đogo Džafer**, star pedeset i sedam (57) godina, iz sela Tvrdakovići, radnik na održavanju lokalnih puteva, ubijen 15. 6. 1993. godine u mjestu Potrkuša, oko dva kilometra od svoje kuće. Ubijen je na radnom mjestu, u reonu Tvrdakovića, mjestu Potrkuša. Dok je bio na obavljanju radnih zadataka, naišli su dvojica uniformisanih lica pripadnika vojske bosanskih Srba iz Čajniča: Vrećo Majoš iz sela Lehovo brdo - Bukovica i Krvavac Dragomir iz sela Rosulje -Bukovica, državljani Crne Gore i Jugoslavije. Uniformisana lica Vrećo i Krvavac su bili naoružani automatskim oružjem, a uz to i vidno pijani, naišli su u popodnevним časovima (oko 16.00h) i na zatečenom mjestu fizički zlostavljali Džafera, nakon čega mu je Vrećo naredio da legne, a onda mu pucao u potiljak. Džafer je nađen u klečećem položaju, licem okrenutim ka zemlji. Slučaj se dogodio na raskrsnici puteva, nakon čega su počinioci uhapšeni, te nakon suđenja Vrećo Majoš je osuđen na četiri godine i pet mjeseci, a Krvavac Dragomir oslobođen, nakon čega je pobjegao u Foču. Nije nam poznato da li je i koliko kaznu odslužio Vrećo Majoš. Džaferovo ubistvo nije okarakterisano kao ratno zločin.⁹



Slika br. 8 (mjesto gdje je ubijen Džafer Đogo)

⁹ Isto, str. 18

- ◆ **Džaka Bijela**, stara oko sedamdeset (70) godina, iz sela Hromač, ubijena juna 1995. godina, pronađena u novembru 1995. godine u blizini svoje kuće u obližnjoj šumi. Juna 1995. godine, u selu Hromač, nestala je Džaka Bijela, stara oko šezdeset (60) godina. Dan prije nego što je nestala, nju su napala dva uniformisana lica, tražeći od nje lovačku pušku i pištolj njenog muža koji je umro godinu dana ranije. Spasio je komšija srpske nacionalnosti, koji je na njeno zapomaganje pucao iz puške, nakon čega su napadači pobjegli. Tu noć se Bijela sklonila u tu srpsku kuću i prenoćila, ali je sutradan morala da ode do svoje kuće kako bi nahranila stoku. Od tada joj se gubi svaki trag te su mještani prijavili njen nestanak. Krajem novembra 1995. godine, u šumi, oko kilometar od sela, nađeno je tijelo bez glave i pored tijela nešto novaca u njemačkim markama. Policija je izvršila uviđaj i identifikaciju. Sahranili su je mještani u selu Hromač.¹⁰

Samoubistvo kao posljedicu torture izvršila su dva lica i to:

- ◆ **Stovrag Himzo**, star oko šezdeset i pet (65) godina, iz sela Vukšići, izvršio je samoubistvo vješanjem 2. 11. 1992. godine, nakon torture koju je doživio dan prije od strane policije iz Pljevalja. Dana 1. novembra 1992. godine veća grupa policajaca iz Pljevalja sprovela je širu akciju fizičkog zlostavljanja (batinanja pendrecima, kundacima, pesnicama, nogama i šljemovima) po selima Bukovice. Tog dana su pretučeni svi muški građani sela: Čejrenci, Vukšići, Madžari, Planjsko i Ograda. Iz sela Vukšići pretukli su Himza Stovraga i Vukas Hameda, iz sela Madžari Rasima Drkendu i Ramiza Drkendu, iz sela Planjsko Džema Bavčića, iz sela Čejrenci pretučeni su Osman Durgut, Ševko Osmanagić, Sejfo Osmanagić, Rasim Tahirović i Himzo Tahirović, iz sela Ograda Mehmed Durgut, Jakub Durgut i Idriz Durgut. Građani su zapamtili imena policajaca: Šbarić Radomana i Ostojić Željka nadimak "Lale", koji su se isticali po surovosti pri zlostavljanju građana. Policajci su prilikom premlaćivanja građana, u komunikaciji među sobom, naročito ako je bilo prisutno više lica koje su tukli, koristili muslimanska imena, npr. "... Senade, nemoj ga toliko tući, dobar je on ...", i slično.¹¹
- ◆ **Bavčić Hamed**, star sedamdeset i šest (76) godina, iz sela Budijevići, nakon što je izbjegao iz sela u maju 1992. god. izvršio je samoubistvo topljenjem u rijeci Čehotini u Pljevljima 22. maja 1996. god a pokopan je na groblju u Pljevljima. Hamed Bavčić je važio za jednog od najbogatijih ljudi u cijeloj Bukovici. Ne mogavši da se privikne na život u izbjeglištvu, na život od milostinje i tuđe pomoći, a zbog nemogućnosti da se vrati na svoje imanje, niti da zaštiti svoju imovinu, koja je odmah opljačkana, te nakon saznanja da mu je zapaljena rodna kuća u selu Budijevići 1996. godine odlučio se na ovakav korak sa fatalnim posljedicama.¹²

¹⁰ Isto, str.19-20

¹¹ Isto, str.21

¹² Isto, str.21

Uništeni vjerski objekti

U periodu od 1992 - 1995. godine na prostoru Bukovice ubistva, otmice, premlaćivanja, prisilno raseljavanje bošnjačkog stanovništva nisu bili jedini način obračuna sa pripadnicima ovog nacionalnog korpusa. Nesnošljivost po etničkim linijama manifestovala se i kroz negiranje i uništavanje vjerskih simbola.

Na prostoru Bukovice postojale su tri džamije u selima Planjsko, Rašćići i Rosulje.

U selu Planjsko zapaljena je i potpuno uništena džamija 19. aprila 1993. godine. U selu Rašćići 20. maja 1993. godine eksplozivom je uništena "munara" (toranj) od džamije, koja datira još iz osmanskog perioda. U selu Rosulje je tokom 1993. godine neutvrđenog datuma, izvršen i jedan napad na džamiju. Tom prilikom su kamenicama polupana stakla na prozorima.¹³



Slika br. 9 (Džamija u selu Planjsko, zapaljena 19.04.1993. godine)



Slika br. 10 (Ostaci srušene munare u selu Rašćići)

¹³ Isto, str. 11

Zapaljene kuće

U periodu od 1992 -1995. godine na području Bukovice zapaljeno je pet stambenih objekata, koji su u vlasništvu Bošnjaka sa prostora Bukovice.

Prva kuća je zapaljena 26. juna 1992. godine u selu Đenovići vlasništvo Halime Bavčić. Ostale četiri kuće zapaljene su u periodu 1993 - 1996. godine i to dvije u selu Madžari čiji su vlasnici Šemso Babić i Nurija Bavčić, u selu Čejrenci kuća Osmana Durguta i u selu Planjsko kuća Alme Moćević.¹⁴

U toku 1993. god. neutvrđenog datuma zapaljena je četvororazredna osnovna škola u selu Krčevine u kojoj je bila smještena jedna manja jedinica Vojske Jugoslavije (VJ).

Većina stambenih objekata koje su vlasnici napustili u periodu od 1992 - 1995. godine su opljačkani i demolirani, sa istih su poskidani krovovi, vrata i prozori, patos i ostalo, pokućanstvo opljačkano, tako da su kuće od ulivanja kiše i snijega, a obzirom od kakvog materijala su građene u najvećem broju srušene.



Slika br. 11 (zapaljena kuća Osmana Durguta, selo Čejrenci)



Slika br. 12 (Zapaljena kuća Latifa Bungura, selo Ravni)

¹⁴ Isto, str.11, Almanah 2002

Sudski proces

Viši državni tužilac je 11. decembra 2007. godine, više od deset godina nakon ovih dešavanja, podnio zahtjev za pokretanje istrage povodom krivičnih dijela počinjenih u Bukovici u periodu 1992 -1995. godine, postupajući na osnovu krivične prijave NVO Sandžačkog odbora za ljudska prava iz Novog Pazara.

Istragom je obuhvaćeno sedam bivših pripadnika rezervnog sastava policije i rezervnog sastava Vojske Jugoslavije. Osumnjičenima se stavljalo na teret da su izvršili krivično djelo Zločin protiv čovječnosti (čl. 427 KZ Crne Gore u vezi sa čl.7, st. 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima).¹⁵

Odmah nakon otvaranja, istraga je proglašena službenom tajnom, a čak osam puta je vraćana na početak, da bi konačno 26. marta 2010. godine bila završena, poslije više od dvije godine. Epilog te istrage bilo je podizanje optužnice za ratni zločin protiv čovječnosti protiv sedam bivših pripadnika rezervnog sastava Vojske Jugoslavije i policije Crne Gore.

Viši sud u Bijelom Polju 22. aprila 2010. godine odredio pritvor optuženima.¹⁶

Sudski proces u slučaju Bukovica počeo je 28. juna 2010. godine u Višem sudu u Bijelom polju.

Nakon završene istrage koja je trajala duže od dvije godine, uz brojne primjedbe na način njenog toka i sprovođenja, 21. aprila 2010. godine optužnica za ratni zločin protiv čovječnosti podignuta je protiv braće R. i R. Đ, S. C., M. B., i Đ. G., koji su bili pripadnici rezervnog sastava Vojske Jugoslavije, kao i dvojice pripadnika rezervnog sastava Policije Crne Gore i to: S. S., i R. Š. Oni su se teretili da su u vrijeme međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini u toku 1992 -1995. godine, kao pripadnici graničnog bataljona Vojske Jugoslavije i pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore, Centra bezbjednosti Pljevlja, kršeći pravila Međunarodnog prava utvrđena čl.7.st.2. Rimskog statuta prema civilnom stanovništvu u BiH u okviru šireg i sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva bošnjačke nacionalnosti prilikom pretresa kuća radi pronalaska i oduzimanja oružja nehumano postupali prema građanima bošnjačke nacionalnosti. Zatim, da su tom prilikom vršili torturu i nasilje, tukli ih dok su tražili da predaju oružje, provjeravali da li učestvuju u borbenim okršajima na strani zelenih beretki i da li zelenim beretkama dopremaju hranu i ostale namirnice i kriju pripadnike zelenih beretki u svojim kućama u Bukovici. Te da su kod istih nehumanim ponašanjem prouzrokovali teške patnje i ozbiljno im ugrožavali zdravlje i vrijeđali tjelesni integritet, primjenjivali mjere zastrašivanja, stvarali psihozu za prinudno iseljavanje iz sela tog područja, pa je usled takvog ponašanja došlo do iseljavanja bošnjačkog stanovništva.

¹⁵ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori 2009 - 2015, NVO Akcija za ljudska prava, str. 16

¹⁶ „Optuženi za Bukovicu u pritvoru“, Vijesti, 23. april 2010

Sudski proces je započeo 28. juna 2010. godine u Višem sudu u Bijelom Polju. Epilog ovog suđenja je bila oslobađajuća presuda i ukidanje pritvora optuženima, uz obrazloženje da nema dokaza koji bi valjano potkrijepili tezu da su optuženi izvršili djelo koje im se stavlja na teret, odnosno zločin protiv čovječnosti.



Slika br. 13 (pisanje CG štampe o sudskom procesu za Bukovicu, Vijesti)

Međutim, u junu 2011. godine Apelacioni sud je ukinuo prvostepenu presudu iz proceduralnih razloga, zato što je po novom Zakoniku o krivičnom postupku umjesto petočlanog vijeća, trebalo da sudi tročlano, sastavljeno od stalnih sudija.

Viši sud u Bijelom Polju ponovio je postupak 27. septembra 2011. godine, ali kako niti tužilaštvo, niti optuženi nisu imali zamjerki na prethodno iznesene dokaze, suđenje je završeno isti dan, a drugu presudu kojom su oslobođeni svi optuženi Viši sud u Bijelom Polju objavio je 3. oktobra 2011. godine.

Tužilaštvo je na ovu presudu uložilo žalbu, a Apelacioni sud je 22. marta 2012. godine kojom je odbio navode iz žalbe i potvrdio prvostepenu presudu. Nakon odbijanja žalbe, Vrhovno

državno tužilaštvo je podnijelo zahtjev za zaštitu zakonitosti protiv pravosnažne presude Apelacionog suda, koji je Vrhovni sud odbio kao neosnovan. Sa ovim je stavljena tačka na sudski proces u slučaju Bukovica.

Iz brojnih komentara koji su uslijedili na ovakav ishod sudskog procesa, kao što je, na primjer, NVO Akcija za ljudska prava, koja u izvještaju *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, iz 2013. godine, navodi da je neosnovan „stav Apelacionog i Vrhovnog suda da se za radnje izvršene u vrijeme obuhvaćeno optužnicom ne može odgovarati kao za Zločin protiv čovječnosti, jer to krivično djelo nije bilo predviđeno međunarodnim propisom koji je ratifikovan i kao takav bio obavezujući na teritoriji Crne Gore. Apelacioni i Vrhovni sud su pogrešno utvrdili da kada se u zakonskom opisu zločina protiv čovječnosti iz čl. 427 KZ Crne Gore upućuje na pravila međunarodnog prava, ta pravila moraju da imaju formu „međunarodnog propisa“, tj. „međunarodnog akta“ ratifikovanog u vrijeme izvršenja djela. Naime, obavezujuća pravila međunarodnog prava mogu da postoje i u obliku međunarodnog običajnog prava, kako je to bilo prepoznato i u Ustavu SRJ, a ovo običajno pravo ne mora biti kodifikovano kroz neki međunarodni propis/akt. Ustav SR Jugoslavije, na snazi u vrijeme zločina u Bukovici, predviđao je da su „međunarodni ugovori koji su potvrđeni i objavljeni u skladu sa ustavom i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka“.

Može se zaključiti da ovaj proces nije vođen sa stvarnom namjerom da se počinioci i nalogodavci kazne, već da je to bio očigledan zajednički napor i crnogorskog tužilaštva, ali i sudova, da niko ko je bio posredno ili neposredno umiješan u ovaj zločin ne odgovara.

Zaključak

Iako je država Crna Gora na neki način priznala svoju odgovornost za zločin u Bukovici, uključivši se u projekat izgradnje povratničkih kuća u Bukovici, kao i nekoliko isplaćenih odšteta u pojedinačnim slučajevima, kao što je slučaj sa Šabanom i Arifom Rizvanović, kojima je po presudi Osnovnog suda u Podgorici, Crna Gora obavezna isplatiti po deset hiljada eura, zbog odgovornosti države za torturu koju su nad njima izvršili pripadnici rezervnog sastava Vojske Jugoslavije u februaru 1993. godine, ipak ostaje izuzetno velika potreba ovog društva da se na adekvatan način u sudskim procesima ovakvi slučajevi kazne.

Država Crna Gora je na primjeru sudskog procesa za zločin u Bukovici dokazala, da nema dovoljno demokratskog kapaciteta i još uvijek je nespremna, da se pozabavi procesom suočavanja sa prošlošću i zločinima koji su se dešavali u okviru njenih granica, koji bi zasigurno doprinio njenom boljem ugledu, ne samo među narodima koji su pretrpjeli ovakve vrste zločina, već i u cijeloj Evropi.

Bibliografija

- ◆ Durgut, Jakub. Bukovica 1992- 1995 etničko čišćenje, zločini i nasilja: Almanah, 2002.
- ◆ NVO Akcija za ljudska prava, Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, Podgorica, 2013.
- ◆ NVO Akcija za ljudska prava, Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori 2009-2015, Podgorica, 2016.
- ◆ Savez udruženja boraca, Prilog u krvi – Pljevlja 1941- 1945, Pljevlja, 1969.
- ◆ Nezavisni dnevnik Vijesti, 04.01.2011.
- ◆ Nedjeljnik Monitor, 02.04.1993. godine
- ◆ Foto arhiva NVO Udruženje građana Bukovice
- ◆ Presuda Višeg suda u Bijelom Polju, decembar 2010.
- ◆ Presuda Višeg suda u Bijelom Polju, septembar 2011.
- ◆ Presuda Apelacionog suda, mart 2012.

DEPORTACIJA BOSANSKIH IZBJEGLICA

"Doleće ni jato jarebicah,
i svakoju živu uhvatismo.
Stoga graja stade među nama.
Svi iz grla poviču:
Puštite ih, amanat vi boži,
jere ih je nevolja nagnala,
a ne biste nijednu hvatali.
Utekle su k vama da uteku,
a nijesu da ih pokoljete.
Pustiše jarebice, i vratiše se s krstima otkuda su ih i digli."

Petar II Petrović Njegoš, Gorski vijenac

Uvod

Tokom maja i juna 1992. godine, crnogorska policija uhapsila je najmanje 79 bosanskih izbjeglica koje su pokušavale da pronađu svoj mir na teritoriji Crne Gore, dok su se na njihovim prostorima odvijale ratne operacije. Ova lica su zatim autobusima deportovana Vojsci Republike Srpske, tada pod vođstvom Radovana Karadžića. Među njima bilo je najmanje 66 pripadnika muslimanske nacionalnosti, nakon čega su likvidirani.



Slika br. 1: Tim Inicijative mladih za ljudska prava je položio cvijeće ispred spomenika posvećenom svim civilnim žrtvama ratova na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine, a povodom obilježavanja godišnjice zločina "Deportacije"

Samo njih 12 uspjeli su da prežive mučenje u koncentracionim logorima. Među uhapšenim bilo je i izbjeglica srpske nacionalnosti.

Po standardima međunarodnog prava, ovaj zločin ima oblik ratnog zločina, međutim crnogorsko sudstvo je taj aspekt propustilo, imajući u vidu činjenicu da i pored toga što je ovaj zločin dokazan kao takav, on nije presuđen u skladu sa međunarodnim i domaćim pravom.

Rezime slučaja

Krajem maja 1992. godine, veliki broj muslimanskih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine je pokušao da od ratom zahvaćenih područja otpočne nove živote u Crnoj Gori. Pored njih, u istoj akciji, uhapšeno je i 33 izbjeglica srpske nacionalnosti. Međutim, deportovane izbjeglice srpske nacionalnosti nijesu tretirane kao taoci¹. Takođe, javnosti nije poznato da li je neko od njih stradao prilikom ovog zločina.

Šeki Radončić, autor knjige *Kobna sloboda – deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore*, navodi da je sa teritorije Crne Gore odvedeno 143 građana BiH, od kojih je bilo 105 Bošnjaka, 33 Srba i petorica Hrvata.² Navodno, ova lica su predata u zamjenu za bosanske Srbe koje je zarobila Armija BiH. Kako autor knjige u istoj navodi, preživjelo je desetoro deportovanih Bošnjaka i šesnaest vojnika odvedenih iz crnogorskih garnizona. Prema dokumentaciji MUP-a RCG, bilo je 55 Bošnjaka, 33 Srbina i dvojica Hrvata.

¹ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori 2009 - 2015, NVO Akcija za ljudska prava, str. 16

² „Optuženi za Bukovicu u pritvoru“, Vijesti, 23. april 2010

Izbjeglance su bile prvobitno smještene u CB u Herceg Novom, a onda su sa te lokacije i deportovane. Kako se navodi u publikaciji „Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori - slučaj Deportacija“, u izdavaštvu Centra za građansko obrazovanje, najveći „kontingenti“ dogodili su se 25. maja ka logoru KPD Foča i 27. maja ka neutvrđenoj lokaciji u istočnoj Bosni. Svi deportovani 27. maja 1992. godine su ubijeni istog dana a postoji sumnja da su njihova tijela bačena u rijeku Drinu. Pored Herceg Novog izbjeglice su deportovane i iz Bara, Podgorice, kao i sa područja blizu granice sa Bosnom i Hercegovinom.³

Osam deportovanih izbjeglica je pronađeno nakon trinaest godina od ovog zločina, a do danas se i dalje 73 njih vode kao nestali. Slobodan Pejović, bivši inspektor iz Herceg Novog, koji je jedini javno govorio o deportacijama izbjeglica, izjavio je i da su neke ubijane na teritoriji Crne Gore.

Skupština Republike Crne Gore je na svojim zasjedanjima 1992. i 1993. godine raspravljala o deportacijama izbjeglica, a Ministarstvu unutrašnjih poslova postavljeno je poslaničko pitanje na koje je dat sljedeći odgovor: „U tada otvorenoj dilemi uz konsultacije sa nadležnim tužilaštvom, donijeta je odluka da se u nemogućnosti procesuiranja krivičnog progona u Crnoj Gori zbog teškoća u odnosu na broj osumnjičenih i zbog problema u obezbjeđenju materijalnih dokaza i svjedoka...sa tim licima koja su došla iz BiH postupi u skladu sa policijskom praksom servisiranja zahtjeva za lišavanje slobode i primopredajom...“⁴

D.S., supruga A.T., kome se posle deportacije gubi svaki trag, pisala je tadašnjem premijeru RCG Milu Đukanoviću i pritom dobila odgovor da je A.T. izručen bosanskim Srbima radi razmjene za njihove zarobljene borce.

Tadašnji predsjednik Crne Gore, Momir Bulatović, koji je bio i dobitnik ordena Radovana Karadžića, je na svjedočenju za suđenje optuženima izjavio da deportacija izbjeglica predstavlja grešku države a ne grešku bilo koga individualno.⁵ Istakao je da su sa svim aktivnostima policije bili upoznati svi državni organi, a posebno tadašnji državni tužilac Vladimir Šušović sa kojim su obavljane konsultacije.⁶ Šušović tokom svog mandata nije pokrenuo nikakvu istragu povodom nezakonitog hapšenja i deportovanja izbjeglica, kao ni njegov nasljednik Božidar Vukčević.⁷

Deportacija bosanskih izbjeglica iz Herceg Novog u fočanski logor je utvrđena i u presudi Haškog tribunala protiv Milorada Krnojelca, koji je bio upravnik ovog logora.⁸

³ CGO „Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori - slučaj Deportacija“, Podgorica, 2020, str. 6

⁴ Odgovor na poslaničko pitanje, Kabinet Ministra unutrašnjih poslova RCG, 8. 4. 1993. godine, br 278/2, 8. 4. 1993, str. 2

⁵ „Bulatović: Za deportacije odgovorna tadašnja vlast a ne pojedinci“, Radio slobodna Evropa, 12. novembar 2010.

⁶ Isto

⁷ Šeki Radončić, „Kobna sloboda – deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore“, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005, str. 145

⁸ Tužilac protiv Milorada Krnojelca, presuda od 15. marta 2002. godine

Mediji su u čitavom periodu od trinaest godina pisali o ovom zločinu, međutim, tužilaštvo nije iniciralo krivičnu istragu sve do 18. 10. 2005. godine.

Ratni zločin protiv izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, Crna Gora još uvijek nije prepoznala kao takav, što pokazuje i sudski epilog. Međutim, činjenica da je država obezbijedila naknadu štete porodicama žrtava deportacije, govori u prilog tome da je prepoznat i prihvaćen određeni oblik odgovornosti koju ona u ovom slučaju nosi. Prepoznavanje ovog zločina kao ratnog je naročito važno i za buduće generacije, kako bi se spriječilo da se nešto slično opet ponovi. Ovome bi ujedno i pripomoglo podizanje spomen-obilježja žrtvama deportacija, kao i proglašavanje Dana sjećanja. Za ovo je podnošeno više inicijativa nadležnim organima, međutim do danas one nisu prihvaćene.

Sudski predmet “Deportacije izbjeglica”

Koliko je Crna Gora spremna da se suoči s prošlošću i zločinima počinjenim tokom rata na prostorima bivše SFRJ govore presude u slučajevima Bukovica, Deportacije, Kaluđerski laz, Morinj i nepostupanje tužilaštva povodom napada na Dubrovnik. Razlozi za nespremnost leže u neadekvatnoj primjeni domaćeg i međunarodnog krivičnog prava, koje je obavezivalo Crnu Goru u vrijeme izvršenja ovih zločina. Od 2014. godine i Evropska komisija u svojim izvještajima o Crnoj Gori ponavlja da su presude u predmetima ratnih zločina sadržale pravne greške i pogrešnu primjenu međunarodnog humanitarnog prava.

Za deportaciju bosanskih izbjeglica sa teritorije Crne Gore u toku 1992. godine, optuženo je devet službenika Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore. Presudom od 29. marta 2011. godine svi optuženi oslobođeni su zbog toga što, kako se navodi u presudi, nijesu mogli da počine ratni zločin protiv civilnog stanovništva, jer sukob u BiH nije bio međunarodnog karaktera.

Ekspert Evropske unije, italijanski tužilac i međunarodni sudija Mauricio Salustro, u izvještaju o procesuiranju ratnih zločina u Crnoj Gori, ističe da je takvo tumačenje pogrešno, nepoznato u međunarodnom humanitarnom pravu i praksi.⁹ Ocijenio je da je okrivljene i crnogorske vlasti trebalo optužiti kao saučesnike ili bar pomagače u uzimanju bosanskih muslimana civila kao talaca, jer je čak i u jednoj od presuda Višeg suda navedeno da postoje dokazi u smislu da je dobro poznato da su oni vraćeni u BiH da bi bili razmijenjeni za zarobljene Srbe.¹⁰

Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore uložilo je 15. juna 2011. godine žalbu na oslobađajuću presudu optuženima u slučaju ratnog zločina „Deportacije“ i zatražilo ukidanje takve odluke.

⁹ <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>

¹⁰ “Crnogorske vlasti je trebalo optužiti kao saučesnike ili bar pomagače”, Vijesti, 17. 12. 2014, vidjeti na: <https://www.vijesti.me/zabava/204215/crnogorske-vlasti-je-trebalo-optuziti-kao-saucesnike-ili-bar-pomagace>

U Višem sudu u Podgorici 24. oktobra 2012. godine završeno je ponovno suđenje devetorici bivših pripadnika crnogorske policije. Viši sud u Podgorici ponovo je 22. novembra 2012. godine oslobodio sve optužene policijske službenike.¹¹

Individualna i objektivna odgovornost nije utvrđena u slučaju „Deportacije“, iako je država neposredno prihvatila odgovornost za ovaj ratni zločin i u decembru 2008. godine donijela odluku o sudskom poravnanju i isplatila oštećenima ukupnu odštetu u iznosu od 4,13 miliona eura.



Slika br. 2: Novinski članak iz dnevnog lista "Pobjeda"

Optužnica, vrhovno državno tužilaštvo, kts broj 17/08

Za predmet „Deportacije“, Vrhovno državno tužilaštvo otpočelo je istragu tek 18. oktobra 2005. godine, podnošenjem Zahtjeva za sprovođenje istrage protiv petorice bivših službenika MUP-a, koji su bili niže rangirani, a zbog izvršenja ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, i to samo dva dana pred početak održavanja ročišta po tužbama oštećenih porodica žrtava deportacija.

Nakon okončanja istrage 26. juna 2008. godine, ona se nastavlja i sad se spisak osumnjičenih povećava za još tri lica i to za bivšeg šefa Službe državne bezbjednosti Boška Bojovića; bivšeg zamjenika šefa Službe državne bezbjednosti Radoja Radunovića i funkcionera ulcinjskog Centra bezbjednosti Sretena Glendžu. U istrazi su svjedočili Momir Bulatović, bivši predsjednik Predsjedništva Republike Crne Gore, Milo Đukanović, predsjednik crnogorske Vlade i Svetozar

¹¹ Građanska alijansa, „(NE)rad tužilaštva – Pogled sa strane“, Podgorica, 2017. godina, str. 31 i 32

Marović, koji je u vrijeme deportacije bio član Predsjedništva Crne Gore.¹² Tokom trajanja istrage, tadašnji zamjenik ministra unutrašnjih poslova, Nikola Pejaković izjavio je isto što i gore navedeni, da nijesu bili upoznati sa ovom državnom akcijom.

Vrhovno državno tužilaštvo je 19. januara 2009. godine podiglo optužnicu sa predlogom za određivanje pritvora protiv devet lica: Boško Bojović, bivši šef SDB-a, Radoje Radunović, nekadašnji načelnik Centra državne bezbjednosti za Boku, Sreten Glendža iz Ulcinja, Milorad Šljivančanin, tadašnji komandir stanice milicije u Herceg Novom, Duško Bakrač, bivši operativac Državne bezbjednosti u Herceg Novom, Milorad Ivanović, tada načelnik CB Herceg Novi, Milisav Marković, pomoćnik ministra policije za javnu bezbjednost, Branko Bujčić, bivši načelnik CB u Baru, Božidar Stojović, nekadašnji službenik Državne bezbjednosti iz Ulcinja.

Gore navedena lica optužena su za izvršenje ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, lišavanjem slobode 79 državljana Bosne i Hercegovine, muslimanske i srpske nacionalnosti a koja su imala status izbjeglice u skladu sa Konvencijom o statusu izbjeglica i Protokolom o statusu izbjeglica. Zatim, da su izvršavajući naredbu ministra unutrašnjih poslova, Pavla Bulatovića da se postupi po zahtjevima MUP-a Republike Srpske, predali ova lica radnicima SUP Sokolac, SUP i KPD Foča i SUP Srebrenica.

Na osnovu optužnice koju je podiglo Vrhovno državno tužilaštvo, iz svih prikupljenih dokaza u ovom predmetu (telegrami, dopisi i akti, odgovori na poslanička pitanja kao i sama poslanička pitanja, izvodi iz kaznenih evidencija i mnogi drugi) proizilazi da su okrivljeni u vrijeme izvršenja krivičnog djela bili zaposleni u MUP-u Crne Gore.

Presuda, Viši sud u Podgorici, ks. 3/09

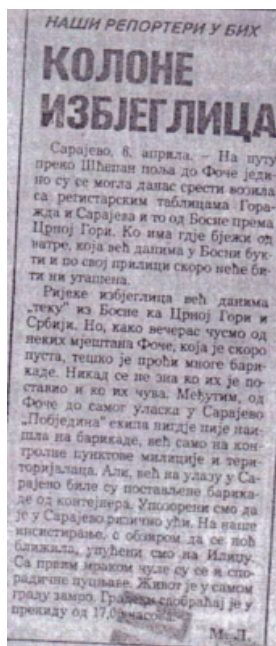
Viši sud u Podgorici 29. marta 2019. godine donosi presudu kojom se svih devet lica oslobađa optužbi da su izvršili krivično djelo – ratni zločin protiv civilnog stanovništva.

Na osnovu presude „nije dokazano da su optuženi kao pripadnici MUP-a pripadali djelu oružanih snaga SRJ niti pak da su bili u službi bilo koje od strana u sukobu i time bili aktivni učesnici u oružanom sukobu, u kom slučaju bi za njih bila obavezujuća pravila Međunarodnog prava, te samim tim njihova djelatnost ne može se posmatrati i ocjenjivati u smislu izvršenja radnji predviđenih čl. 142 KZ SRJ koju vrše kršenjem pravila Međunarodnog prava, jer za tako nešto ne postoji određeno svojstvo – pripadništvo oružanim snagama ili pripadništvo službi neke od strana u sukobu.“¹³

„Na suđenju je svjedočio veliki broj svjedoka, među kojima i preživjeli oštećeni, rodbina stradalih i pripadnici MUP-a Crne Gore. Nikola Pejaković, zamjenik ministra unutrašnjih poslova u vrijeme izvršenja zločina, na sudu se nije pojavio zbog bolesti. Poslije svjedočenja Momira Bulatovića, Pejaković je

¹² Akcija za ljudska prava (HRA), Izvještaj: Suđenja za ratne zločine, str. 23, Podgorica 2013. godine

¹³ Presuda Višeg suda u Podgorici u predmetu Ks. br. 3/09, 29. mart 2011, str. 94.



Slika br. 3: Novinski članak iz dnevnog lista "Pobjeda"

sam zahtijevao da dođe pred sud, ali sudija više nije smatrala da je potrebno da ga sasluša. Sudija je odbila i predloge odbrane da svjedoče Milo Đukanović, Vladimir Šušović, Zoran Žižić, kao i Sveztozar Marović i Milica Pejanović – Đurišić, koji su u vrijeme deportacija bili članovi Predsjedništva Crne Gore, na čijem je čelu bio Bulatović. Okrivljeni su na suđenju tvrdili da nisu krivi, da su samo izvršavali naređenja, postupajući po naredbi iz telegrama br. 14–101 od 23. maja 1992. godine, kojim je traženo da se postupi u skladu sa zahtjevom MUP-a Republike Srpske da se sva lica sa područja BiH, starosti od 18–65 godina, privedu radi preuzimanja i vraćanja u BiH. Odbrana okrivljenih je smatrala da za ovo krivično djelo treba da odgovaraju nalogodavci, a ne izvršioци.¹⁴

Presuda za slučaj „Deportacije“ imala je svojih kontradiktornosti, i to u smislu da je SRJ u vrijeme deportacije izbjeglica bila u oružanom sukobu sa Vladinim snagama BiH, a opet navodi se da taj sukob nije bio međunarodnog karaktera.¹⁵ Predsjednik Crne Gore tada je bio Momir Bulatović. Bulatović je na svjedočenju 2010. godine kazao: „Ako je napravljena greška, onda je ona bila državna, a ne pojedinačna. To potvrđuje dokumentacija koju sam predao sudu. Optuženi za deportaciju nisu ništa radili samostalno i sve aktivnosti sprovedene su u konsultacijama sa državnim tužilaštvom“.

Prema njegovim riječima, izručenje je bio sastavni dio „redovnih aktivnosti na očuvanju građanskog mira i sprječavanja prenošenja terorizma iz BiH na crnogorsku teritoriju“.¹⁶

U razgovoru za CIN-CG, Bulatović je izjavio da depešu o deportacijama izbjeglica nije potpisao tadašnji ministar unutrašnjih poslova, Pavle Bulatović, već čovjek “iz sadašnjeg vrha policije”, ne želeći da kaže o kome je riječ. Takođe, u razgovoru za CIN-CG, Milo Đukanović je izjavio i sljedeće: „Oni koji su inicirali i podsticali takvu destruktivnu politiku su u konačnom i odgovarali. Mi smo kao država, u skladu s pravosnažnim presudama obeštetili porodice žrtava. Podsjećam da su svi predmeti naknade štete žrtvama ratnih zločina pred crnogorskim sudovima pravosnažno riješeni, te da je ukupno dosuđeno 5.714.656,20 eura na ime naknade štete“.¹⁷

Đukanović je, svjedočeći u istrazi o deportacijama, pred sudijom kazao da o tome ništa nije znao.

Glavni svjedok u ovom procesu, bivši policijski inspektor u Herceg Novom Slobodan Pejović kazao je: „Muslimani su deportovani da bi kasnije bili ubijeni, a Srbi da bi ratovali, kako se to u Crnoj Gori govorilo, da bi branili svoja ognjišta“.¹⁸

¹⁴ Akcija za ljudska prava (HRA), Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), str. 29, Podgorica 2019. godine

¹⁵ Presuda Višeg suda u Podgorici u predmetu Ks. br. 3/09, 29. mart 2011, str. 94

¹⁶ „Dvije i po decenije od deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica“, Monitor, 26.05.2017. godine

¹⁷ „Deportaciju izbjeglica 1992. godine i druge ratne zločine vlasti garaju u „projektovani zaborav“: Milu i Momiru kriv je – neko treći“, CIN-CG

¹⁸ „Dvije i po decenije od deportacije bosansko-hercegovačkih izbjeglica“, Monitor, 26. 5. 2017. godine



Slika br. 4: Studijska posjeta mladih iz regiona spomeniku posvećenom svim civilnim žrtvama ratova na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. do 2001. godine

Rješenje, Apelacioni sud CG, ksž. 25/2011

Apelacioni sud Crne Gore, 17. 2. 2012. godine, donio je rješenje kojim se uvažavaju žalbe Vrhovnog državnog tužilaštva, ukida presuda Višeg suda u Podgorici od 29. 3. 2011. godine i predmet vraća prvostepenom sudu na ponovno suđenje.¹⁹

Razlozi zbog kojih je presuda pobijana ogledaju se u nejasno utvrđenim ključnim činjenicama, koje su dovele do bitnih odredaba krivičnog postupka i to iz člana 386, st.1, tač.8, ZKP-a. Zaključak prvostepenog suda bio je sljedeći: „Radilo se dakle, o oružanom sukobu između pripadnika naroda koji su živjeli na njenoj teritoriji Srba, Hrvata i Muslimana, zbog čega ovaj sukob nema karakter međunarodnog oružanog sukoba“.²⁰

Presuda, Viši sud Podgorica, ks. 6/12.

Specijalizovno odjeljenje za krivična djela organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina, donio je 22. 11. 2012. godine presudu kojom se ova lica opet oslobađaju optužbi.²¹

Presuda Višeg suda je istovjetna kao i prva, s tim da je iz presude uklonio rečenicu iz ukinute presude o tome da je SRJ bila u oružanom sukobu sa Vladinim snagama.²²

Iz presude Višeg suda, od 22. 11. 2012. godine jasno je da su optuženi izvršili „nezakonito preseljenje ili deportaciju civila, kao i uzimanje talaca za razmjenu ratnih zarobljenika, protivpravno zatvaranje i lišavanje prava na suđenje“. Međutim, za optužene Boška Bojovića,

¹⁹ Rešenje Apelacionog suda, Ksž. br. 25/2011.

²⁰ Rešenje Apelacionog suda, Ksž. br. 25/2011.

²¹ Presuda, Viši sud Podgorica, Ks. 6/12.

²² Akcija za ljudska prava (HRA), Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), str. 32, Podgorica 2019. godine

Radoja Radunovića, Božidara Stojovića i Duška Bakrača nije dokazano da su izvršili ovo krivično djelo (Ks. 6/12, str. 98).

Po shvatanju prvostepenog suda, deportacije kao takve nijesu se mogle smatrati ratnim zločinom zato što optuženi, kao pripadnici MUP-a RCG, nijesu imali potrebno svojstvo (kao što bi bila pripadnost vojnoj, političkoj, ili administrativnoj organizaciji strane u sukobu ili postupanje u službi strane u sukobu) zbog kojeg bi mogli krivično odgovarati. Kako sud nalazi, deportovanje izbjeglica u BiH nije urađeno sa ciljem protjerivanja tih lica, a kod izvršioca nije postojala namjera da se te osobe trajno udalje sa nekog područja.

Svjedoci su davali iskaze da su određena lica bila odvođena za razmjenu, da ulaze u sastav grupe za razmjene za zarobljene srpske teritorijalce, da Srbi idu u matične jedinice a muslimani za razmjenu itd.²³

Presuda, Apelacioni sud CG, kžs.18/2013

Apelacioni sud Crne Gore 17. 5. 2013. godine, donio je presudu kojom se potvrđuje presuda Višeg suda u Podgorici od 22. 11. 2012. godine.²⁴

NVO Akcija za ljudska prava je 20. novembra 2013. godine podnijela inicijativu VD Vrhovnog državnog tužioca, Veselinu Vučkoviću, da podnese zahtjev za zaštitu zakonitosti u odnosu na pravosnažnu presudu Višeg suda od 22. novembra 2012. godine.²⁵ U zahtjevu se navodi da obrazloženja presuda prvostepenog i drugostepenog suda ne sadrže jasne i potpune razloge zbog čega nije dokazano da su okrivljeni, kao saizvršioци, izvršili krivično djelo koje im je stavljen na teret, a što je sve u suprotnosti sa obavezom suda u pogledu obrazlaganja oslobađajuće presude.²⁶

Zahtjev za zaštitu zakonitosti, VDT, 25. 3. 2015.

Vrhovno državno tužilaštvo 25. marta 2015. godine podnosi zahtjev za zaštitu zakonitosti zbog kršenja Zakonika o krivičnom postupku (iz 2009. godine) i KZ Crne Gore, protiv presude Višeg suda u Podgorici, a koja kao takva se temeljila na „zaključivanju sudova da norme međunarodnog prava Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata, odredbe Dopunskog protokola II uz ovu konvenciju, koje norme su prema dispozitivu optužnice kršene od strane okrivljenih, nisu ugrađene u činjenični opis optužnice, pa tako u istoj posebno nije konkretizovano na koji način su okrivljeni kršili pravila međunarodnog prava iz člana 17. navedenog Protokola, koji se odnosi na zabranu prinudnog premještanja civila, te da se s toga radnje preduzete od strane okrivljenih, ne mogu kvalifikovati kao radnje preseljenja civila, kao i

²³ Presuda, Viši sud Podgorica, Ks. 6/12.

²⁴ Presuda, Apelacioni sud CG, Kžs.18/2013

²⁵ Akcija za ljudska prava (HRA), Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), str. 30, Podgorica 2019. godine

²⁶ Presuda, Vrhovni sud CG, Kzz. 4/15

zaključivanju da nema dokaza da su okrivljeni, kao pripadnici MUP-a RCG pripadali dijelu oružanih snaga SRJ niti se može smatrati da su se stavili u službu bilo koje od strana u sukobu i samim tim bili aktivni učesnici u oružanom sukobu, da bi pravila međunarodnog pravila bila obavezujuća i za njih“.²⁷

Međutim, Zahjev za zaštitu zakonitosti se temeljio na drugim argumentima, naime da pravni zaključak suda predstavlja rezultat pogrešne primjene materijalno pravnih odredaba krivičnog zakona, odnosno pogrešnog shvatanja i tumačenja pravila normi međunarodnog prava pa time i Krivičnog zakona SRJ koji je u ovom slučaju primijenjen. Pri tom, riječ je o normi blanketnog karaktera, koja svoj puni sadržaj dobija upućivanjem na odgovarajuće norme međunarodnog prava. Ovo dalje znači da je sud pogrešno primijenio krivični zakon kada je okrivljene oslobodio optužbi da su izvršili predmetno krivično djelo, pa je samim tim pravosnažnom presudom povrijeđen Krivični zakonik iz člana 387, tačka 3. ZKP-a.

U zahtjevu se takođe navodi sledeće: „Tokom postupka pred sudom, nesumnjivo je utvrđeno da su oštećeni, zbog ratnih dešavanja u BiH kao državljani BiH, došli na teritoriju Crne Gore kako bi izbjegli oružane sukobe, i ne bi učestvovali u njima i pri tom se radilo o civilima koji su imali status izbjeglica saglasno Konvenciji o statusu izbjeglica. Dakle, radilo se o civilnom stanovništvu kao posebnoj kategoriji lica koja su zaštićena međunarodnim humanitarnim pravom. Prema tome, u tom momentu, teritorija Crne Gore bila je teritorija na kojoj oštećeni, kao civili, borave. Oni su, prema nesumnjivom činjeničnom utvrđenju suda, na način opisan dispozitivom optužnice, odnosno izrekom prvostepene presude, preseljeni sa teritorije Crne Gore i predati policijskim organima jednog dijela države, u kojoj se odvija oružani sukob (organima Republike Srpske)“.²⁸

Presuda, Vrhovni sud CG, kzz. 4/15

Vrhovni sud Crne Gore, 23. juna 2015. godine odbija zahtjev za zaštitu zakonitosti kao neosnovan.²⁹

Zaključak Vrhovnog suda je bio takav da vraćanje izbjeglica u BiH zapravo nije bilo zabranjeno međunarodnim, kao ni domaćim pravnim izvorima, odnosno nije bilo zabranjeno Krivičnim zakonom SRJ, zajedničkim članom 3 iz Ženevskih konvencija (1949) i članom 17 Dopunskog protokola II (1977) uz Ženevske konvencije.

U presudi je navedeno da: “U postupku odlučivanja po zahtjevu za zaštitu zakonitosti, Vrhovni sud se može upuštati u ocjenu pravilnosti utvrđenog činjeničnog stanja samo ako je zahtjev za zaštitu zakonitosti podignut u korist okrivljenog. Kako je u konkretnom slučaju zahtjev za zaštitu zakonitosti podignut na štetu okrivljenih, ovaj sud se ne može upuštati u ocjenu pravilnosti i potpunosti utvrđenog činjeničnog stanja, pa ni u osnovanost podignutog zahtjeva. Valja

²⁷ Zahjev za zaštitu zakonitosti, VDT, Podgorica 25. 3. 2015.

²⁸ Zahjev za zaštitu zakonitosti, VDT, Podgorica 25. 3. 2015.

²⁹ Presuda, Vrhovni sud CG, Kzz. 4/15

ukazati da je prilikom odlučivanja o zahtjevu za zaštitu zakonitosti, Vrhovni sud ograničen samo na ispitivanju povreda zakona na koje se državni tužlac poziva u zahtjevu”.³⁰

Naknada štete

Dvije stotine lica je podnijelo tužbe protiv države Crne Gore za obeštećenje zbog posljedica izručenja žrtava Republici Srpskoj.

Od 42 pokrenuta parnična postupka, devet tužioca bili su lica koja su bila žrtve deportacije, odnosno žrtve mučenja u logorima u kojima su bili deportovani, a preostalih 33 su srodnici žrtava.

Posle četiri godine suđenja, u decembru 2008. godine isplaćena je odšteta u iznosu od 4.130.000 eura zbog nezakonitog hapšenja i deportovanja izbjeglica. Doneseno je 27 pozitivnih presuda od 42 sudska postupka.

Obezbjeđivanje reparacija je primjer uspješnog postupka obeštećenja u vidu poravnjanja države sa žrtvama ovog ratnog zločina. Međutim, činjenica da je država samo obezbijedila naknadu štete porodicama žrtava deportacija, pokazuje da Crna Gora ovaj ratni zločin još nije prepoznala kao takav.

Pravna analiza predmeta

Prema izvještaju Akcije za ljudska prava „pravni standard koji je Viši sud u Podgorici primjenio u predmetu “Deportacija“ da bi zaključio da nije izvršen ratni zločin je proizvoljan, odnosno pravno neutemeljen. Prvostepeni sud se nije pozvao na bilo koji izvor prava da bi potkrijepio svoj stav da su optuženi morali pripadati vojnoj, političkoj, ili administrativnoj organizaciji strane u sukobu ili postupati u službi strane u sukobu, da bi bili odgovorni za ratni zločin. Isto tako, sud nije pojasnio značenje termina „u službi strane u sukobu“, tako da ovom odlučujuće važnom dijelu presude nedostaje elementarno obrazloženje.“³¹

„U predmetu Deportacija izbjeglica, nesumnjivo su prisutni svi osnovi za postojanje ratnog zločina iz prava kojeg primjenjuju međunarodni sudovi. Sposobnost pripadnika MUP-a RCG da izvrše nezakonito zatvaranje proisticala je iz postojanja oružanog sukoba. Odluka da se izbjeglice protivpravno zatvore, deportuju („prinudno presele“), i predaju radi zloupotrebe u svojstvu talaca, takođe je bila direktno vezana za postojanje oružanog sukoba – da nije bilo sukoba, ne bi došlo ni do hapšenja i deportovanja izbjeglica, posebno muslimana, srpskim snagama sa tog prostora. Cilj izvršenih zabranjenih radnji bio je neposredno vezan za oružani sukob, jer su civili uzeti za taoce i potom deportovani u BiH radi razmjene za zarobljene srpske borce, koje činjenice je sud utvrdio na osnovu izvedenih dokaza.“³²

³⁰ “Vrhovni sud: Oni su samo civile vraćali odakle su došli”, Vijesti, 14. 10. 2015. godine, vidjeti na:

<https://www.vijesti.me/zabava/159644/vrhovni-sud-oni-su-samo-civile-vracali-odakle-su-dosli>

³¹ Akcija za ljudska prava (HRA), Izvještaj: Suđenja za ratne zločine, str. 26, Podgorica 2013. godine

³² Akcija za ljudska prava (HRA), Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), str. 31, Podgorica 2019. godine

Bibliografija

- ◆ Akcija za ljudska prava (HRA), Izvještaj: Suđenja za ratne zločine, Podgorica 2013.
- ◆ Akcija za ljudska prava (HRA), Izvještaj: Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015), Podgorica 2019.
- ◆ Akcija za ljudska prava, Naknada štete žrtvama ratnih zločina, Podgorica 2016.
- ◆ Radončić, Šeki. Kobna sloboda – deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore: Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005.
- ◆ CGO, Proces suočavanja s prošlošću u Crnoj Gori - slučaj Deportacija, Podgorica, 2020.
- ◆ Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2020
- ◆ Građanska alijansa, (NE)rad tužilaštva – Pogled sa strane, Podgorica, 2017.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici u predmetu Ks. br. 3/09, 29. mart 2011
- ◆ Rješenje Apelacionog suda, Ksž. br. 25/2011.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici u predmetu Ks. 6/12.
- ◆ Presuda Vrhovnog suda Crne Gore u predmetu Kzz. 4/15
- ◆ Zahtjev za zaštitu zakonitosti, VDT, Podgorica 25.03.2015
- ◆ Presuda Apelacionog suda Crne Gore u predmetu Kžs.18/2013

KALUĐERSKI LAZ

„Žena iz susjedne kuće, koja je to posmatrala sakrivena iza prozora, čula je jauke sa karoserije kamiona. Jedan od njih šestoro još je bio živ. Njegove muke prekratio je pucanj iz vojničke puške”

Stanovnik Kaluđerskog Laza, Sadik Lajći, izjavio je da su u zoru 20. aprila vojnici u kamion beranskih registarskih tablica utovarili civile na koje su pucali dva dana ranije.¹

¹ Tamara Kaliterna, Suverenitet ne amnestira, Suočavanje – Pravda u tranziciji br. 7, Časopis Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji, februar 2007;

Uvod

U periodu NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije (mart – jun 1999. godine), došlo je do naglog porasta broja izbeglica koje su sa teritorije Kosova ulazile u Crnu Goru preko opština Plav i Rožaje. Iako je od početka sukoba na Kosovu bio kontinuiran prelaz izbjeglica koje su na teritoriji Crne Gore tražile spas od borbi i sigurno utočište, dolazilo je do incidenata sa Vojskom Jugoslavije, pri čemu su stradali civili u nasumičnoj paljbi na kolone u kretanju. Važno je napomenuti da su navedene opštine i pogranično područje Crne Gore bili pod zonom odgovornosti Druge armije Vojske Jugoslavije, odnosno njenog Podgoričkog korpusa.²

Niz incidenata na više mesta u opštini Rožaje dogodio se u tokom aprila i maja 1999. godine, kada su pripadnici Vojske Jugoslavije ubili najmanje 22 civila, etnička Albanca. Iako su ubistva počinjena na više lokacija, cijeli slučaj je nazvan po selu Kaluđerski laz, gde je 18. aprila iste godine ubijeno šest osoba. Komandant Prvog bataljona Treće lake pešadijske brigade Podgoričkog korpusa Druge armije VJ, Petar Strugar sa još 7 lica, pripadnika Treće čete Prvog bataljona, oslobođen je odgovornosti nakon prvostepene presude u suđenju za zločin u Kaluđerskom laz u Bijelom Polju.³



Slika br. 1: Putokaz ka Kaluđerskom laz u Rožajama

² Daliborka Uljarević, Proces suočavanja s ratnom prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj „Kaluđerski Laz“ (Centar za građansko obrazovanje: Podgorica, 2019), 6.

³ Bojan Ivanišević, Tea Gorjanc Prelević, Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015) (NVO Akcija za ljudska prava: Podgorica, 2016), 35-37.

Ubistva u Kaluđerskom laz

Postupajući po krivičnoj prijavi Crnogorskog komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava (CKP) iz juna 2005, poslije godinu i po dana, Viši državni tužilac iz Bijelog Polja podnio je istražnom sudiji Višeg suda u Bijelom Polju zahtjev za sprovođenje istrage protiv 12 lica zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva u selu Kaluđerski laz i okolnim mjestima.

Prema podacima organizacije Akcija za ljudska prava, uviđaj u Kaluđerskom Lazu vršili su vojni organi koji su po sopstvenom priznanju izašli na lice mjesta sa danom zakašnjenja, dok pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore pristup nije bio dozvoljen, po svjedočenju tadašnjeg načelnika odeljenja bezbjednosti Šemsa Dedeića. Zahit Camić, predsjednik Osnovnog suda u Rožajama, sa kolegama Milosavom Zekićem i Rafetom Suljevićem, obavio je uviđaj u deset slučajeva ubistava u području rožajske opštine na granici prema Kosovu. Njegov prvi pristup mjestu zločina vojska je dozvolila tek tri dana nakon zločina u Kaluđerskom laz, kada su pokraj puta prema Gornjem Bukelju naišli na leš ubijenog Selima Keljmenđija iz Čuške kod Peći. Advokat oštećenih tvrdi da je šest leševa ubijenih civila u Kaluđerskom Laz, sutra dan odnijeto u Andrijevicu (Crna Gora) radi obdukcije, a da su nakon toga vojnim vozilom odnijeti u mjesto Novo Selo kod Peći gdje su bez odjeće sahranjeni u grupnu grobnicu. Nakon prestanka rata na Kosovu i dolaska UNMIK-a, leševi su ekshumirani. Bivši vojni tužilac, Miroslav Samardžić, neposredno nakon incidenta u Kaluđerskom laz odustao je od krivičnog gonjenja pripadnika Vojske Jugoslavije osumnjičenih da su počinili zločin protiv civila i predmet arhivirao. Do danas nije sprovedena istraga niti krivično gonjenje tadašnjeg vojnog tužioca, niti lica koja su navodno prikrivali i premještali tijela žrtava.⁴



Slika br. 2: Polaganje cvijeća u Kaluđerskom laz u organizaciji YIHR Crna Gora

⁴ Akcija za ljudska prava, Izveštaj za suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, Podgorica, maj 2013. godine;

Situacija na Kosovu prije rata

Kosovo stiče status autonomne pokrajine u okviru SFRJ 1974. godine i tako zajedno sa AP Vojvodinom postaje konstitutivni dio jugoslovenske federacije. Kao takva, dobija svog predstavnika u kolektivnom predsjedništvu (koje počinje raditi nakon smrti Josipa Broza Tita), kao i nezavisnu policiju, sudstvo, obrazovni sistem, centralnu banku, ali i sopstvena politička predstavnička tijela i svoju komunističku partiju. Ubrzo nakon Titove smrti, rastu zahtjevi za podizanjem statusa Kosova na status republike unutar federacije koja bi mu, između ostalog, omogućila i ustavno zagarantovanu mogućnost secesije koja je bila rezervisana samo za republike.⁵ Ova politička poruka bila je samo jedan u nizu zahtjeva koji su izrečeni tokom studentskih protesta i nemira nastalih zbog potrebe za boljim životnim uslovima, većom slobodom izražavanja i oslobađanjem političkih zatvorenika. Nemiri su potiskivani primjenom sile, hapšenjima i sudskim presudama. Istovremeno, ali i prethodnih godina, nealbansko stanovništvo je izražavalo nezadovoljstvo sopstvenim položajem na Kosovu u odnosu na većinsku albansku zajednicu govoreći o situacijama zlostavljanja od strane ekstremnih elemenata iz albanske zajednice koje pokrajinske vlasti nikada nisu procesuirale.⁶

Na ruku multietničkoj tenziji na Kosovu je išao i nacrt Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1986. godine koji je govorio o „fizičkom, političkom, pravnom i kulturnom genocidu nad srpskim stanovništvom na Kosovu i Metohiji“. Podršku srpskim zahtjevima na Kosovu daje i sam Milošević, tada predsjednik Saveza komunista Srbije, aprila 1987. tokom odlaska u Kosovo Polje na razgovor sa srpskom kosovskom zajednicom. Milošević će se u narednom periodu koristiti nacionalističkom retorikom s ciljem unapređenja sopstvene političke karijere. Uporedo sa Miloševićevim mitinzima, po Srbiji su se vodili i protesti kosovskih Albanaca na koje je odgovarano nasilnim suzbijanjem od strane snaga bezbjednosti i hapšenjima. Na saveznom nivou se donose izmjene Ustava kojim će se omogućiti usvajanje izmjena na Ustav SR Srbije u pogledu statusa autonomnih pokrajina, istovremeno praćeno partijskim smjenama na Kosovu. Uvodi se vanredno stanje uz vojno prisustvo 1989. godine nakon štrajka u rudniku „Trepča“ sa zahtjevima za vraćanje na položaje razriješenih kosovskih političara. Dolazi do ukidanja ovlašćenja autonomnih pokrajina novim ustavnim izmjenama iz marta 1989. godine praćenih nemirima na Kosovu, gdje je došlo i do otvaranja paljbe iz vatrenog oružja, zbog čega je nastradalo 24 lica. Koristeći se nacionalističkim narativom, Milošević postaje predsjednik SR Srbije u maju 1989. godine.⁷

Izmjenama Ustava SR Srbije usvojenih u junu 1990. godine su raspuštene skupštine autonomnih pokrajina, dok je zadržano predstavljanje u predsjedništvu SFRJ i srpskoj skupštini. Iste godine se zatvaraju svi javno finansirani kosovski mediji, a naredne godine izlazi novi obrazovni program za Kosovo, gdje je nastavni plan i program poistovjećen sa onim u ostatku Srbije.

⁵ Kosovo – kako viđeno, tako rečeno, OEBS Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, 1999, prevod na srpski: Fond za humanitarno pravo, Beograd, str. 3-4.

⁶ Human Rights Watch: Under Orders. War Crimes in Kosovo, Human Rights Watch, 1999, prevod na srpski: Human Rights Watch: Po naređenju, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 47-48.

⁷ Ibid, 48-54.

Pored nemira nakon ustavnih amandmana iz 1989. godine, je došlo i do nemira u Prištini početkom 1990. godine nakon najave Miloševića o masovnom naseljavanju Srba na Kosovo, zatim do protesta protiv raspuštanja pokrajinske skupštine nakon novih amandmana iz juna 1990. godine i jedan generalni štrajk iste godine nakon masovnih otpuštanja etničkih Albanaca iz javne službe.⁸

Poslanici raspuštene kosovske skupštine su u julu 1990. godine proglasili nezavisnost Kosova. Do kraja godine su ustanovili paralelne institucije, a naredne godine je održan referendum o nezavisnosti koji je proglašen ilegalnim od strane saveznih i republičkih vlasti. Krajem 1990. godine je u potpunosti ukinuta autonomnost Kosova i Vojvodine novim izmjenama Ustava Srbije. U ovim godinama je došlo do velikog prisustva srpske policije na Kosovu, masovnih otpuštanja Albanaca i derogacije obrazovnog sistema na albanskom jeziku i posebnog nastavnog plana i programa. Zbog svih ovih mjera je došlo i do velike emigracije kosovskih Albanaca sa Kosova, ali je uz podršku države došlo i do priliva etnički srpskog stanovništva, usljed čega je oko 16.000 etničkih Srba, izbjeglica sa ratom zahvaćenog područja u drugim jugoslovenskim republikama, naseljeno na Kosovu bez pristanka. Vlasti su naglašavale da su ovim mjerama nastojale da zaštite ugrožene manjine na Kosovu, a istovremeno da uguše separatistički pokret kosovskih Albanaca i njihovu težnju za ujedinjenjem sa Albanijom.⁹

Kosovo ustanovljava paralelni državni sistem, a novac dobija od sistema skupljana poreza od domaćeg stanovništva, ali i donacijama od sve veće dijaspore. Sistem obrazovanja se sprovodi na privatnim posjedima, potpuno ilegalno, uz konstantne intervencije srpskih vlasti u sprečavanju ovih aktivnosti. Albanci su pružali nenasilan otpor, odbijajući bilo kakve ideje o oružanom sukobu, čime su dobili podršku zapadnih vlada u svom djelovanju. Do promjena dolazi 1995. godine nakon završetka rata u Bosni, kada se Kosovo nije i dalje nalazilo na međunarodnom dnevnom redu, čime je uzdržano povjerenje u zapadne vlade i njihovu podršku zajednici kosovskih Albanaca. Naredne godine se pojavljuje Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) koja u februaru izvodi svoj prvi koordinisani napad granatiranjem srpskih izbjegličkih kampova po kosovskim gradovima. Nastavljeni su napadi na policiju i civile, a srpske vlasti su odgovarale nasumičnim maltretiranjima, hapšenjima i upadima na privatne posjede. Dok su se vodile sporadične borbe OVK i srpskih policijskih snaga, organizuju se mirovne demonstracije na kojima se insistira na sprovođenju sporazuma o obrazovanju između Miloševića i Rugove iz 1996. godine, koji je predvidio ponovno obrazovanje na albanskom jeziku, a koji nikada nije sproveden. Zapadne vlade su osuđivale nasilno djelovanje i masovno kršenje ljudskih prava od strane srpske policije, ali je istovremeno i osuđivala djelovanje OVK, nazivajući je terorističkom organizacijom.¹⁰

⁸ Kosovo: kako viđeno tako rečeno, str. 4-5.

⁹ Human Rights Watch, Po naređenju, str. 54-68.

¹⁰ Ibid, str. 56-60.

Rat na Kosovu i NATO bombardovanje

Oružani sukobi na Kosovu počinju u februaru 1998. godine, a tokom cijelog sukoba je cilj oružanih snaga SRJ i policije SR Srbije otkloniti podršku pobunjeničkoj OVK sistematskim napadima na civilno stanovništvo, uglavnom na teritorijama pod kontrolom pobunjenika.¹¹ Ciljevi OVK sa druge strane su bili pružanje otpora srpskim oružanim snagama i otcjepljenje Kosova od SRJ.¹²

Srbija šalje dodatne i bolje naoružane snage na Kosovo u januaru 1998. godine i odgovara na napade OVK razaranjima i masovnim kršenjem ljudskih prava. Zbog cjelokupne spirale nasilja koje se dešavalo na teritoriji Kosova, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija donio je Rezoluciju 1160 u martu 1998. godine, kojom je uvedena zabrana uvoza oružja Jugoslaviji. Nasilje se nastavilo uz slanje dodatnog vojnog pojačanja u maju 1998. godine od strane srpskih vlasti. Usljed artiljerijskih napada i masovnog pljačkanja i paljenja imovine, između aprila i septembra 1998. godine Kosovo je napustilo između 200.000 i 300.000 lica. Rezolucijom 1199 Savjeta bezbjednosti UN aktivirano je Poglavlje VII Povelje UN od 23. septembra 1998. godine, kojom je pozvano na primirje uz međunarodno prisustvo na Kosovu i povlačenje snaga bezbjednosti koje je vršilo ubistva civilnog stanovništva. Iako je srpska vlada obavijestila da su zaustavljena vojna dejstva, nije bilo dokaza o povlačenju snaga bezbjednosti, niti da su zaustavljeni masakri nad civilnim stanovništvom. Ipak dolazi do sprovođenja sporazuma Milošević – Holbruk, kojim je dogovoreno da se omogući povratak izbjeglicama i da se snage bezbjednosti svedu na nivo od prije 1999. godine. Takođe je bilo dozvoljeno da se razmjesti 2000 posmatrača Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju, odnosno njena Kosovska verifikaciona misija (KVM), koja dolazi na teren u novembru 1998. godine.¹³

Iako se činilo da se sukob stišao, nastavljeni su napadi na civile, a obje strane su iskoristile primirje da se pripreme za novi talas sukoba. Masakr u selu Račak u januaru 1999. godine je bila prekretnica u politici zapadnih vlada prema SR Jugoslaviji. Prema tvrdnjama šefa KVM, Vilijama Vokera, srpske snage bezbjednosti su izvršile masakr nad 45 osoba (među njima i djece) u selu Račak, dok su srpske vlasti negirale ovu tvrdnju, rekavši da su stradale osobe zapravo gerilci OVK. NATO prijeti vojnom akcijom ukoliko se ne obnovi prekid vatre.¹⁴

Nakon odbijanja srpske strane da potpiše sporazum postignut u Rambujeu (koji je podrazumijevao razoružanje OVK u roku od tri mjeseca, povlačenje jugoslovenskih i srpskih bezbjednosnih snaga osim dijela pograničnih i policijskih snaga, raspoređivanje oko 30.000 NATO vojnika s ciljem garancije sprovođenja sporazuma kao i obnovu kosovskih institucija koje su postojale prije 1989. godine), dolazi do evakuacije osoblja KVM 20. marta i početka NATO vazdušnih udara 24. marta 1999. godine. Vazdušni napadi su suspendovani 10. juna nakon

¹¹ Kosovska hronologija, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd, 2018, str. 11.

¹² Kosovo: kako viđeno, tako rečeno, str. 6.

¹³ Ibid., str. 6-7.

¹⁴ Ibid., str. 7.

što su pristigli dokazi o sprovođenju Rezolucije 1244 od strane srpskih vlasti, što je značilo povlačenje srpskih i jugoslovenskih snaga sa teritorije Kosova, povratak izbjeglica, razoružanje OVK i demilitarizacija Kosova, dolazak oko 50.000 vojnika NATO i Rusije i oko 3.000 civilnog osoblja UN, svi zajedno dio međunarodne mirovne misije KFOR (Kosovo Force), civilnog administratora imenovanog od strane Generalnog sekretara UN i prelaznu administraciju bez dužine mandata sve do donošenja konačnog rješenja.¹⁵

Izbjeglička kriza

Neposredno nakon početka NATO bombardovanja i eskalacije sukoba na Kosovu, stotine hiljada ljudi je bilo primorano da napusti svoje kuće. UNHCR navodi da je kosovska izbjeglička kriza, u odnosu na velike krize sa kojima se ovo UN tijelo susretalo u prošlosti, specifična po tome što su se velike izbjegličke kolone formirale za veoma kratko vrijeme. U roku od tri mjeseca, okvirno 860.000 ljudi je ili bilo u pokretu ili već napustilo teritoriju Kosova. Najveći broj izbjeglica su primile Albanija i BJR Makedonija, a u Crnu Goru je ušlo oko 69.900 lica. Od ovog broja je veći dio nastavio svoj put ka Albaniji, dok je drugi dio ostao u Crnoj Gori, gdje su podržani od strane lokalnog stanovništva, domaćeg i međunarodnog civilnog društva na terenu i vlasti.¹⁶



Slika br. 3: Posjeta mladih iz regiona Kaluđerskom laz u organizaciji YIHR Crna Gora

¹⁵ Ibid, str. 8.

¹⁶ Astri Suhrke at al., The Kosovo refugee crisis: An independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response, (UN High Commissioner for Refugees: Geneva, 200), <https://www.unhcr.org/3ba0bbeb4.pdf>.

Navodi iz optužnice Vrhovnog državnog tužilaštva

Inicijalna optužnica protiv Petra Stupara i još osam lica navodi da je Strugar kao komandant Prvog bataljona Treće motorizovane brigade Podgoričkog korpusa Druge armije Vojske Jugoslavije naredio Momčilu Barjaktaroviću, Petru Labudoviću, Aci Kneževiću, Branislavu Radniću, Bori Novakoviću, Miri Bojoviću i Radomiru Đuraškoviću da nakon zauzimanja položaja u selu Kaluđerski laz, 18. aprila 1999. godine, pucaju na izbjegličku kolonu, pri čemu je smrtno nastradalo 11 lica. Ubistva su se dogodila i u okolnim mjestima, pri čemu je u jednom slučaju ubijeno dvoje lica, u drugom jedno lice, i u trećem još dvoje lica, svi istog datuma. U optužnici se takođe navodi da je po jedno lice lišeno života 18, 20. i 21. maja 1999. godine od strane ove grupe, kao i troje lica 21. maja 1999, čime se optuženi terete za ubistvo ukupno 22 osobe. Svi okrivljeni odbacili su optužnicu tvrdeći da jesu pucali, ali na pripadnike Oslobođilačke vojske Kosova, koji su pratili kolonu izbjeglica i koji su prvi otvorili paljbu.¹⁷

Pravni proces

Za ovaj slučaj je vođeno jedno suđenje pred Višim sudom u Bijelom Polju u predmetu protiv Petra Strugara i još sedam lica. Slučaj se pokreće krivičnom prijavom Crnogorskog komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava (CKP) u junu 2005. godine, na osnovu koje će krajem 2006. godine Viši državni tužilac u Bijelom Polju da podnese zahtjev za sprovođenje istrage Višem sudu u Bijelom Polju, ali protiv 12 lica za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Pored toga što su i zahtjev i istraga pokrenuti godinu i po dana nakon podnošenja krivične prijave, advokat oštećenih Velija Murić je naveo i da sudskim procesom nisu bila obuhvaćena sva lica za koje se sumnja da su počinili ovaj ratni zločin, niti su obuhvaćene sve žrtve ovog zločina.¹⁸

Vrhovno državno tužilaštvo podiže optužnicu 1. avgusta 2008. godine protiv Petra Strugara, Momčila Barjaktarovića, Petra Labudovića, Aca Kneževića, Branislava Radnića, Bora Novakovića, Mira Bojovića i Radomira Đuraškovića zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Petar Strugar je u optužnici naveden kao komandant Prvog bataljona Treće pješadijske brigade Podgoričkog korpusa Druge armije Vojske Jugoslavije, a ostali optuženi su bili raspoređeni u ovom bataljonu u različitim jedinicama. Samo je Petar Strugar bio aktivni oficir Vojske Jugoslavije. Optužnicom nisu obuhvaćena lica koja bi mogla da budu dovedena u vezu preko komandne odgovornosti. To su bili Milorad Obradović, koji se nalazio na čelu Druge armije, Savo Obradović, koji se nalazio na čelu Podgoričkog korpusa, Velimir Jovanović, koji je bio načelnik Štaba Podgoričkog korpusa i Slavoljub Stojanović, komandant Treće pješadijske brigade, u čijem sastavu se nalazio bataljon kod komandom Petra Strugara.

Suđenje počinje 19. marta 2009. godine, a pritvor Barjaktaroviću, Labudoviću, Novakoviću, Bojoviću i Đuraškoviću se ukida jer su tri i po godine proveli u pritvoru bez donošenja prvostepene presude. Petar Strugar, koji je od samog početka sudskog procesa bio nedostupan Višem

¹⁷ Optužnica sa prijedlogom za određivanje pritvora, Kts. Br. 6/08 od 30. jula 2008. godine, u predmetu protiv Petra Strugara i dr.

¹⁸ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, 35-36.

sudu u Bijelom Polju, izručen je Crnog Gori od strane Srbije 2012. godine, ali je iste godine pušten uz kauciju. Suđenje se privodi kraju prvostepenom presudom Višeg suda u Bijelom Polju od 6. decembra 2013. godine kada su svi optuženi oslobođeni krivice iz optužnice. Nakon žalbi Vrhovnog državnog tužilaštva i advokata oštećenih, Apelacioni sud Crne Gore presuđuje 8. decembra 2014. godine da su žalbe neosnovane, da ne postoje valjani dokazi kojima se optuženima tereti izvršenje ovog krivičnog djela, te tako potvrđuje presudu Višeg suda u Bijelom Polju.¹⁹

Stradanja žrtava

Žrtve zločina koje su bile predmet optužnice i sudskog postupka protiv Petra Strugara i još sedam lica, navedeni su samo u inicijalima.

S.K. je praktično otet iz kolone izbjeglica iz ruku svoje supruge i troje djece. Odveden je 200 - 300m dalje u šumu i sa četiri ispaljena projektila lišen je života bez ijednog razloga, odnosno, bez svake sumnje samo zbog toga što je bio Albanac. L.K, dijete, ubijen je takođe u mjestu K. gdje je ranjena i djevojčica Š.Z. A.Đ. je ubijen u kući Z.D. gdje su se nalazili pripadnici vojske, kojom prilikom je B.A. uspio da izvuče živu glavu. Šta je u ovom slučaju trebalo dokazivati, osim čuti priču A. i pročitati zapisnik o uviđaju koji je sačinio predsjednik r. suda Zahit Camić. Ubistva nebranjanih civila se tako ređaju, ali na drugim lokacijama, što takođe potvrđuju sudski zapisnici o uviđajima, iskazi svjedoka i podaci o nesumnjivim ubijanjima nevinih ljudi.

Dijete S.Lj. i njegov stric R.Lj. ubijeni su na planini Hajla kada su se u društvu sa T.H. kretali od R. prema R. U rafalnoj paljbi koju su pripadnici vojske bezrazložno otvorili na njih troje, usmrćen je i konj na kome je bila T.H, koja je takođe tom prilikom smrtno stradala. M.P. ubijen je dok se nalazio u koloni civila u mjestu K, a A.A. u mjestu G. gdje se starao o više grla krupne stoke. Ubijen je iz bliskog odstojanja, a tijelo mu je izmasakrirano oštrim predmetima.

F.M, dijete, ubijen je u mjestu G., tijelo mu je izmasakrirano, a glava odrubljena od trupa. Njegova majka ni danas ne priznaje da joj je sin mrtav, a ta njena emocija i kod činjenice da joj je dijete stvarno ubijeno, uzeta je kao osnov da tužilac ne uvrsti F. u spisak žrtava zločina. Braća R.M., A. i H. ubijeni su praktično na očigled članova svojih porodica, što je slučaj i sa M.R., o čemu je sud posjedovao brojne dokaze, kao i u slučaju ubistva A.H. M.B. je usmrćen metkom u čelo, a noge su mu bile vezane konopcem. Ubijen je od pripadnika tadašnje vojske koja je isključivo kontrolisala područje na kome je nađeno njegovo tijelo. U tom slučaju više od dvadesetak dana nije bilo dozvoljen pristup policiji i građanima mjestu zločina. S.R. je kao civilno lice zarobljen zajedno sa A.B., što je takođe potvrđeno nepobitnim dokazima. Nakon sedam dana držanja vezanog za stablo, podlegao je zlostavljanju, a njegovo tijelo je odnešeno tako da ga porodica ni danas nema. A.B. je izbjegao smrt pod skoro nevjerovatnim okolnostima i on svjedoči o tome zločinu. Tužilac smrt S.R. ne ubraja u žrtve zločina, a što je to tako, već je potvrđeno, kazali bi, nevoljnom optužbom. Jedino zbirno svedočanstvo o pojedinačnim pričama žrtava ovog zločina, sabrane su u knjizi Ali Dacija "Krvave staze" iz 2009. godine.

¹⁹ Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, 36-37.

Imena žrtava zločina u Kaluđerskom lazlu navedena su na sajtu „Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001)“ koju su izradili Fond za humanitarno pravo, *Documenta* – Centar za suočavanje s prošlošću i Fond za humanitarno pravo Kosovo i druge organizacije civilnog društva.²⁰

Sjećanje na žrtve

Oko ovog zločina i dalje ima dosta nejasnoća jer su se prije, tokom i nakon postupka pojavile različite informacije o samom broju žrtava, vremenu ubistava ali i nezakonitom upravljanju sa dokazima. Ostaje činjenica da još niko nije odgovarao za ubistvo minimum 15 lica, među kojima je bilo i djece, žena i starijih lica, a koji su ubijeni dok su pokušavali da pronađu utočište u Crnoj Gori. Tokom NATO bombardovanja SR Jugoslavije, 1999. godine, sa prostora tada Autonomne pokrajine Kosova i Metohije na teritoriju Republike Crne Gore ušlo je oko 100.000 izbjeglica. Većina njih ušli su u Crnu Goru preko opština Rožaje i Plav. Prema navodima lokalnih zvaničnika, dnevno je u Crnu Goru, preko planinskih masiva koje odvajaju Crnu Goru i Kosovo, ulazilo i do 8.000 lica. U jednom trenutku, proljeća 1999. godine svaki šesti stanovnik Crne Gore bio je izbjeglica. Do danas nema zvaničnog obilježja za civilne žrtve niza zločina koji su se dogodili u opštini Rožaje tokom 1999. godine. Iako ne postoji zvanična komemoracija ovog zločina, kao ni spomenik, godinama unazad aktivistkinje Centra za žensko i mirovno obrazovanje Anima posjećuju ovo mjesto kao i druga mjesta stradanja u Crnoj Gori kako bi odali poštovanje žrtvama zločina.

Na godišnjicu ovog zločina 2021. godine Inicijativa mladih za ljudska prava u Crnoj Gori podsjetila je da nedjelotvorna istraga nije obezbijedila adekvatne materijalne dokaze o upotrebi vatrenog oružja na terenu na kome su civili ubijeni, što ukazuje na ozbiljne propuste i slabosti pravosudnog sistema. Shodno tome, Inicijativa mladih za ljudska prava pozvala je pravosudne organe da se ponovo otvori istraga u ovom slučaju, da se uredi propisna memorijalizacija, kao i da se žrtvama dodijeli status civilnih žrtava rata.

Bibliografija

- ◆ Akcija za ljudska prava, *Izveštaj za suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, Podgorica, maj 2013.
- ◆ Kaliterna, Tamara. Suverenitet ne amnestira, *Suočavanje – Pravda u tranziciji* br. 7, *Časopis Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji*, februar 2007.
- ◆ Uljarević, Daliborka, *Proces suočavanja s ratnom prošlošću u Crnoj Gori – Slučaj „Kaluđerski Laz“*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, 2019.
- ◆ Bojan Ivanišević, Gorjanc Prelević Tea, *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*. Podgorica: NVO Akcija za ljudska prava, 2016.

²⁰ Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001): <http://zrtveratovasfrj.info/site/home/hr-HR;>

- ◆ *Kosovo – kako viđeno, tako rečeno.* (2009). Beograd: OEBS Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava. Prevod na srpski: Fond za humanitarno pravo, Beograd.
- ◆ *Human Rights Watch: Under Orders. War Crimes in Kosovo* (1999). Human Rights Watch. Prevod na srpski: *Human Rights Watch: Po naređenju.* (2003). Samizdat B92, Beograd.
- ◆ *Kosovska hronologija* (2018). Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd.
- ◆ Astri Suhrke at al., *The Kosovo refugee crisis: An independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response*, Geneva: UN High Commissioner for Refugees, 2000.
- ◆ Optužnica sa prijedlogom za određivanje pritvora, Kts. Br. 6/08 od 30. jula 2008. godine, u predmetu protiv Petra Stupara i drugih;
- ◆ Koalicija za REKOM, Mapa žrtava ratova u bivšoj Jugoslaviji (1991-2001): <http://zrtveratovasfrj.info/site/home/hr-HR>;

OPSADA DUBROVNIKA

“Iako su radio i novine u Crnoj Gori izvještavali kako se njihovi vojnici vode teške bitke s hrvatskom vojskom, MUP-ovcima i stranim plaćenicima, činjenica je da sve do dolaska pred sam Dubrovnik i na neke strateški važne položaje, gotovo da nisu vidjeli hrvatske vojnike. Prvo mjesto u koje je njihova jedinica stigla bila je Dubravka, malo naselje na samoj granici Crne Gore i Hercegovine. Već po ulasku vidjelo se da je neka od jedinica JNA bila tamo prije njih, u selu je vladao kaos i bilo je posve prazno.”

str. 69

Uvod

Dubrovnik je smješten na krajnjem jugu Hrvatske, na uskom prostoru na tromeđi između Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Upravo zbog svog položaja, geopolitički je izoliran od ostatka Hrvatske, te upućen na suradnju s dvije susjedne republike. Prema popisu stanovništva iz 1991, grad Dubrovnik je imao 49.728 stanovnika, od čega su 38.521 bili Hrvati, 4.342 Srbi, a 1.026 su se izjašnjavali kao Jugosloveni.¹

Dubrovnik je u Europi i svijetu poznat po svojem kulturno-istorijskom naslijeđu, zbog čega je Stari grad 1979. uvršten na listu UNESCO-ve zaštićene svjetske baštine. Stari je grad kroz vjekove sačuvao karakter jedinstvene urbane cjeline zidane 1272. godine, opasan zidinama dugim 1940 metara koje su dovršene u 15. i 16. vijeku. Od 1950. u gradu se održavaju Dubrovačke ljetne igre, kulturna manifestacija svjetskog glasa. Među uvjetima za uvrštavanje na listu UNESCO-a bila je i demilitarizacija. Iako je, u trenutku kada je donesena odluka o demilitarizaciji, ona zaista bila dobra za grad koji je živio od turizma, loše će se strane te odluke pokazati u trenutku napada na Dubrovnik 1991. godine.

Povijesni pregled

Uzroci rata

Tijekom 1988. i 1989. godine u Jugoslaviji uz gospodarsku i političku krizu sve više jača nezadovoljstvo stanjem u zemlji i sve su češće rasprave o preuređenju države. Istovremeno, od dolaska Slobodana Miloševića na vlast 1987., jača velikosrpska politika. Na izborima 1990. u Hrvatskoj pobjeđuje nacionalistička Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) predvođena Franjom Tuđmanom, čije poteze sa zebnjom prate u krajevima sa srpskim većinskim stanovništvom. U kolovozu 1990. u većem dijelu tih krajeva podignute su barikade. Na odgovor nije trebalo dugo čekati. „Prvi dobrovoljački odredi sastavljeni su u glavnom od članova HDZ-a“². I dok su se Hrvatska i Slovenija na referendumima 1991., koje su i ranije zagovarale labavu federaciju ili konfederaciju, odlučile za izlazak iz Jugoslavije i samostalnost, vlast u Crnoj Gori stala je na stranu Miloševića. Na izborima koji su se u Crnoj Gori održali krajem 1990. Milošević je naime podržao Momira Bulatovića, tada predsjednika Predsjedništva, te Mila Đukanovića, tada premijera. Oni su poduprli tadašnju velikosrpsku politiku, počeli zagovarati izjednačavanje Crnogoraca sa srpstvom i pravoslavljem kao temeljnim elementima državnosti, te poistovjećivanje s velikosrpskom politikom i njenim ciljevima. Početkom ljeta 1991. u tadašnjim crnogorskim medijima, koji su bili skloni režimu, počinje snažna propagandna kampanja pod sloganom „Rat za mir“, koja vrlo jasno zagovara velikosrpske ciljeve, te za svoju metu uzima Hrvatsku i Hrvate.³ Nazivani su koljačima, genocidnim narodom, ustašama. Članak iz lista

¹ Podaci preuzeti sa stranice Hrvatskog zavoda za statistiku, Popis stanovništva 1991.

² Iz knjige Ive Goldsteina „Hrvatska 1918. – 2008.“ Zagreb: EPH Liber, 2008.

³ Više o kampanji „Rat za mir“ i propagandi unutar nje, u Sonja Biserko, ur. Dubrovnik: „Rat za mir“. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.

Pobjeda od 29. rujna 1991. vrlo dobro opisuje te stavove: „Konačno i onaj ko neće da vidi o kakvoj se to „demokraciji“ radi u Sloveniji i Hrvatskoj. U njima, fašizam je ponovno ušao u sve pore „državnog“ i svih drugih oblika djelovanja njihovog naroda. Opet je stvorena „opća svijest o svetoj obavezi odbrane tisućljetne povijesti lijepe njihove“, u službi čega je opet u primjeni imperativ „Srbe na vrbe“!⁴ U pripremi rata manipuliralo se strahovima povezanim s iskustvima progona Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), tijekom razdoblja Drugog svjetskog rata (1941.-1945.). Isti članak iz *Pobjede* donosi sljedeće: „Ne znamo kako će ovog puta proći ostale sile Osovine, ali biće interesantno za nas kako će se Hrvatska izvući? Na nama je da držeci se one: “Zmiju pravo u glavu“, spriječimo ponavljanje Jasenovca, Jadovna, Zidanog mosta, Golog otoka i ostalih ždrijela holokausta, jama i vrtača diljem Hrvatske i Slovenije.“⁵ Navođenjem stvarnih ustaških zločina iz prošlosti koji su prikazani kao „zločini Hrvata“ kojima su dodavani najnoviji, navodno iz 1990. i 1991, pripisivalo im se da su najveći mrzitelji i neprijatelji Srba i rušitelji Jugoslavije. Zbog odbrane srpstva, kao i zbog straha od Hrvata, mnogi će uskoro morati u rat.

Važan element tadašnje srpske i crnogorske kampanje bila je i tvrdnja da Hrvati žele „vratiti“ dijelove crnogorske teritorije, konkretno Boku Kotorsku, i da su s tim ciljem nagomilali oko 30,000 vojnika na granice s Crnom Gorom, koji će svakog časa napasti. Upravo ta tvrdnja o brojnoj hrvatskoj vojsci koja čeka na granicama motivirala je veliki broj crnogorskih dobrovoljaca da se uključe u rat.

Svijest o mogućnosti rata u Dubrovniku

Bez obzira na sve navedeno, u Hrvatskoj je postojala nada da će JNA zaobići Dubrovnik, prije svega zato što on nije imao nikakve vojne objekte niti vojsku. Tadašnji dubrovački načelnik općine Petar Poljanić, tadašnji ministar trgovine Petar Kriste, kao i ljudi koji su bili bolje upućeni u međudržavne odnose, ističu da je već tokom ljeta postalo jasno da će JNA napasti Dubrovnik. No, navode i da nikome nije bilo ni na kraj pameti da će napasti Stari grad. S druge strane, građani, posebno oni koji su živjeli u gradu, bili su iznenađeni kada su na njega pale prve granate. Sve do početka napada vjerovali da je rat nešto što se događa daleko, da neće doći do Dubrovnika, da grad od tolikog značaja, koji pritom nema ni vojsku, nitko neće dirati.⁶

No, nada je nestala kad je Slobodan Milošević proglasio Dubrovnik glavnim gradom južne Hercegovine, a Vojslav Šešelj ga uvrstio na kartu s ucrtanim granicama „koje su jedina Srbija na koju Srbi pristaju“. Obojica su kasnije optuženi pred Tribunalom za ratne zločine u bivšoj Ju-

⁴ Članak Ratka Bratovića, objavljen u listu *Pobjeda* 29. 09.1991., u Koprivica, Sve je bilo meta. Podgorica: Monitor, 2004.:21.

⁵ Isto.

⁶ O tome svjedoče gotovo sve intervjuirane osobe iz Osobnih sjećanja. Svjedočanstvo Ane Bokun, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Đivo Dražić, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/divo-drazic/>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Božidar Jurjević, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/bozidar-jurjevic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Pero Novaković, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Marko Sjekavica, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.

Pripreme za rat

Iako se dalo naslutiti da će dubrovačka općina biti napadnuta, kao i zato što su imali informacije da se vojska gomila na granici Hrvatske i BiH, Krizni štab općine Dubrovnik (KŠOD) i ostale institucije koje su trebale brinuti o obrani, započele su s pripremama prekasno. To potvrđuje i članak objavljen u *Večernjem listu* 07.11.1991: „Već od prvih dana sporadične pucnjave i sitnih provokacija na granicama dubrovačke općine bilo je jasno da se dubrovačka mirotvorna politika i vjekovna tradicija diplomacije ovaj put ne mogu usprotiviti primitivnoj logici oružja i argumentu sile. Dubrovački čelnici do zadnjeg su trenutka pregovarali sa svojim sadašnjim okupatorima, ali istodobno, to je vrlo dobro poznato, nisu jednako ažurno pripremali i obranu Dubrovnik; čak su se nekoliko dana prije napada na Dubrovnik čule i sigurne prognoze da Dubrovnik neće i ne može biti napadnut jer se on brani kulturom.“⁹ Također, iz dokumentacije KŠOD, vidljivo je da organizacija obrane grada počinje u trenucima kad je općina već bila pod stalnim udarom granata i kad su neka mjesta u njezinom južnom dijelu već okupirana, dakle, na samom kraju rujna. Tek 26. rujna traži se od Glavnog stožera Hrvatske Vojske (GS HV) privremeno pojačanje jačine bataljuna. Dobivaju odgovor od GS-a da im oni ne mogu pomoći i upućuju ih na dogovor s dalmatinskim zapovjedništvima.¹⁰ A 30. rujna, kada su luka i dijelovi općine već okupirani, traže od Ministarstva obrane da naoruža formiranu jedinicu Dubrovčana dragovoljaca i da je što prije pošalje.¹¹ Jasno je da je s pojačavanjem vojske i nabavom naoružanja Krizni štab krenuo tek kad se neki djelovi više nisu mogli braniti.

Ipak, krajem rujna, Miljenko Bratoš, tada sekretar sekretarijata općine, organizirao je Civilnu zaštitu i s njom pokrenuo uređivanje skloništa, prikupljanje zaliha hrane, agregata, zaliha krvi i drugih sličnih stvari, koje će se pokazati ključnima tijekom opsade. Nojko Marinović svjedoči da je upravo Bratoš bio jedan od prvih ljudi u gradu koji je predosjetio da će do rata doći i počeo organizirati pomoć.¹²

Vojska i naoružanje

Tijekom ljeta, posebno u kolovozu i početkom rujna 1991., vojska JNA gomilala se oko Trebinja. Mobilizacija se sprovodila u Srbiji, Hercegovini, a najviše vojnika dala je Crna Gora. Dok je Srbija sudjelovala s oko 10% mobilizacijskih kapaciteta, Crna Gora sudjelovala je s čak 27%, što je između 20,000 i 25,000 ljudi na bojištu u Dubrovniku i južnoj Hercegovini.¹³ Formirane su i brojne dobrovoljačke jedinice, te je interes crnogorskog stanovništva za sudjelovanje u ratu u ovoj početnoj fazi bio jako velik, mnogo veći nego u Srbiji. Te mobilizacije bile su jedan od prvih pokazatelja Dubrovčanima da će biti napadnuti.¹⁴ S druge strane, crnogorska vojska okupljena je s ciljem „da brani od neprijatelja ovaj dio Crne Gore i sa ovih položaja neće mrdati“.¹⁵ No, krajem rujna

⁹ Članak „Visoka cijena krivih procjena“, *Večernji list*, 07.11.1991.

¹⁰ Dopis KŠOD-a GS HV, 26.09.1991., Macan, *Posljednja opsada Dubrovnik*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 14.

¹¹ Dopis KŠOD Ministarstvu obrane, 30.09.1991., Macan, *Posljednja opsada Dubrovnik*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 15.

¹² Svjedočanstvo Nojko Marinović, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹³ Iz dokumentarne serije „*Rat za Dubrovnik*“, epizoda 1.

¹⁴ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹⁵ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

1991. dobivaju naredbu za pokret, te odlaze prema Trebinju. Mnogi vojnici bili su oduševljeni činjenicom da odlaze u rat. Tako novinar Veseljko Koprivica u svojem dnevniku zapisuje da im zapovjednici nisu rekli kamo idu, samo su ih sve potrpali na kamione i odvezli. Mnogi su sami pretpostavljali da idu na dubrovačko ili hercegovačko bojište, što se i pokazalo točnim. I KŠOD je bio obaviješten o tom skupljanju vojske na granici, kao i o tome da dolaze novi vojnici iz Crne Gore. Dana 30. rujna Krizni štab dobiva poziv od nepoznatog muškarca iz Bileće, koji tvrdi da je vojska napustila Bileću i da ide prema Stocu. On sam kaže da je vidio 50-ak vozila, da je dio vojske krenuo prema Crnoj Gori. Također, obavještava Krizni štab da sutra dolazi još 2000 novih ljudi iz Crne Gore. Međutim, tvrdi da u vojsci i među rezervistima ne vlada borbeni duh jer se strašno boje MUP-a i ZNG-a.¹⁶ Taj strah bio je rezultat propagande, koja je uvjeravala svoje crnogorske vojnike da na hrvatskoj strani ima jako puno vojske, MUP-ovaca, pa čak i stranih plaćenika, koji su brutalni u svom postupanju te spremni napasti. U dokumentarcu „Rat za mir“ novinar Koča Pavlović opisuje: „U jeku medijske kampanje koja je tih dana tresla Crnu Goru svaka hrvatska riječ zvučala je genocidno, a u vrhovni simbol ustaštva proizvedena je nova hrvatska zastava – šahovnica. Svako njeno isticanje bilo je u očima crnogorske javnosti jasan fašistički akt. Potkovani takvim znanjima Crnogorci su krenuli na Dubrovnik da ga oslobode njegove ustašoidne vlasti i da zadaju konačan poraz fašizmu kako se to znalo reći.“¹⁷ Oni koji su se našli na dubrovačkom ratištu, vrlo brzo će se uvjeriti da to nije bila istina.

S druge strane, hrvatska vojska bila je iznimno malobrojna. Vodstvo tadašnje obrane Dubrovnika ističe da je na početku bilo oko 300 dobrovoljaca i temeljna policija. Kasnije se ta brojka popela do nekih 670 vojnika, koliko je navedeno u optužnici generalu Strugaru. Te brojke potvrđuje i Nojko Marinović, zapovjednik obrane grada.¹⁸ Problem čak i nije bilo ljudstvo, mladi dobrovoljci su se stalno javljali i bili spremni braniti svoj grad. Najveći problem bio je nedostatak oružja i činjenica da ga se nije moglo ni nabaviti. Petar Kriste svjedoči o svojim pokušajima nabavljanja i prikupljanja oružja koje bi poslao Dubrovniku, i tome da su oni bili većinom neuspješni. Iz inozemstva se nije moglo nabaviti, skadišta su bila gotovo prazna, a ni u Zagrebu nije postojala politička volja da se pomogne Dubrovniku.¹⁹ Ističe i da su stanovnici s područja dubrovačke općine, naročito Konavljani, sami prikupljali novac i slali izaslanike u Zagreb i inozemstvo, kako bi tim novcem kupili oružje za obranu grada. No, i oni su bili neuspješni vraćali se kući neobavljena posla.²⁰ Zbog toga su im lokalne tvornice proizvodile mine, granate i slično, a dio naoružanja je bio preuređen i improviziran, te kućne izrade.

U to vrijeme bilo je i dosta hrvatskih prelazaka iz JNA. Dana 19.9.1991. tadašnji komandant 472. mtbr JNA, pukovnik Nojko Marinović, napustio je Trebinje i priključio se hrvatskoj strani u Dubrovniku. Do tada je bio veza dubrovačkih vojnika i Kriznog štaba, obavještavao ih je o planovima. Kad je vidio da se situacija komplicira i da JNA kreće u napad, prešao je u

¹⁶ Rukopisna bilješka policajca koji je zapisao informacije razgovora, 30.09.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 24.

¹⁷ Dokumentarni film *Rat za mir* 2003./2004.

¹⁸ Svjedočanstvo Nojko Marinović, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

¹⁹ Petar Kriste. *Iznevjereni grad: Dubrovnik '91*. Zagreb: Golden Marketing, 2000.: 20-21.

²⁰ Isto, 22.

Dubrovnik i postao je zapovjednik obrane grada.²¹ Njegov dolazak upućenima je bio znak da je samo pitanje trenutka kada će rat započeti.

Početak rata

Tijekom cijelog rujna JNA premješta vojsku sve bliže i povremeno otvara vatru. Krizni štab općine Dubrovnik navodi 22. rujna 1991. kao „dan kada je započeo napad na našu općinu“, u odgovoru na poslani prijedlog Komande Vojnopomorskog sektora Boka od 26. listopada 1991.²² Dana 30. rujna potpisana je direktiva za napad na Dubrovnik, s mora, kopna i zraka. Ciljevi su bili zauzimanje Prevlake, presjecanje Jadranske magistrale i blokiranje aerodroma u Čilipima²³. Osvajanjem dijela od Ivanice do Dupca presjekla bi se magistrala i odvojio Dubrovnik od zaleđa. Istog dana u 17 sati, Komanda Vojnopomorskog sektora Boka obavještava Lučku kapetaniju da „na osnovi naređenja predpostavljene Komande snage Jugoslavenske ratne mornarice uspostavljaju potpuno pomorsku blokadu šireg rejona luke Dubrovnik.“²⁴ Blokiranjem luke Jugoslovenska ratna mornarica (JRM) osigurala si je položaj za napade s mora te onemogućila Dubrovčane u nabavi osnovnih životnih namirnica, ali i oružja i eventualnog dovođenja dodatnog ljudstva, rušeći time moral braniteljima i stanovništvu.

Napad je počeo 01. listopada rano ujutro, oko 6 i 30 sati. To je bio prvi napad na sam grad i njegovu bližu okolicu. JNA je gađala iz oružja velikih kalibara Dubrovnik iz, s brodova, te s kopna s položaja na Prevlaci, Luštici i Mojdežu. U svom ratnom dnevniku, Anka Duper, taj dan je zapisala “dakle, počeo je rat i u našem kraju!”²⁵ S Ankom se slaže i većina intervjuiranih osoba u *Osobnim sjećanjima*.²⁶

²¹ Svjedočanstvo Nojka Marinovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

²² U odgovor KŠOD, 27.10.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.:51.

²³ Iz presude pred MKSJ Strugaru: Dana 30. septembra 1991, u skladu s direktivom Generalštaba SFRJ, tadašnji komandant 2. OG general-potpukovnik Jevrem Cokić, izdao je potčinjenim jedinicama naređenje da blokiraju Dubrovnik. Naređenje je predviđalo sledeći raspored snaga: Većim delom snaga preći u napad glavnim snagama na pravcima: Ljubinje – Zavala – Slano; s. Ljubovo – Ivanica – Čibači i Grab – Dubravka – Molunat, a pomoćnim snagama obezbediti objekte i aerodrom Mostar u dolini Neretve, sa ciljem: uz avio, artiljerijsku i brodsku podršku jednovremenim i energičnim dejstvom razbiti snage na pravcima napada i izbiti na obalu, preseći jadransku magistralu na više mesta na odseku Slano – Prevlaka, blokirati sa kopna i mora Dubrovnik, aerodrom Čilipi i Prevlaku i onemogućiti manevar snaga neprijatelja, a zatim, obezbeđujući se sa pravca Ploče, pristupiti uništenju i razoružavanju okruženih snaga neprijatelja i biti u gotovosti za dalja ofanzivna dejstva u zapadnu Hercegovinu. Presuda je dostupna na : <https://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/bcs/050131.pdf>

²⁴ Dopis KVPSB, 30.09.1991, u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 26.

²⁵ Ratni dnevnik tete Anke 4. dio, <https://www.rat-u-gradu.alat.hr/?p=5441>

²⁶ Svjedočanstvo Ane Bokun, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020, Svjedočanstvo Đivo Dražić, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/divo-drazic/>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Božidar Jurjević, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/bozidar-jurjevic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Pero Novaković, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Marko Sjekavica, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/?search=theme&val=48>, pristupljeno 14.12.2020.

Cijeli taj dan pucalo se iz pravca Ivanice i iz Konavala. Poslijepodne, počelo se pucati i sa brodova, čija su meta bili Kupari i Plat. Gradu je nanesena velika šteta – nestalo je struje jer je pogođena hidroelektrana „Dubrovnik“ na Komolcu. Nestankom struje, Dubrovnik je izgubio i vodu jer su pumpe ovisile od elektromotora. Pogođen je i odašiljač na Srđu, čime je došlo i do prekida svih komunikacijskih veza. Oštećene su brojne kuće i drugi objekti u samom Gradu i u okolnim selima, bilo je brojnih požara, gorjela je šuma i raslinje oko grada. Stanovništvo je po prvi put bilo prisiljeno ići u skloništa. Mnogi su se skrivali u svojim podrumima ili kod članova obitelji, čije su podrume smatrali sigurnijima. Osim sigurnosti, bilo im je važno da kuća u kojoj su boravili ima peć na drva, kao i vlastiti bunar za vodu.²⁷ Neki su pošli u hotele i druge objekte u gradu. Smatrali su da je Stari grad najsigurniji dio, zbog toga su odlazili tamo. Bilo je teško zamisliti, čak i nakon ovog napada, da će i on uskoro biti bombardiran.

Za sve vrijeme rata propaganda srpskih i crnogorskih medija se nastavlja. Tako dnevni list *Pobjeda*, drugi dan izvještava da su 01.10. i tijekom noći „ubili u Konavlima između 500 i 700 pripadnika „šarene vojske“ Franje Tuđmana, da su Kupari srušeni sa zemljom i da je srušen repetitor na Srđu“.²⁸ Od toga, jedina točna informacija bila je rušenje repetitora na Srđu. Nakon tog dana, grad će svakodnevno zasipati brojne granate, s raznih položaja.

U početnom periodu JNA osvaja manja mjesta i sela, koji stoje na putu do „ispijanja kave na Stradunu“.²⁹ Koprivica u svom dnevniku opisuje kako su ta osvajanja izgledala. Njihova jedinica ušla bi u selo sa zadatkom da ga očisti od „ustaša“. No, ona su uglavnom već bila prazna. Zatekli su tek ponekog starijeg čovjeka, koji nije želio napustiti svoju kuću, polja i stoku koju je hranio. Uglavnom su kroz sva mjesta prije njih prošle i druge jedinice JNA, pa su one već otjerale stanovništvo. Vojnici su ipak ulazili u jednu po jednu kuću, da se uvjere da tamo nema stanovnika koji bi mogli pucati na njih. Kada je sve bilo čisto, ponovno su se vraćali u napuštene kuće, ali ovaj put, naravno, samo dio njih, da bi pljačkali. Dio plijena zadržavali su sebi, dio slali obiteljima i rodbini, a dio je završavao na tržištu u Crnoj Gori. Nakon što bi opljačkali sve što se dalo, određene kuće, u kojima bi pronašli šahovnice, HDZ-ova obilježja, neke čiji su vlasnici bili bogati, a nekad i slučajnim odabirom, su zapaljene.³⁰ Gostili bi se pronađenom hranom i alkoholom, navečer pripremali zabave. Kartali su, igrali šah i slušali radio, kako bi saznali što se događa kod kuće.

Iako su radio i novine u Crnoj Gori izvještavali kako njihovi vojnici vode teške bitke s hrvatskom vojskom, MUP-ovcima i stranim plaćenicima, činjenica je da sve do dolaska pred sam Dubrovnik i na neke strateški važne položaje, gotovo da nisu vidjeli hrvatske vojnike. Prvo mjesto u koje je njihova jedinica stigla bila je Dubravka, malo naselje na samoj granici Crne Gore i Hercegovine. Već po ulasku vidjelo se da je neka od jedinica JNA bila tamo prije njih, u selu je vladao kaos i bilo je potpuno prazno. Nisu vidjeli niti ikakve neprijatelje, niti branitelje

²⁷ Svjedočanstvo Marka Sjekavice, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/>, pristupljeno 14.12.2020.

²⁸ Članak, 02.10.1991., *Pobjeda*, u Koprivica, *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004.: 36.

²⁹ Iz dokumentarne serije „Rat za Dubrovnik“, epizoda 3.

³⁰ Svjedočanstvo Pere Novakovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

mjesta. No, dan kasnije, *Pobjeda* donosi članak u kojem tvrdi: „Tako se juče u selu Dubravka zbilo događaj koji može ući u antologiju svjetskog beščašća i zločina. Naime, ustaše su došle do kuće Balda Đuraša i htjeli da njegov dom pretvore u svoje uporište, radi pružanja otpora jednicama JNA i da na njegovom kućnom pragu postave top. Nesrećni Đuraš, inače Hrvat, zamolio je ustaše da poštede njegovu kuću i porodicu. Uslijedilo je nešto što se teško može sresti u filmovima sa najzaumnijim scenarijem. Nesrećni Tuđmanovi bojovnici silovali su, naočigled, Đuraša ...“³¹ Taj članak osvijestio je i neke crnogorske vojnike koji su do tada vjerovali propagandi, jer su i sami prošli kroz selo Dubravka i znali što se u njemu događalo, kao i da tamo nije bilo ljudi, a pogotovo ne vojske.

Dana 05. listopada dogodila se nesreća kod mjesta Popovići, blizu Čilipa, koja je odjeknula u medijima. Naime, prema službenoj priči, tamo se oko 15 sati srušio helikopter u kojem su se nalazila dvojica zapovjednika JNA – kontraadmiral i kapetan bojnog broda Krsto Đurović i general potpukovnik Jevrem Cokić.³² Đurović je na mjestu poginuo, dok je Cokić bio ranjen. Crnogorski mediji prenijeli su da su helikopter s dvojicom generala pogodili i srušili hrvatski vojnici, s namjerom da ih obojicu ubiju. No, već Koprivica, koji je bio očevdac događaja, svjedoči da tamo nije bilo neprijateljske vojske te pretpostavlja da je helikopter srušen greškom njihovih vojnika.³³ Kasnije, istraga je pokazala da je to točno, kao i da je Đurović ubijen od strane JNA jer se protivio ratu u Hrvatskoj. Petar Poljanić, tadašnji načelnik općine Dubrovnika je u svojem svjedočenju u Haagu rekao da mu je Đurović u zadnjem susretu prije rata rekao da dok je on na čelu mornarice, ni jedna granata neće pasti na Dubrovnik. Potvrdio je činjenicu da kod Popovića tada nije bilo hrvatske vojske koja bi pucala, pa je tako Đurović ili počinio samoubojstvo ili su ga ubili njegovi. Svjedočio je u Hagu i tadašnji ministar vanjskih poslova Crne Gore Nikola Samardžić, te je i on potvrdio da je Đurović bio protiv rata, da je to jasno izražavao i da je zato ubijen od strane JNA. Sve okolnosti smrti do danas nisu istražene. Zajedno s kontraadmiralom Vladimirom Barovićem, koji je 29. rujna 1991. na Visu počinio samoubojstvo jer nije htio narediti bombardovanje dalmatinskih gradova, Đurović predstavlja rijetki simbol časti u to vrijeme.

Čitavo vrijeme traju i pregovori između zaraćenih strana, pod budnim okom promatrača iz Europske zajednice. Oni su rezultirali primirjima, kojih je sklopljeno mnogo, prvo već 10. listopada, no njih su vojnici JNA stalno kršili. Koristili su ta primirja da osvoje nove teritorije, dok ih hrvatske snage nisu branile. Tako su vrlo brzo došli nadomak Dubrovnika. Isto tako, veliki broj ljudi, posebno civila, poginuo je tijekom razdoblja primirja jer su očekivali da će se ona poštovati, što uglavnom nije bio slučaj. Skupština općine Dubrovnik, načelnik i Krizni štab, u mnogim dopisima i razgovorima pozivali su JNA da se pridržava primirja. Unatoč svim apelima KŠOD, primirje će se kršiti do kraja okupacije.

³¹ Članak *Pobjeda*, listopad 1991., u Koprivica, *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004.:42.

³² Iz dokumentarne serije „*Rat za Dubrovnik*“, epizoda 3.

³³ Koprivica, *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004.: 44.

Svakodnevni život u okupiranom gradu

Stanje u gradu s vremenom je postajalo sve teže. Od prvog napada, građani su bili bez vode i struje, kao i bez komunikacija s vanjskim svijetom. S potpunom okupacijom, i zalihe namirnica su se smanjivale, te ih se nije imalo kako dovoziti u sam grad. Prognanike i izbjeglice, koji su živjeli u hotelima u gradu, trebalo je smjestiti, organizirati im hranu, dovod vode i opskrbu drugim stvarima koje su im bile potrebne. Anka Duper, koja je sa suprugom Perom od 05.10.1991. živjela u izbjegličkom naselju na Babin Kuku, opisuje stanje u naselju: „Hoteli su puni, nema mjesta, ali su nas primili u svoju sobu Madini roditelji, jer oni po noći spavaju u skloništu. Tako smo spavali naizmjenice, mi po noći, a oni po danu. U toj trokrevetnoj sobi bilo nas je osam.“³⁴ U zapisu od 07.10. Anka piše: „Bogu hvala da u hotelu imamo dva obroka. Ujutro čaj i dozu meda s dvije fjelice kruha. Oko tri sata popodne toč s prilogom i kruh.“³⁵ Građani su vodu za piće na početku uzimali iz bunara i cisterni, bilo da su imali vlastite ili od susjeda, rodbine. Kasnije, u gradu je bio organiziran dovoz vode cisternama. Za sve ostalo, osobnu higijenu, čišćenje, pranje odjeće, koristili su morsku vodu. To potvrđuje svjedočanstvo Maje Vatović Mrvelj, koja je za vrijeme rata živjela s majkom i malom kćerkom od devet godina. Ostale su se skrivati u svom stanu u blizini luke Gruž i Maja se svaki dan morala izlagati opasnosti, da bi donijela dovoljno morske vode u kuću, koju su koristile za sve, osim za piće.³⁶ Na početku opsade, telefoni su radili barem za unutargradsko područje. Kasnije, jedino su gradski radio-amateri nekako uspjeli obavještavati Zagreb i druga mjesta, kao i inozemstvo, o stanju u gradu. Oni su najčešće bili jedini koji su imali kako komunicirati s vanjskim svijetom.³⁷ Kako u cijelom gradu nije bilo vode, bilo je jako teško održavati higijenu i čistoću. Također, bio im je onemogućen odvoz otpada za čitavo vrijeme okupacije, što je bio izvor neugodnih mirisa i potencijalni izvor zaraza. Zbog toga su sav otpad bili prisiljeni bacati u more, jer je to bio jedini način da ga se ukloni. Zbog svega toga, u gradu su se počele javljati i epidemije. Stanje se dodatno pogoršalo početkom studenog, kada je okupacija trajala već oko 50 dana. Dana 11.11. KŠOD piše dramatično pismo predsjedniku Tuđmanu i premijeru Greguriću. Između ostalog, napisao je: „Pučanstvo Dubrovnika ušlo je u fazu skapavanja. I posljednji način razvoženja vode je uništen, jer su vatrogasne cisterne uništene zajedno s vatrogasnim domom. Dakle, vrtoglavo se bliži trenutak žeđi. Dotok hrane brodovima je prekinut i već četiri dana ni kilogram hrane nije stigao u Dubrovnik, a zalihe hrane su uništene i ostatci se uništavaju bombardiranjem. Distribucija preostalih zaliha hrane je posve onemogućena, budući da se puca na sva vozila, koja se kreću po preostalim prometnicama.“³⁸ Iz toga je vidljivo da se stanje pogoršava u odnosu na listopad, kada je zaliha hrane još bilo dovoljno, kada se transport vode i hrane, iako otežano, mogao obavljati, a i bombardiranja su bila puno rjeđa i slabija. U istom dopisu, KŠOD nastavlja: „Komunikacije s vanjskim svijetom (a pod vanjskim svijetom se ovdje podrazumijeva sve ono što je izvan samog preostalog dijela grada Dubrovnika) su potpuno razorene. Broj mrtvih i ranjenih eksponencijalno raste. Nemamo više mjesta ni mogućnosti

³⁴ Ratni dnevnik tete Anke 4. dio, <https://www.rat-u-gradu.alat.hr/?p=5441>

³⁵ Ratni dnevnik tete Anke 5. dio, <https://www.rat-u-gradu.alat.hr/?p=5450>

³⁶ Svjedočanstvo Maja Vatović Mrvelj, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/maja-vatovic-mrvelj/>, pristupljeno 14.12.2020.

³⁷ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luke-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

³⁸ Dopis KŠOD, 11.11.1991., Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 71-72.

pokapati mrtve. Pristup mrtvima i ranjenima je onemogućen pucanjem po ambulatnim i pogrebnim automobilima.³⁹ Unatoč tom dramatičnom apelu Kriznog stožera, mnogi svjedoci vremena ističu da nikad nisu bili gladni. Kako je Dubrovnik bio bogat grad i ljudi su imali zalihe, kao što je i grad imao svoje, hrane nikad nije nedostajalo.⁴⁰ Na kraju dopisa, KŠOD opisuje i stanje obrane grada, te stanje unutar samog Starog grada: „Prema izvješću zapovjednika obrane naša obrana je razbijena i ona praktično više ne funkcionira, i sutra će biti svedena na prostor unutar starih gradskih zidina, koji prostor je već sad pretrpan i nalazi se pred izbijanjem zaraze zbog očajnih higijenskih uvjeta. Izvan gradskih zidina ima preko 30,000 ljudi, od kojih će većina nastojati i uspjeti ući u prostor unutar zidina, čiji stambeni dio je najnesigurniji osim



Slika 2: Isječak iz novina „Slobodna Dalmacija“ od 01.07.1992.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Svjedočanstvo Đivo Dražić, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/divo-drazic/>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Marko Sjekavica, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/>, pristupljeno 14.12.2020.; Svjedočanstvo Maja Vatović Mrvelj, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/maja-vatovic-mrvelj/>, pristupljeno 14.12.2020.

skloništa koja su već sad prepuna. Ne treba zaboraviti da je Stari grad i danas opet bombardiran, pa ne treba pretpostavljati da će biti pošteđen.⁴¹ Dakle, stanje je u tom trenutku u gradu bilo vrlo loše. I gradonačelnik Poljanić, kao i mnogi svjedoci, navode upravo te dane, od 10. do 13. studenog, kao najgore tijekom cijele opsade.⁴²

Konvoj Libertas

Gotovo u isto vrijeme, glavna vijest u hrvatskim medijima je Konvoj Libertas, koji je 29. listopada krenuo prema Dubrovniku, kako bi probio blokadu, vratio izbjeglice u grad te donio hranu i lijekove. Konvoj su organizirali Odbor za povratak Dubrovčana i Fond „Sveti Vlaho“. Brojne poznate i nepoznate osobe krenule su 28. listopada iz Zagreba autobusima i osobnim automobilima prema Rijeci.⁴³ Tamo su se ukrkali na brodove, i zajedno s ljudima koji su im se pridružili u Rijeci, krenuli prema Dubrovniku. Putem su stali još u Splitu, na otocima Braču, Hvar i na Korčulu, gdje su im se također pridružili brojni ljudi i brodovi. Unatoč tome što nisu znali što ih čeka, hoće li uspjeti ili će putem biti uhićeni ili će na njih biti otvorena vatra, na brodove konvoja ukrkali su se brojni poznati. Tamo je bio Stjepan Mesić, još uvijek predsjednik Predsjedništva, premijer Franjo Gregurić, podpredsjednik Vlade Milan Ramljak, delegacija Sabora, predvođena predsjednikom Sulimancem. Osim političara, na brodu su se našli brojni glumci, slikari, pjevači, književnici, redatelji, novinari, mirovni aktivisti/ce i drugi. Isti dan kada je konvoj kretao, Mate Granić obavijestio je generala Kadrijevića da brod ide prema Dubrovniku i zatražio od njega da zapovijedi JNA da ga propusti. Apelirao je i na hitnu obustavu vatre te prekid opsade grada.⁴⁴ Odgovor je stigao od generala Rašete, koji tvrdi da je brodu otvoren ulaz u grušku luku, ali tek nakon što ga pregleda JNA.⁴⁵ Unatoč tome, JRM im je, po dolasku konvoja u blizinu Dubrovnika, pravila brojne probleme. U ime konvoja s JNA pregovarao je Stjepan Mesić, formalno još uvijek glavni zapovjednik te vojske, i nakon niza poruka i komplikacija, uspio ispregovarati ulazak u Dubrovnik.⁴⁶ JNA je nastojala onemogućiti organizirani doček za Konvoj u gradu, i unatoč tome što su brodovi stigli u Dubrovnik rano ujutro i što je bilo hladno, mnogi građani su ga s veseljem dočekali. Priređeni su doček u Gružu, misa u katedrali i priredbe kod Orlandovog stupa. Tijekom cijelog dana, JNA je pucala s raznih položaja na grad, na luku Gruž, pa na Kantafig, naselje u neposrednoj blizini.⁴⁷ Na Konvoj Libertas postoji dvojak pogled – dok ga onovremene novine i sjećanja nekih sudionika opisuju kao vrlo važan događaj, simbolički proboj opsade i simbol nade u bolje sutra i pobjede, neki drugi sudionici na njega gledaju kritički. Sam zapovjednik obrane Nojko Marinović opisao je Konvoj kao moralnu potporu civilnom stanovništvu, ali je istakao da nije dovezao niti oružje, niti streljivo, niti pomoć u ljudstvu, što je Dubrovniku u tom trenutku bilo najpotrebnije.⁴⁸ Petar Kriste, rođeni Dubrovčanin i u to vrijeme ministar trgovine, koji je sudjelo-

⁴¹ Dopis KŠOD, 11.11.1991., Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 71-72.

⁴² Iz dokumentarne serije „Rat za Dubrovnik“, epizoda 4.

⁴³ Članak „Mirotvorci naoružani hrabrošću“, *Večernji list*, 29.10.1991.

⁴⁴ Članak „Omogućite nesmetan prolaz“, *Večernji list*, 30.10.1991.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Članak „Soldateska priprema alibi?“, *Večernji list*, 30.10.1991.; Članak „Milju po milju prema Gružu“, *Večernji list*, 31.10.1991.;

Članak „Pretnes brodova“, *Večernji list*, 31.10.1991.; Članak „Zamka u Neretvanskom kanalu“, *Večernji list*, 31.10.1991.

⁴⁷ Članak „Brodovi zanoćili kod Mljeta“, *Večernji list*, 31.10.1991.

⁴⁸ Svjedočanstvo Nojka Marinovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

vao u Konvoju, opisuje kako je sam predložio Vladi da to bude prilika da se Dubrovniku dostavi hrana i oružje,⁴⁹ nazvavši organizatore Konvoja „showmanima“.⁵⁰ Unatoč svim dvojbama, izazvao je veliko oduševljenje i među građanima Dubrovnika, a i među osobama koje su Konvojem uspjele stići u Dubrovnik.

Najgori dan napada na Dubrovnik – 6. prosinca 1991.

Dan ranije, tri hrvatska ministra, koji su poslani u Dubrovnik s ciljem da pregovaraju sa srpsko-crnogorskom stranom o primirju, bili su na pregovorima u Cavtatu. Tamo ih je dočekaio admiral Jokić i kapetan fregate Sofronije Jeremić. Oni nastavljaju sa svojom retorikom, prave se da ne znaju o čemu se radi i da nisu upućeni⁵¹, te ponovno ponavljaju dezinformacije, tvrdeći da je u tom trenutku 15.000 naoružanih ustaša, koji su prijetnja i stanovništvu i JNA.⁵² Zahtijevaju da hrvatski vojnici predaju oružje i budu pod neutralnom pratnjom ispraćeni iz grada. Hrvatska strana zahtjeva normalizaciju situacije u gradu i traže prekid opsade i povlačenje JNA. Tek nakon nekog vremena razgovaraju o tome kako normalizirati prilike u gradu, i dolaze do nekih zajedničkih stavova i do dogovora. Na kraju, Jokić je tvrdio da nema ovlasti potpisati sporazum, te da mora tražiti suglasnost od nadređenih. Dogovaraju se da svaka strana odnese tekst svojim, da ga redigira i da se nađu sljedeći dan na istom mjestu da ga potpišu. Po povratku, hrvatska delegacija bila je vrlo pozitivna i smatrali su da su konačno nešto postigli, da će potpisivanje sporazuma biti samo formalnost.⁵³

Međutim, umjesto odlaska na pregovore i primirja, sljedeći dan bio je najgori dan za Dubrovnik, posebno za Stari grad. Taj dan vatra je otvorena već oko 5.50 ujutro s položaja Strinčera na objekt na Srđu. U tom trenutku, na snazi je formalno opet bilo primirje koje je JNA ponovno prekršila. Kratko nakon napada, KŠOD je prosvjedovao protiv „ničim izazvanog otvaranja jake topničke vatre“.⁵⁴ U sljedećoj poruci poslanoj oko podneva tvrdili su da je nakon tog jakog topovskog napada, započeo i napad pješaštvom na položaje gdje je smještena Hrvatska vojska na Srđu, uz istovremeno otvaranje vatre po svim dijelovima grada.⁵⁵ Demantiraju da su ikakvom akcijom prvi prekršili primirje ili da su na bilo koji način pokušali osvojiti položaje na Srđu. Istog dana, Ivan Cifrić, ministar zaštite okoliša i prostornog planiranja poslao je poziv raznim europskim i svjetskim čelnicima i institucijama, uključujući i EZ, UNESCO i druge. „Ovog časa Dubrovnik, svjetska baština, gori, u plamenu je. Agresor ne poznaje primirje, ne poznaje zastavu UNESCO, ne čuje apele, ne mari za ljudske žrtve, ni kulturne vrijednosti.“⁵⁶ KŠOD je cijeli dan pozivao na prekid vatre, na poštovanje primirja, no to nije dalo nikakve rezultate. Na grad i okolice palo je tisuće granata, a napadani su sa svih strana. Najviše je stradala tvrđava Imperijal na Srđu, kao i naselja Nuncijata i Sustjepan. Mnogo građevina je zapaljeno, a dio ih je

⁴⁹ Kriste, 75.

⁵⁰ Isto, 77.

⁵¹ Svjedočanstvo Petra Miše Mihočevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁵² Kriste, 108.

⁵³ Svjedočanstvo Petra Miše Mihočevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁵⁴ Prosvjed KŠOD, 06.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 105.

⁵⁵ Poruka KŠOD, 06.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 106.

⁵⁶ Poruka Ivana Cifrića, 06.12.1991., u Macan, *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001.: 106.

potpuno izgorio. Nakon napada, ostali su brojni požari, koje su građani pokušavali gasiti. Petar Mišo Mihočević svjedoči da je on, koji se tada nalazio u hotelu Argentina sa stranim promatračima, njihovim satelitskim telefonima zvao osobno talijanskog predsjednika, s molbom da Dubrovniku hitno pošalje nekoliko kanadera, jer se bojao da će inače sve izgorjeti.⁵⁷ Ministri su tražili i od Beograda da naredi svojim snagama da propuste vatrogasce i druge, kako bi pomogli ugasiti vatru.⁵⁸ Čelnici JNA kasnije su tvrdili da oni nisu bombardirali Stari grad, nego su samo zapalili automobile na parkiralištu, čije gume sada gore pa se to tako jako vidi. Na taj dan stradalo je 19 branitelja i civila. Među njima je i Pavo Urban, mladi dubrovački fotograf, koji je sudjelovao u obrani grada i od samog početka napada fotografirao stradanja. Pisao je i ratni dnevnik⁵⁹, svjedočanstvo na te teške dane za grad. Poginuo je na Stradunu, blizu Orlandovog stupa, kad ga je pogodila granata dok je fotografirao bombardiranje Starog grada.

Podrška Dubrovniku i suočavanje s prošlošću

Čitavo vrijeme napada i opsade Dubrovnik, KŠOD, načelnik općine Poljanić, ali i brojni ljudi iz Zagreba i drugih gradova u Hrvatskoj, šalju razne apele i molbe za pomoć u inozemstvo. Još prije prvog napada na grad, Poljanić je za pomoć i zaštitu molio Federika Majora, direktora UNESCO-a. Zatim, gradska skupština poziva Europsku zajednicu da odmah pomogne gradu, koji je u sve težoj situaciji. Šalje i posebne apele ministrima vanjskih poslova država Europske zajednice, obavještavajući ih da JNA neprestano krši dogovorena primirja prekide vatre. S druge strane, grad i njegovi građani dobili su podršku mnogih europskih i svjetskih intelektualaca, zvijezda, političara. I intelektualci s prostora bivše Jugoslavije angažirali su se u izražavanju nezadovoljstva ratom, te u traženju mira. Tako crnogorski intelektualci iz Beograda potpisuju apel za mir koji šalju crnogorskoj vladi i ratnoj komandi te pozivaju na prekid rata te na povratak mladića iz vojske.⁶⁰ Zatim Bokeljci i Crnogorci iz Dubrovnik pišu Vladi Crne Gore, pozivajući Vladu da odmah zaustavi taj rat i nesreću koja ga prati.⁶¹ Zanimljivo je i pismo koje Ivo Pogorelić, koji je tada bio UNESCO-ov ambasador, piše generalu Kadjijeviću. Ukazuje na njegovu krivicu za rat i moli za mir. „Na Vama, gospodine generale, leži odgovornost za uništenje ili poštedu Dubrovnik. Vratite vojsku kućama. Pustite Dubrovnik da živi. Neće o Vašoj odluci suditi samo povijest već i vaši suvremenici, udruženi i jedinstveni u čitavom svijetu protiv daljnog bezumlja i krvoprolića, a za razum i humanizam.“⁶² Od početka glasovi građana, poput crnogorskog književnika Jevrema Brkovića i ženskih inicijativa, protivili su se napadu na Dubrovnik. U Beogradu su se svake večeri od 8. listopada 1991. palile stotine svijeća za sve žrtve rata pred zgradom Skupštine Srbije i upisivali poruke objavljene krajem godine pod naslovom „Grobница za Miroslava Milenkovića“.⁶³ Na jesen 1991. Žene u crnom počele su s

⁵⁷ Petar Mišo Mihočević, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁵⁸ Kriste, 115.

⁵⁹ Dubravka Vrgoč, ur. Ratni dnevnik Pava Urbana. Zagreb: Meandarmedia, 2016.

⁶⁰ Članak „Apel crnogorskih intelektualca iz Beograda“, *nepoznate novine*, 24.-26.12.1991.

⁶¹ Članak „Zaustavite nesreću“, *nepoznate novine*, 20.12.1991.

⁶² Članak „Pogorelić Kadjijeviću“, *Večernji list*, 25.11.1991.

⁶³ Knjga epitafa posvećena je Miroslavu Milenkoviću, građevinskom radniku koji je izvršio samoubojstvo 20.9.1991. na stočnoj pijaci u Šidu između dvije grupe rezervista, prvih koje su puške razdužili i drugih koji su se spremali na front.

tjednim prosvjedima držeći transparente podrške Dubrovniku, obilježivši i pogibiju dubrovačkog književnika Milana Milišića⁶⁴, stradalog u granatiranju 5. listopada u svom stanu. U Beogradu komemoriranje žrtava nastavljaju do današnjeg dana, tražeći priznanje patnje i pravdu za Dubrovnik.

U Crnoj Gori prvi dokumentarni film, iznimno važan za društveno suočavanje s prošlošću, „Rat za mir“ 2003. i 2004. režirao je novinar Koča Pavlović. Prva odšteta za ratnu pljačku isplaćena je 2005.⁶⁵ No i nakon presude Tribunala ostaju neriješena pitanja kaznene odgovornosti za opsadu. Zahtjevi za pravdu se i dalje postavljaju u događanjima u organizaciji i oglašavanjima Akcije za ljudska prava, Centra za građanske inicijative i *Documente*⁶⁶, kao i u sklopu inicijative za REKOM. Među događanjima je posebno zapažena bila izložba radova fotografa Pave Urbana⁶⁷ ubijenog u granatiranju s položaja JNA 6. prosinca 1991. i tribine na kojima je sudjelovao Metodije Prkačin iz Cavtata. Pravdu i dalje traži i Inicijativa mladih za ljudska prava.

Završetak opsade i posljedice

Nakon 6. prosinca situacija se počela pomalo smirivati. Sve manje se granatirao grad, dopušten je dolazak djelatnika HEP-a koji su popravili hidroelektranu na Komolcu. Na Božić, grad je ponovno dobio struju.⁶⁸ Popravljala se i vodovodna infrastruktura, pa su uskoro dobili i vodu. Kroz sljedeću 1992. postupno su se uspostavljale i komunikacijske veze. No, vojnici JNA svejedno su se nalazili na položajima i nisu se željeli povući, te su povremeno granatirali grad i okolice, te dijelom održavali blokadu grada. U travnju 1992. obrani grada konačno stiže i pomoć iz Zagreba. Dana 10. travnja 1992. dolazi general Bobetko, sa svojom postrojbom, te preuzima obranu Dubrovnika i okolice. Nojko Marinović, koji se u to vrijeme nalazio u bolnici zbog ranjavanja, po povratku postaje njegov zamjenik. Kao rezultat sporazuma potpisanog 25. svibnja, započela je deblokada Dubrovnika.⁶⁹ No, zbog toga što je JNA (namjerno) pogrešno tumačila spomenuti sporazum, oslobođeni su samo dijelovi dubrovačke okolice, dok su neprijateljski vojnici ostali na liniji Plat-Cavtat i dalje u Konavlima. Ti dani bili su posebno teški za stanovništvo tih, još uvijek okupiranih područja, jer je bilo jasno da JNA gubi i da će se uskoro morati posve povući, pa su se izivljavali nad njima, dodatno pljačkali i slično. Do konačnog povlačenja vojske s područja Dubrovnika došlo je 22. listopada 1992.⁷⁰ Time je okončana opsada grada i okolice. Ipak, kao službeni kraj rata u Dubrovniku uzima se tek 18. kolovoz 1995, jer je, unatoč povlačenju vojske, grad sve do tada i dalje periodično granatiran s teritorija Hercegovine i Crne Gore.

⁶⁴ Više o životu i djelu Milana Milišića na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40890>

⁶⁵ Više u tekstu: <https://www.slobodnaevropa.org/a/853474.html>

⁶⁶ Nedavno priopćenje povodom godišnjice najtežeg napada na Dubovnik objavljeno je na:

<https://www.hraction.org/2020/12/06/29-godina-od-granatiranja-starog-grada-dubrovnika-i-nekaznjavanja-zlocinala>

⁶⁷ Više o životu i radovima Pave Urbana: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63317>

⁶⁸ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁶⁹ Miljenko Foretić, ur. Dubrovnik inWar. Dubrovnik: Matica Hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 1993.: 109.

⁷⁰ Foretić, 109.

Nakon povlačenja vojske JNA, tek je bilo moguće sagledati posljedice dugotrajne opsade i stalnog granatiranja na grad i okolice. A one su bile strašne. Srpsko-crnogorska vojska je na okupiranim teritorijama oko Dubrovnika, a i samom gradu provodila strategiju „spaljene zemlje“.

novosti

SLOBODNA DALMACIJA 10
ČETVRTAK, 19. prosinca 1991.

Svaka čast



Propagandi s istoka mora se skinuti kapa za
— maštovitost: neuspjeh jugoarmije u pokušaju zauzimanja Srđa «objasnila» je — prokopanim tunelom između Dubrovnika i tvrđave Imperial!



Roko, Kričić i Doktor na marendi pod frontalnim zidom «Imperiala»



10h «Imperiala»: mjesto je koje se brzo prolazi. Neprijatelj je na manje od pola puškometi, sa susjedne tvrđave Strinčjera stalno vrebao snažnijer

R ecite mi, kolega, je li istina da postoji tunel koji povezuje tvrđavu Imperial na Srđu i Stari grad?

Pisao je to kolega crnogorskog radija za vrijeme nedavnog oblaka porušenoga Dubrovnika. «Čuli smo da su tim tunelom iz Grada na tvrđavu stalno pritećale svježe snage, za vrijeme sukoba 6. prosinca».

Kolegi koji je tog jutra zajedno s još desetak novinara s istočne strane mirno i nesmetano razgledao Grad što su ga «narušili zengje i bosovci u međusobnom sukobu», odgovorio sam:

«Dragi kolega, takav tunel kroz živi kamen ne bi iskopala ni kompleksna inženjerska «JNA» iz svojih najslavnijih dana, a kamoli neka francuska armija prije više od sto osamdeset godina. Nema tunela, postoje samo one tamo makadamske serpentine».

Nakon što smo, eto, razotkrili tajnu tunela, razgovor smo nastavili o ne znani čemu. Teško je pričati o bilo čemu s nekim što vjeruje u ustaške tunele od Srđa do Staroga grada ili ispod mora u Slanome.

Protivnička propagandna mašinerija koja je prethodno sondirala teren i utvrdila razinu prosječnoga konzumenta naprosto izmišlja bajke. Priče koje granice s fantazijom, uglavnom za pokrivanje vlastitih čina. Tako je uz mjesto koje je najgore razrušeno u cijelom Konavlima, uz Žvekovcu plaćana priča o «ustaškom mučilištu», za opravdanje upada u Siano korištena je bajka o «tunelima-mučilištima» pod morem, a za teški poraz na Srđu 6. prosinca otkriveni su misteriozni tuneli od Staroga grada do Imperiala kojim su se stalno obavljale «ustaške» snage.

Istina je da je između Imperiala i Staroga grada postojalo nešto, ali ne tunel, nego most, i to od petorice odvažnih mladića koji su se doslovoce kroz kisu željeza probili do vrha. U presudnom trenutku za udarac: naprijet! s boksa.

Penjući se prema Imperialu s Kričićem i Rokom razmišljao sam koliko je hrabrosti trebalo Vuku, Dugome, Mišu, Cvjetku i Srećku da usred je ošetrne oluje krenu uzbrdo i pognu se do vrha. Nije zaludu jedan oficir «JNA» s okupiranog teritorija navodno lamentirao o temi: «E kad bi mi s ovakvim oružjem imali takve bore!».

Odozgo Imperial ne izgleda Bog zna kako oštećen, ali kad se dođe na vrh, postane jasnom sva težina razaranja kojemu su bili izloženi ovi stari zidovi. Tuklo se s položaja JA sa Zerkovice, Brgata, Strinčjera, neprijateljska je artiljerija pokrila kut od 180 stupnjeva, a trajalo je satima. Što li su tek proživjeli mladići koji su u njezdrima Imperiala čekali da kanonada prođe?

— Napisi da Napoleonom i njegovim graditeljima dugujemo život. Ove zidove nitko ne može razbiti. Eto li su tu, usliku artiljeriji, i tri tenka i sa stotinjak metara tukla pancirnim zrnima i opet nisu uspjeli razbiti zidove. Kako je nama bilo? Nagutali smo se prašine, jer zbog dostojnije nisimo smjeli zatvoriti usta. Ipak, znali smo da na kraju moraju ovdje kročiti i kad su to napravili, spremno smo ih dočekali. Uz pojačanje iz Grada potpuno smo ih razbili. Imali su najmanje 30 mrtvih.

Na Imperialu je u posljednjem napadu sve uništeno. Radio-televizijski centar koji je do 6. prosinca izdrižao sve napade u najnovijoj je kanonadi potpuno uništen. Kao i centar Hrvatskih pošta i telekomunikacija te TV-toranji već u prijašnjim napadima. Ali, Imperial je i dalje u domaćim spremnicima da izdrži nove napade. Zajedno sa svojim čuvarima, mladim momcima uglavnom dvadesetogodišnjacima, simbol je obrane Dubrovnika. Cijeli Dubrovnik vidi Imperial i svoje branitelje i dok su tamo, grad je siguran.

Mladići koji svake noći stražare na toj tvjestrmetini na 412 metara od mora, sigurni su da će tako i ostati. Uostalom, već su to i dokazali.

Slika 3: Isječak iz novina „Slobodna Dalmacija“ od 19.12.1991.01.07.1992.

Ljudi koji su se nakon završetka opsade vraćali svojim kućama, u svoja mjesta, kao npr. oni s područja Konavala, zaticali su potpuno spaljene zemlje, kuće, druge objekte u mjestima, čak i šume i sve zelenilo. Pero Novaković, koji je živio u Čilipima, u Konavlima, svjedoči kako je njegova kuća zapaljena i izgorjela do temelja, kako mu ništa od bogate imovine i uspomena koje je imao u kući nije ostalo. Također, po povratku je zatekao mjesto koje je izgledalo kao površina mjeseca, sivo, bez raslinja, bez čitavih objekata, sve je bilo potpuno spaljeno.⁷¹

Dio imovine i drugih umjetničkih, kulturnih i drugih bogatstava dubrovačkog kraja, opljačkan je i uglavnom prevezen u Crnu Goru.

Stari grad, bez obzira na to što je bio „zaštićen“ zastavama UNESCO-a, također je pretrpio brojna oštećenja. Bombardiran je gotovo svakodnevno od početka studenog 1991., a najteže je stradao već spomenutog 06.12.1991., kada je sa svih strana bombardiran zapaljivim projektilima gotovo cijeli dan. Procijenjeno je da je samo taj dan oko 10% posto zgrada u gradu potpuno izgorjelo ili je uništeno, dok je oko 30% teško oštećeno.⁷² Devet palača potpuno je izgorjelo, a još četiri djelomično.⁷³ Stradale su mnoge znamenite građevine u gradu, poput katedrale sv. Vlaha, palače Sponza, Onofrijeve fontane, franjevački i dominikanski samostan i mnoge druge. Gotovo da nije bilo krova koji je bio čitav, kao i zgrade koja nije imala barem neko oštećenje. Tijekom cijelog ratnog perioda oštećene su 563 zgrade u Starom gradu. Šteta je bila procijenjena na 643 milijuna njemačkih maraka.⁷⁴ Obnova je trajala jako dugo, sve do 2000. godine i mnogo novca je uloženo da bi se gradu vratila njegova prijeratna ljepota.⁷⁵ Neke građevine, kao što su hotel Kupari i dio Srebrenog do danas nisu obnovljeni.

Osim toga, tijekom rata bilo je i mnogo ljudskih žrtava, vojnih i civilnih. Na Južnom bojištu poginulo je 430 hrvatskih branitelja, od njih 184 s dubrovačkog područja.⁷⁶ Poginula su i 92 civila, od čega 15-oro djece mlađe od 15 godina. Među njima je i 11-godišnji sin Ane Bokun koji je stradao u granatiranju Dubrovnika s položaja JNA 10. studenog 1991. skupa s njenim suprugom.⁷⁷ S crnogorske strane, na Južnom bojištu poginula su 167 vojnika. Posebno su teške sudbine civilnih žrtava koje i danas traže pravdu i reparacije.

Uoči i tijekom opsade, brojno stanovništvo iz okolnih mjesta došlo je u sam grad, za koji su mislili da će biti siguran i tamo su boravili za najtežih dana okupacije. No, mnogo ljudi, posebno žena,

⁷¹ Svjedočanstvo Pere Novakovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁷² Mesarić Žabčić, 170.

⁷³ Report of the status of the cultural heritage in the Old Town of Dubrovnik following the bombardments in October, November and December 1991., Report of the UNESCO mission to Dubrovnik, 27 November 22 December 1991.: 30.

⁷⁴ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁷⁵ Više na web stranici Zavoda za obnovu Dubrovnika,

https://www.zod.hr/get/domovinski_rat_1991_2000/53156/domovinski_rat_1991_2000.html, pristupljeno 14.12.2020.

⁷⁶ Brojke se pomalo razlikuju u različitim izvorima. Prema Ministarstvu branitelja (2007.) poginulo je 161 branitelj s dubrovačkog područja i 99 civila. Mesarić Žabčić, 169., Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020., iz dokumentarne serije Rat za Dubrovnik, epizoda 6.

⁷⁷ Osobna sjećanja Ane Bokun dostupna su na:

<http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/?search=subtitle&val=Ane+Bokun>

djece i staraca, napustilo je grad i otišlo u izbjeglištvo. Jedini način izlaska iz grada bio je brodovima do Rijeke. Mnogi su smješteni u Rijeku i njezinu okolicu te u Istru, gdje su također boravili u hotelima. Neki ljudi otišli su u Italiju, najčešće u Bari i okolicu. Također, druge strane zemlje, kao Austrija i Njemačka, prihvatile su određen broj izbjeglica iz Hrvatske, pa tako i iz Dubrovnika. Procjenjuje se da je oko 2/3 tadašnjeg stanovništva općine Dubrovnik bilo u izbjeglištvu.⁷⁸

Pravosudno procesuiranje zločina

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju

U optužnici **Slobodanu Miloševiću**, kao 26. točka, stajao je napad na Dubrovnik. Optužen je kao idejni začetnik i provoditelj tog zločina, te kao odgovoran za napade na grad, pljačku i razaranje povijesnih i kulturnih spomenika⁷⁹. Milošević se izjasnio da nije kriv te je krivnju za Dubrovnik prebacio na tadašnje crnogorsko vodstvo. Na tom suđenju, svjedočili su mnogi značajni svjedoci za ovaj slučaj. No, Slobodan Milošević nije dočekao presudu, preminuo je 11. ožujka 2006. u zatvoru u Haagu.

Dana 01.03.2001. podignuta je kolektivna optužnica za zločine JNA u Dubrovniku. Imena optuženih tada nisu bila poznata, no pretpostavljalo se tko su oni. Optužnica je predana Crnoj Gori, a oštećena je tek 2. listopada iste godine. Optuženi su general **Pavle Strugar**, viceadmirali **Miodrag Jokić** i **Milan Zec** te kapetan prve klase **Vladimir Kovačević** zvan Rambo. Optuženi su po šest točaka, po kolektivnoj i osobnoj odgovornosti i to za teške povrede Ženevske konvencije, kršenje zakona i običaja rata, ubojstva, napade na civile, napade na objekte koji nisu vojni cilj, pljačku i uništavanje povijesno kulturnih spomenika. Strugar i Jokić su već nakon tri tjedna dobrovoljno otišli u Haag.

Pavle Strugar je došao u Haag u pratnji vlasti Crne Gore, izjasnio se da nije kriv i 01.12.2001. pušten je da se brani sa slobode. Suđenje mu je počelo 16.12.2003. i on se, ponovo dobrovoljno, vratio u Haag. Kao i ostalima, suđeno mu je samo za napad 06.12.1991. na Stari grad. Ostali mjeseci opsade nisu bili navedeni u optužnicama. Presuda je donesena 31.01.2005, prema kojoj je Strugar osuđen na 8 godina zatvora. Proglašen je krivim po dvije točke po zapovjednoj odgovornosti: za napad na civile i uništavanje vjerskih, kulturnih i povijesnih spomenika, kao i kršenje ratnog prava i običaja. Međutim, nije dokazano da je Strugar naredio granatiranje Starog grada 06.12. niti da je pomagao ili podržavao to granatiranje. Njegova krivica je bila u tome što nije učinio ništa da bi granatiranje zaustavio niti disciplinske mjere da kazni počinitelje. Strugar se na tu presudu žalio te mu je kazna smanjena za 6 mjeseci. Proveo je 5 godina u zatvoru te je 20.02.2009. pušten na slobodu.

Miodrag Jokić otputovao je u Haag dobrovoljno, iz Beograda gdje je tada živio, 11.12.2001. Prvo se izjasnio da nije kriv, te da je postupao profesionalno i prema pravilima. No, Jokić se 2004.

⁷⁸ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.

⁷⁹ Izmijenjena optužnica od 23.10.2002. MKSJ https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/ind/bcs/mil-ai021023b.htm od 23.10

nagodio s Haškim sudom, izjavio da je kriv po svim točkama optužnice po kolektivnoj i osobnoj odgovornosti te je 18.03.2004. osuđen na sedam godina zatvora. Unatoč nagodbi i relativno maloj kazni koju je dobio, žalio se na presudu, no ona nije promijenjena. Dana 05.10.2006. prebačen je u zatvor u Dansku na odsluženje kazne te je, nakon što je odslužio 2/3 pušten na slobodu 01.09.2009.

Milan Zec nalazio se u optužnici kao počinitelj dijela zločina. Međutim, dok se sudilo Pavlu Strugaru, a Miodrag Jokić je čekao presudu, u srpnju 2002. oslobođen je svih optužbi i oslobođen jer je sud zaključio da nema dovoljno dokaza za djela za koja je osumnjičen.

Vladimir Kovačević Rambo uhićen je i doveden u Haag u listopadu 2003. Optužen je za ubijanje civila te razaranje i pljačku na području Dubrovnika. Uskoro mu je započelo suđenje, ali je u lipnju 2004. pušten iz zatvora u Haagu uz obrazloženje da je mentalno obolio i da je nesposoban za suđenje. Suđenje Kovačeviću za ratne zločine prepušteno je zatim pravosuđu u Srbiji, na što se on žalio, želeći da mu se sudi u Haagu, no žalba je 2008. odbijena. No, i srpski sudovi su ga proglasili mentalno bolesnim, te je tako izbjegao suđenje. Nikad se nije izjasnio o krivnji.

4.2. Županijsko državno odvjetništvo Dubrovnik

Optužnica je podignuta 10.11.2009. protiv Jevrema Cokića i još 9 optuženika. U optužnici se nalaze i sva četiri prethodno spomenuta haška optuženika, Pavle Strugar, Miodrag Jokić, Milan Zec i Vladimir Kovačević. Osim njih optuženi su još Mile Ružinovski, Branko Stanković, Obrad Vičić, Radovan Komar i Zoran Gvozdenović.

Jevrem Cokić, Mile Ružinovski, Pavle Strugar, Miodrag Jokić, Branko Stanković, Obrad Vičić i Radoslav Komar optuženi su da su u različitim periodima rata naredili napade na razna mjesta u području općine Dubrovnik te da su znali da njima podređene jedinice vrše prekomjerna granatiranja bez izbora cilja, ubijaju te zatvaraju i maltretiraju civile, tjeraju ih u bijeg, ruše civilne, kulturne i gospodarske objekte, pljačkaju i pale, postupaju protiv odredbi Ženevske konvencije, no nisu poduzeli ništa da spriječe zločine i kazne počinitelje.

Vladimir Kovačević optužen je da je 06.12. naredio jedinicama da napadnu grad Dubrovnik i povijesnu jezgru grada, koje je pod zaštitom UNESCO-a i predstavlja spomenik nulte kategorije, koji je kao takav bio propisno obilježen, da je i sam sudjelovao u napadu ispalivši više projektila iz ručnih bacača, pri čemu su poginuli civili, neki su teško ranjeni, a građevine u Starom gradu su izgorjele, djelomično su ili potpuno uništene.

Milan Zec optužen je jer je izvršio sve što mu je naredio Vladimir Kovačević, da nije učinio ništa da Kovačevića spriječi, te da je podržavao napad.

Zoran Gvozdenuć optužen je da je naredio da se iz topova s topovnjače 403. ispale granate po naseljenim mjestima, gađajući i hotele u kojima su bili smještene izbjeglice, te šire područje grada Dubrovnika i sam Stari grad, koji je pod zaštitom UNESCO-a, otjerao pučanstvo tog područja u izbjeglištvo, vršio razaranje brojnih objekata i spomenika kulture, ubio i ranio veći broj civila.

Svi optuženi iz ovog slučaja nedostupni su hrvatskom pravosuđu te se optužnica vodi kao neaktivna.

Dana 29.01.2008. podignuta je i optužnica protiv **Marka Grandova** za zločine u Slanom. Optužen je da je pljačkao i samovoljno uništavao imovinu stanovništva što nije opravdano ratnim potrebama. Osuđen je u studenom 2014. na sedam godina zatvora. Sudilo mu se u odsutstvu.

U optužnici protiv **Vujice Raičevića** i **Veslina Dakovića**, koja je podignuta 25. svibnja 1994, obojica su optuženi za zločine u Cavtatu, pljačku i uništavanje imovine civila. Obojica su oslobođeni optužbi zbog odustanka tužiteljstva presudom od 15. rujna 1994.

Bibliografija

Knjige:

- ◆ Biserko, Sonja, ur. *Dubrovnik: „Rat za mir“*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.
- ◆ Duper, Anka. *Ratni dnevnik tete Anke*. <https://www.rat-u-gradu.alat.hr/?p=1458#more-1458>
- ◆ Foretić, Miljenko, ur. *Dubrovnik inwar*. Dubrovnik: Matica Hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 1993.
- ◆ Koprivica, Veseljko. *Sve je bilo meta*. Podgorica: Monitor, 2004
- ◆ Kriste, Petar. *Iznevjereni grad: Dubrovnik '91*. Zagreb: Golden Marketing, 2000.
- ◆ Lang, Slobodan. *Dnevnik Libertas: dubrovački zapisi*. Zagreb: Pegaz, 1997.
- ◆ Macan, Trpimir. *Posljednja opsada Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001
- ◆ Špišić, Zvonko. *Konvoj Libertas*. Rijeka: Adamić, 2001.
- ◆ Vrgoč, Dubravka, ur. *Ratni dnevnik Pava Urbana*. Zagreb: Meandarmedia, 2016.

Spomen publikacije:

- ◆ *Grobnica za Miroslava Milenkovića: Beograđani protiv rata: knjiga epitafa*: Grupa za građanske akcije UJDI: Helsinški parlament građana: Helsinški komitet: Gama: Ženski lobi: SDSS: Centar za aniratneakcije. Beograd 1991

Članci:

- ◆ Czerwinski, Maciej. Jezično pitanje u časopisu Srba katolika Srđ (1902.-1908.): teze, polemike, modeli argumentacije, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 46, No.1, 2020.: 63-92.
- ◆ Članak „Mirotvorci naoružani hrabrošću“, *Večernji list*, 29.10.1991.
- ◆ Članak „Omogućite nesmetan prolaz“, *Večernji list*, 30.10.1991.
- ◆ Članak „Soldateska priprema alibi?“, *Večernji list*, 30.10.1991.;
- ◆ Članak „Milju po milju prema Gružu“, *Večernji list*, 31.10.1991.;
- ◆ Članak „Pretres brodova“, *Večernji list*, 31.10.1991.;
- ◆ Članak „Zamka u Neretvanskom kanalu“, *Večernji list*, 31.10.1991.
- ◆ Članak „Brodovi zanoćili kod Mljeta“, *Večernji list*, 31.10.1991.
- ◆ Članak „Visoka cijena krivih procjena“, *Večernji list*, 07.11.1991.
- ◆ Članak „Pogorelić Kadijeviću“, *Večernji list*, 25.11.1991.
- ◆ Članak „Apel crnogorskih intelektualca iz Beograda“, nepoznate novine, 24.-26.12.1991.
- ◆ Članak „Zaustavite nesreću“, *nepoznate novine*, 20.12.1991.
- ◆ Horvat Levaj, Katarina. „Dubrovačke barokne palače izgorjele u napadu na grad 6. prosinca 1991. godine“, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* 19/1995., 69-91.
- ◆ Mesarić Žabčić, Rebeka. Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije, u: Živčić, Dražen, ur. *Zbornik radova s 10. znanstveno-stručnog skupa: Vukovar '91. šesnaest godina poslije na temu: Demografski kontekst i socio-kulturne posljedice Hrvatskoga Domovinskog rata*, 2007.: 165-177.

Osobna sjećanja:

- ◆ Svjedočanstvo Ane Bokun, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/ane-bokun/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Luka Braila, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/luko-brailo/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Điva Dražića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/divo-drazic/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Božidara Jurjevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/bozidar-jurjevic/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Nojka Marinovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/nojko-marinovic/>, pristupljeno 10.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Petra Miše Mihočevića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/miso-mihocevic/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Pere Novakovića, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/pero-novakovic/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Marka Sjekavice, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/marko-sjekavica/>, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Svjedočanstvo Maje Vatović Mrvelj, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/maja-vatovic-mrvelj/>, pristupljeno 14.12.2020.

Filmovi i serija:

- ◆ Rat za mir autora Koče Pavlovića i nezavisne produkcije "OBALA", 2003./2004.
<https://m.youtube.com/watch?v=jR6xhlwRCg0>, pristupljeno 15.12. 2020.
- ◆ Rat za Dubrovnik 1-7., TV Crne Gore, 2010., dostupno na platformi YouTube
- ◆ Film Jirija Menzela, Moj Dubrovnik,
<https://www.youtube.com/watch?v=byC3o0pNXpc&t=187s>, pristupljeno 15.12.2020

Web stranice:

- ◆ Zavod za obnovu Dubrovnika,
https://www.zod.hr/get/domovinski_rat_1991_2000/53156/domovinski_rat_1991_2000.html, pristupljeno 14.12.2020.
- ◆ Targeting History and Memory, <http://heritage.sensecentar.org/>, pristupljeno 14.12.2020.

LOGOR MORINJ

“U pravnom smislu, logori Morinj i Bileća su predstavljali mjesta u kojima je u najvećoj mjeri sustavno suspendiran pravni standard civilizacije tog vremena, te najdrastičnije reducirane i kršene norme koje su inače uređivale pravila međuljudskog postupanja u široj zajednici koja je okruživala logor.”

Monografija Dubrovačkih logoraša, str. 275

Uvod

Logor Morinj osnovan je na području općine Kotor, nedaleko od samog gradića Morinj, kao „centar za prihvat zarobljenika“, odnosno kao „Sabirni centar za prihvat ratnih zarobljenika“ od strane Jugoslavenske narodne armije (JNA) te je funkcionirao od 3. listopada 1991. do 18. kolovoza/avgusta 1992. Otvoren je kao sabirni centar za osobe zarobljene u ratnom sukobu između hrvatskih snaga i JNA po otvaranju dubrovačke fronte, odnosno, napada na Dubrovnik koji je započeo 1. listopada 1991. godine. Iako su u logor s napadnutog teritorija Hrvatske prvenstveno dovođeni vojni zarobljenici, navodno radi prikupljanja informacija, među zatvorenicima je bio i veliki broj civila. Smirivanjem neprijateljstava kao i uzmakom crnogorskih vlasti od aktivne vojne kampanje na tom području, logor gubi svoju funkciju. Isprike predsjednika, sudski postupci, kao i postupci za reparacije bit će pokrenuti puno godina kasnije, uz djelomičan uspjeh u ostvarivanju pravde.

Funkcioniranje logora

Prema istrazi započetoj od strane Državnog odvjetništva Republike Hrvatske koju je preuzelo i nadogradilo Državno tužilaštvo Crne Gore, uz korištenje rezultata istrage Tužilaštva Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (MKSJ), Centar je formiran odlukom Komande IX Vojnopomorskog sektora Boka.¹ Formirani su „isljednički tim“ te stražarska služba. Logor se sastojao od nekoliko objekata koji su ranije služili kao skladište municije odnosno vojne opreme. Prema iskazu svjedoka Mirsada Kurluča, „sabirni centar Morinj je nekada bio vojno skladište u kome su se nalazila tri ili četiri veća objekta čvrsto zidana, prekrivena crijepom, prozori i vrata sa metalnim rešetkama i drvenim podom jer je tu čuvano oružje i municija.“² U većim su objektima, hangarima, zarobljenici bili smješteni, dok su u kontejnerima ispitivani. Prema iskazu Mlađena Govedarice, stariji vodnik I klase Predrag Španjević zv. „Španac“ bio je određen da osigura svu infrastrukturu za početak rada centra, i tada je vidio da „uslovi u tim objektima nijesu bili dobri ali u tom trenutku se nije moglo bolje i isti nijesu imali ni struju ni vodu“.³

U logor su, prema izjavi Krluča, dovođene osobe koje su zatečene u zoni borbenog djelovanja ili u sumnjivim okolnostima. Dijelovi zapisnika inkriminirajuće prirode unošeni su u računalno, snimani na diskete, dostavljani komandi IX VPS-a od kuda su prosljeđivani Upravi bezbjednosti Saveznog sekretarijata za narodnu obranu u Beogradu (SSNO). 2008. godine, Ministarstvo obrane Crne Gore konstatiralo je da se u arhivi Generalštaba ne nalazi dokumentacija „izdvojena kao arhivska građa nastala u periodu 1991. godina do 1992.“ te da je ona predana Vojnom arhivu u Beogradu.⁴ Popisi primopredaje gradiva nisu sadržavali dokumente koji se odnose na osnivanje i organizaciju Sabirnog centra. Daljnjom je prepiskom te analizom dostupnih fon-

¹ Optužnica KIS.br. 7/08 od 15. avgusta 2008.

² Isto

³ Isto

⁴ Presuda Višeg suda u Podgorici K.br.214/08 od 15.05.2010.

dova utvrđeno da zapisnici o saslušanju nisu pronađeni u arhivskom fondu SSNO-a, dok se u Haaškom sudu nalazi tek jedan zapisnik o saslušanju iz Kumbora.

Prvi zarobljenici dovedeni su u logor u noći 3. listopada 1991.⁵ U presudi Višeg suda u Podgorici zabilježena je izjava Govedarice prema kojoj je „bio je prisutan u centru kada je izvršen prihvata zarobljenika i sve je urađeno na način kako to propisi nalazu jer je stariji vodnik Španjević bio preuzeo obavezu oko obuke stražarske službe i prihvata zarobljenika, dobio je sve propise o postupanju sa ratnim zarobljenicima kao i Ženevsku konvenciju tako da je taj prvi prihvata bio u potpunosti u duhu sa propisima i konvencijama.“⁶ Međutim, svjedočenja logoraša, zabilježena u sudskoj dokumentaciji kao i drugim izvorima, govore o nehumanom postupanju sa zatvorenici.

Logor Morinj valja shvatiti kao dio sustava prihvata, držanja i mučenja civilnih i vojnih zatvorenika. Autori *Monografije Dubrovačkih logoraša* govore o formiranju dvaju „koncentracijskih logora“ – Morinj u Crnoj Gori i Bileća u Bosni i Hercegovini (BiH), uz koja su postojala i dva tranzitna logora – Kumbor u Crnoj Gori i Trebinje u BiH. Na području BiH spominju se Zavala, a u Crnoj Gori motel Vinogradi u Sutorini. „Po zarobljavanju, dio osoba je odveden u logore preživjevši pakao Zavale i Trebinja do Bileće, te Kumbora i motela „Vinogradi“ na putu za Morinj, a dio ostaje u tzv. kućnom pritvoru.“ (str. 19) Osim ovih, na okupiranom dubrovačkom području navode se i druge lokacije zatvaranja i mučenja – na prostoru Konavala Policijska postaja Grude i Cavtat, hotel Makedonija i farma Vukobrat, na području Župe Dubrovačke škola i vojarna Kupari, na području Mokošice škola i opskrbeni centar; na području Dubrovačkog primorja *Vrtovi sunca* u Orašcu, Grošetina kuća i baraka na Kovačevu brijegu u Slanom, te kuća Zdravka Damjanovića u Zatonu.⁷

Marko Knežić svjedočio je pred Tužiteljstvom MKSJ-a 4. i 6. svibnja 2000. u predmetu protiv Slobodana Miloševića u funkcioniranju, te o premještanjima unutar tog sustava. U noći sa 3. na 4. listopada 1991. započelo je granatiranje mjesta Slano sa mora i kopna od strane Jugoslavenske narodne armije i Jugoslovenske ratne mornarice. Prema njegovu iskazu „svuda je gorjelo. Nismo imali ni vode ni struje. Telefonske veze su presječene. Noć je bila paklena, sve je gorjelo kao u filmovima“. Prema naredbi Kriznog štaba Slano, većina stanovništva se evakuirala, a ostao je tek manji broj branitelja s namjerom da obrane mjesto. Sljedećeg jutra, snage JNA opkolile su i ušle u mjesto, te ubrzo slomile otpor. Nakon što su se skrivali dva mjeseca po lokalnim brdima i među stijenama, trojica su muškaraca (Knežić, njegov otac, te susjed Božo Glumac) zarobljeni i odvedeni na ispitivanje u sjedište Vojne policije, smješteno u jednoj od kuća u Slanom. Sljedeći su dan prebačeni u zatočenički logor Bileća, kojim je prvo upravljao Užički korpus, a kasnije Riječki korpus JNA. U narednih je šest mjeseci bio izložen različitim oblicima torture: „uz prenatrpanost zatvorenici u Bileći bili izvrgnuti fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Vojnici su redovno gurali glave zatvorenika u zahodske školjke.

⁵ Prema jednim podacima, radilo se o skupini vojnika zarobljenih iznad Molunta, a prema drugim o vojnicima s vatrenog položaja Bosanka.

⁶ Presuda Ks.br. 33/10 od 25.01.2012.

⁷ Monografija Dubrovačkih logoraša, str. 19

Gospodin Knežića su zlostavljali električnim šokovima kao i mnoge druge zatvorenike. Zatvorenici su bili prisiljeni na fizički rad tijekom kojega su ih tukli.⁴⁸ Predstavnici Međunarodnog crvenog križa nekoliko su puta posjetili logor u tom razdoblju. Neki su zatvorenici bili skriveni (kao i sam Knežić), a u drugim prilikama isuviše prestrašeni da govore o zlostavljanju. Prema njegovu iskazu, tortura je postala još gora nakon vijesti o međunarodnom priznanju Hrvatske. Mučenja su redovito uključivala i lažne vijesti o puštanju prilikom razmjene zatvorenika. To je i bio slučaj 23. svibnja 1992. kada je ukrcao na autobus s približno 100 zatvorenika te nekoliko stražara te umjesto na razmjenu, odveden u Morinj. Tamo je bio u zatočeništvu do početka srpnja 1992. godine, kada je nakon niza lažnih obećanja o puštanju, konačno oslobođen i razmijenjen u Cavtatu. Iako je u Bileću stigao 5. prosinca 1991, službeno je registriran tek 13. siječnja 1992, a tijekom tog vremena, nije bio optužen za kazneno djelo niti mu se sudilo. Njegov je otac ostao u kućnom pritvoru u selu.



Slika br. 1: Razmjene zarobljenika (izvor: dokumentarni film *Logor Morinj*)

Prema izjavi jednog od logoraša, Đure Matušića, nakon pada Zatona, Orašca, Trstenog i gornjih sela, ostao je u okruženju s petero suboraca. Nakon skrivanja zarobljeni su 20. prosinca 1991. u zaleđu Gromače. Odvedeni su u Vrtove sunca, gdje proživljavaju prvu torturu, potom u kuću Zdravka Damjanovića u Zaton, a navečer preko barutane (Osojnik) do Kupara, gdje su „noćima maltretirani, zlostavljani i ispitivani od pripadnika neprijateljske vojske.“ Maricom su odvezeni u Kumbor gdje bivaju tučeni, a „pri dolasku dobivamo takve batine da neki nisu ništa vidili. Tu smo iskrcavali kamione na kojima su se nalazile vrijednosti i stvari opljačkane iz Vrtova sunca“. U logor Morinj dolaze u večernjim satima. „Tu nas je dočekala veća skupina bijesnih četnika i rezervista. Organiziraju nam poseban prijem – svaki je proživio 20 minutno batinanje, tako da nismo mogli hodati, već smo ubačeni u kontejner. Slijedili su dani premlaćivanja, tortura, ispitivanja, gladi, žeđi, batina i poniženja“. Desetog travnja 1992. upućeni su u nepoznatom smjeru. „Neki od nas su govorili da ćemo završiti u jami u Popovu

⁴⁸ Svjedočenje Marka Knežića pred MKSJ (sažetak)

polju, drugi su plakali, neki mokrili u hlače od straha i neizvjesnosti, dok su neki samo šutjeli.“ Unatoč nadi da idu na razmjenu, završavaju u logoru u Bileći. 23. svibnja 1992. vraćaju ih u Morinju, gdje se mučenja nastavljaju. Iznenada, 2. srpnja 1992., stigla je nova vijest o razmjeni. Konačno su razmijenjeni toga dana u Cavtatu.⁹

Zatočeništvo

Prema popisima Društva koje je izdavač *Monografije*, kroz logore je prošlo 443 zarobljenika, od čega je u Morinju bilo zatočeno 312, a u Bileći 131 osoba. Optužnica broji 169 zatočenih u Morinju. Dubrovački logoraši su proživjeli u logorima ukupno 23.500 dana, od toga 17.800 u Morinju, a u Bileći 5.700 dana.¹⁰ Najveći dio zarobljenika bio je Dubrovačko-neretvanske županije, a njih 64 su iz drugih područja Hrvatske te BiH. U Monografiji se navodi i brojka od 13 logorašica.¹¹

Prema optužnici, na temelju medicinske dokumentacije i obdukcijskog zapisnika proizlazi da su „oštećeni Brailo Miho, Čagalj Antun i Obrad Jakov umrli dok su se nalazili u Centru, pri čemu je smrt kod oštećenog Obrada nastupila usled samoubistva vješanjem, dok su oštećeni Kralj Miho, Ban Božo i Brailo Vlaho umrli nakon izlaska iz Centra.“ Prema Monografiji, od tortura i zlostavljanja u logorima je preminulo osam zarobljenika, a od razmjena odnosno puštanja na slobodu do 2011. godine, kada je izdana monografija, od posljedica je preminulo 80 bivših logoraša. U vrijeme zarobljavanja najmlađi je logoraš imao 15 godina, a najstariji 82 godine.¹²



Slika br. 2: Svjedočenje Maria Curića za projekt *Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas*

⁹ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 214, Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010

¹⁰ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 19

¹¹ Isto, str. 162

¹² Isto

Logori u Morinju i Bileći opisani su kao „mjestu u kojima je u najvećoj mjeri sustavno suspendiran pravni standard civilizacije tog vremena, te najdrastičnije reducirane i kršene norme koje su inače uređivale pravila međuljudskog postupanja u široj zajednici koja je okruživala logor“. Unatoč sistematskom karakteru torture koja je rezultirala „najdrastičnijim logorskim iskustvima“, fizičko i psihičko zlostavljanje bilo je dijelom neslužbene, neformalne politike upravljanja logorom, što je otežavajući faktor u naknadnom ustanovljavanju odgovornosti. S druge strane, smisao tog privremenog logora očitovao se u svim za logorske režime karakterističnim crtama: „U psihosocijalnom pogledu logorašima je drastično ili potpuno uništavan osobni i socijalni identitet, u najboljem slučaju sustavno su tretirani kao drugorazredne, manje vrijedne osobe, a u najgorim slučajevima, što je nažalost bilo češće, status logoraša poistovjećivan je s predmetima koje treba bezobzirno i nemilosrdno maltretirati do potpunog uništenja. To je značilo da su stambeni, prehrambeni, zdravstveni i higijenski uvjeti života logoraša bili svedeni na najnižu moguću razinu.“¹³

Svjedoci navode da su pri dolasku u logor prolazili kroz špalir ljudi koji su ih udarali rukama, nogama, različitim predmetima, pljuvali te vrijeđali. U logoru su svakodnevno prelaćivani na najrazličitije načine: vrećama za pijesak, kundacima pušaka, električnim pendrecima, palicama, štapovima, čizmama. Morali su stavljati ruke na zatiljak i okrenuti se licem prema zidu, a potom „bi mlatili po leđima kako bi koga dohvatili“. „Stražari su znali ulaziti u hangar kada im je volja i na njihov znak »otvaram vrata« oni bi morali skočiti na noge, stati uza zid, okrenuti se licem prema zidu, držati ruke na potiljku i gledati u tlo ispred sebe, nakon čega bi stražari udarali koga bi htjeli. Najgore udarce su dobivali kada bi ih ti stražari izvodili iz hangara napolju. Dok su stajali prislonjeni uz zid sa rukama na potiljku glave, oni bi ih udarali do besvjesti i tako izudarane vraćali u hangar.“¹⁴ Zatvorenici su često bili prinuđeni tući se međusobno u organiziranim fizičkim borbama. Izlazak iz baraka predstavljao je siguran znak prelaćivanja, stoga su se zatvorenici suzdržavali od normalnog obavljanja fizioloških potreba. Mnogi svjedoci navode često korištenje alkohola koje je doprinosilo brutalnosti u ophođenju sa zatvorenicima i ponižavanju. Neke osobe naročito su se isticale u provođenju torture. „Po nečovječnosti se isticao kuvar za koga je [svjedok] kasnije saznao da se zove M. koji je njih logoraše tukao nogama, rukama, daskom, a njega su često dovodili kada je trebalo logoraša omekšati prije ispitivanja.“¹⁵ Svjedoci ističu da je bilo čuvara koji su pomagali zatvorenicima i dostojanstveno se prema njima odnosili. Davali su im cigarete, paketić čokolade – što je u tim trenucima predstavljalo moment okrijepe.

U svakom od hangara bilo je smješteno po 70-80 ljudi. „U hangaru je bio smrad i prljavština, jedna kanta za mokrenje pored koje su ležali drugi zarobljenici, kupanja nije bilo.“¹⁶ Vodu su dobijali u vrlo malim količinama. Kako svjedoči Metodije Prkačin, „najviše je problem bio vode, jer nam nisu htjeli davat' vodu. Davali nam vodu u plastičnim bocama od litre i po. Daju dvije boce na nas 140. (...) Ljudi strašno ožedne. Nisi gladan nego žedan.“¹⁷ Osjećaj žeđi

¹³ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, str. 275

¹⁴ Svjedočenje Braila Nike, Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010.

¹⁵ Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

¹⁶ Isto

¹⁷ Svjedočanstvo Metodije Prkačin, *Osobna sjećanja*, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/metodije-prkacin>

pogoršavala je činjenica da su bili prisiljeni jesti zasoljenu ribu. Prema jednom svjedoku „hrana je bila sve samo ne hrana, a po dolasku Crvenog križa dobijali su kruh hladan kao led pa pretpostavlja da su ga držali u frižideru“.¹⁸ Velik je broj zarobljenika, osim teških ozljeda i psihofizičkih smetnji, u vrlo kratkom roku doživio rapidno smanjenje tjelesne težine.

Kao metode mučenja zabilježeni su slučajevi odvođenja na lažna strijeljanja te lažne razmjene. Nadalje, neregularnost statusa zatvorenika u kombinaciji s velikim protokom ljudi, za koje se nije znalo kamo su odvođeni, povećavala je osjećaj nepodnošljivosti situacije. Ipak, dolazak Međunarodnog crvenog križa pružio je zatvorenicima stanoviti osjećaj sigurnosti, unatoč tome što su pojedine osobe skrivane od delegacije.

Istrage i suđenja

Županijski sud u Dubrovniku prvu je istragu o zločinima u Morinju pokrenuo 1992. godine, i njome je obuhvaćeno deset osumnjičenika, a 1995. godine pokreće se istraga protiv petero osoba za zločine u logoru Bileća.¹⁹

Godine 2000. na području Republike Hrvatske uhićen je temeljem tjeralice Branko Ljubišić, koji je od siječnja do svibnja 1992. godine bio zapovjednik osiguranja u logoru Bileća. Županijski sud u Dubrovniku donio je 8. rujna 2000. temeljem optužnice Županijskog državnog odvjetništva u Dubrovniku od 11. srpnja 2000. presudu kojom je Ljubišić proglašen krivim zbog kaznenog djela ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika iz članka 122. OKZRH te mu je izrečena kazna od 14 godina. Vrhovni sud Republike Hrvatske potvrdio je ovu presudu 20. ožujka 2001. godine.²⁰

Milorad Kovačević osuđen je 2019. godine u odsustvu zbog ratnog zločina počinjenog nad zarobljenim pripadnicima MUP-a kod Slanog pred Županijskim sudom u Splitu. Sud je utvrdio da je Kovačević kao poručnik Vojne policije JNA, koji je imao zadatak preuzeti ratne zarobljenike u Zavali i sprovesti u logor Bileću, propustio spriječiti nehumano postupanje prema zarobljenicima, te ih svjesno izložio maltretiranju. „Znajući za netrpeljivost prema pripadnicima Hrvatskih oružanih snaga, svjesno ih izložio brutalnosti i izživljavanju pripadnika bivše JNA i lokalnog civilnog stanovništva područja kojim su zarobljenici trebali biti prevoženi. Optužnica navodi da je dozvolio da ih u području Zavale veliki broj rezervista bjesomučno tuku šakama, nogama, kundacima pušaka i drugim predmetima po glavi i tijelu.“²¹

Gesta priznavanja političke odgovornosti došla je s najviše razine 2000. godine, kada je predsjednik Crne Gore Milo Đukanović uputio „građanima Republike Hrvatske, posebno Dubrovnik

¹⁸ Presuda Ks.br. 19/12 od 31.07.2013.

¹⁹ Priopćenje povodom upita za ratni zločin u logorima Morinje i Bileća, Županijsko državno odvjetništvo u Dubrovniku, 15. 5. 2006., dostupno na <http://www.dorh.hr/Default.aspx?art=5017&sec=760>

²⁰ Kazneni postupci zbog kaznenih djela ratnih zločina počinjenih na području Dubrovnika i okolice, dostupno online

²¹ Umirovljeni poručnik JNA osuđen za ratni zločin: pripadnike MUP-a pokazivao kao trofeje, mještanka jednog mlátila sjekirom, lomili im lubanje i rebra..., *Slobodna Dalmacija*, 5. prosinca 2019

iz Dubrovačko-neretvanske županije“ poruku isprike „za svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je naneo bilo koji predstavnik Crne Gore u sastavu JNA u tim tragičnim događajima.“²²

Ipak, poticaj za kazneno procesuiranje slučaja Morinj u Crnoj Gori došao je iz Hrvatske. Državno odvjetništvo Republike Hrvatske krajem ožujka 2007. godine dostavilo je Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore dokazni materijal protiv deseterice državljana Crne Gore, osumnjičenih da su počinili ratne zločine protiv civila i ratnih zarobljenika u Morinju.²³



Slika br. 3: Novinski članak Bosonogi u slobodu (izvor: Monografija Dubrovačkih logoraša, 2011.)

15. augusta 2008. Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore, Odjeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina podiže optužnicu protiv Mladena Govedarice, Zlatka Tarle, Ive Gojnić, Špire Lučića, Iva Menzalina i Bora Gligića, pod optužbom da su „u periodu od 03. oktobra 1991. do 18. avgusta 1992. godine, za vrijeme oružanog sukoba u Republici Hrvatskoj, između JNA i hrvatskih oružanih formacija, na području Opštine Kotor (...) kršeći pravila međunarodnog prava utvrđena III Ženevskom Konvencijom o postupanju sa ratnim zarobljenicima član 3 stav 1 tačka a i e, član 13 i član 17, IV Ženevskom Konvencijom o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata, član 3 stav 1 tačka a i c, član 27 i član 31 i

²² Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik, b92, 24. lipnja 2000., https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=06&dd=24&nav_category=1&nav_id=8216
²³ Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori - slučaj "Morinj", Centar za građansko obrazovanje, str. 8.

II Dopunskim protokolom uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, član 4, stav 1 i 2, tačka a i e, naređivali i vršili: mučenja, nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji i povrede tjelesnog integriteta prema ratnim zarobljenicima i civilima, koji su u tzv. Centar dovođeni sa dubrovačkog područja“. Mladen Govedarica optužen je u svojstvu načelnika Službe bezbjednosti, Komande pozadinske mornaričke baze, Vojno pomorskog sektora Boka i isljednika u tzv. „Centru za prihvata zarobljenika“ u Morinju, a Zlatko Tarle, Ivo Gojnić, Špiro Lučić, Ivo Menzalin i Boro Gligić, kao pripadnici rezervnog sastava JNA, u svojstvu isljednika, rezervnog oficira zaduženog za administrativne i intendantske poslove, vojnog policajca i stražara u tzv. „Centru za prihvata zarobljenika“. Tužilaštvo traži da se „okrivljeni oglase krivim za krivično djelo – ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142 stav 1 KZ SRJ, u sticaju sa krivičnim djelom ratni zločin protiv ratnih zarobljenika iz člana 144 KZ SRJ i osude na kazne po zakonu. Takođe, kako predstavljaju tešku povredu normi međunarodnog prava te i ih domaće zakonodavstvo inkriminira kao najteža krivična djela „ tužilac je shodno članu 148 stav 1 tačka 4 Zakona o krivičnom postupku, predložilo da se protiv okrivljenih odredi pritvor“.²⁴ Od šestorice optuženika samo se Ivo Menzalin nalazio u bjekstvu i suđeno mu je u odsustvu.

Suđenje je započelo 12. marta 2010. godine pred Višim sudom u Podgorici. Sud donosi presudu 15.05.2010. godine kojom se svi optuženi proglašavaju krivima.²⁵ Govedarica je osuđen na dvije godine zatvora, Tarle na godinu i pol, Gojnić na dvije i pol godine, Lučić na tri i pol godine, Gligić na tri godine, a Menzalin na četiri godine zatvora. Na presudu žalbu ulažu Vrhovno državno tužilaštvo kao i optuženi i njihovi branitelji. Apelacioni sud Crne Gore rješenjem od 25. studenog 2010. usvaja žalbu²⁶, je prihvatio žalbe optuženih u dijelu u kojem je utvrđena odgovornost dvojice prvooptuženih za izdavanje naredbi da se zarobljenici fizički zlostavljaju. Sud je također prekoračio optužbu u dijelu u kojem je osudio optužene za radnje preduzete prema nekim od oštećenih lica. Tužilaštvo je smatralo da je Sud na temelju dokaznog postupka „izveo pogrešan zaključak kada je našao da optuženi nijesu izvršili i krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl.142 st.1 KZ SRJ. pa je isto izostavio iz pravne kvalifikacije i kada je određeni broj oštećenih lica izostavio iz činjeničnog opisa precizirane optužnice“, te da su „razlozi u pobijanoj presudi su u znatnoj mjeri protivrječni i nejasni čime je počinjena bitna povreda odredaba Krivičnog postupka iz čl.376 st.1 tač.11 ZKP-a.“ Žalbu tužioca Apelacioni sud nije prihvatio. Nakon ponovljenog prvostepenog suđenja, Viši sud je presudom od 25. januara 2012. godine Govedaricu i Tarlea oslobodio optužbi.²⁷ Gojniću je smanjena zatvorska kazna na dvije godine, a Lučiću na tri; Gligiću i Menzalinu kazne su ostale nepromijenjene. Branioци optuženih kao i tužilaštvo žale se na presudu. Apelacioni sud presudom od 06.07.2012. godine odbija kao neosnovanu žalbu Tužiteljstva, prihvaća žalbu optuženih, ukida presudu Višeg suda u osuđujućem dijelu i predmet u tom dijelu vraća prvostepenom sudu na ponovno suđenje.²⁸ Odbijanjem žalbe Tužiteljstva, oslobađajuća presuda u odnosu na Govedaricu i Tarlea postaje pravomoćna. Sud donosi novu presudu

²⁴ Optužnica KtS.br. 7/08 od 15. 08. 2008.

²⁵ Presuda K.br.214/08 od 15.05.2010.

²⁶ Rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Ksž.br. 20/10

²⁷ Presuda Višeg suda u Podgorici, K.br. 33/10

²⁸ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kžs.br.24/12 od 06.07.2012.

31.07.2013. godine kojom je potvrđena krivnja optuženih; a trajanje zatvorskih kazni je ostalo nepromijenjeno.²⁹ Na presudu žalbe ulažu obje strane; koje Apelacioni sud presudom od 27.02.2014. odbija.³⁰ Time se potvrđuje prethodna presuda Višeg suda, i predmet je pravomoćno okončan.

Proces kaznenog procesuiranja ovog kao i drugih predmeta bio je podvrgnut kritikama i to najčešće od strane organizacija civilnog društva. Javnost je također bila nezadovoljna: „može se reći da su oštećeni zadovoljni postupkom koji se vodio u Crnoj Gori jer je donijeta osuđujuća presuda. Oni, međutim imaju neke primjedbe i prisutno je nezadovoljstvo. Prije svega zato što su presudom proglašeni krivim samo jedan intendant, jedan policajac, stražar i jedan kuvar, a raspon kazni je bio od dvije do četiri godine“, izjavila je advokatica Tamara Durutović, zastupnica bivših zatvorenika.³¹

Općenito gledajući, tvrdi se sa sudovi u Crnoj Gori tumače humanitarno i kazneno pravo na način koji štiti pripadnike policije i Vojske Jugoslavije restriktivnim tumačenjem domaćih i međunarodnih pravnih normi. Pritom se umanjuje značaj mehanizama koji štite i poboljšavaju status žrtava ratnih zločina u samom procesu. Na taj su način kriteriji da bi se neko djelo moglo tretirati kao ratni zločin postavljeni kod Višeg suda u Podgorici na mnogo višu razinu od primjerice MKSJ-a i drugih srodnih sudbenih praksi u susjedstvu. „Slično tome, dok Sud BiH dozvoljava procesuiranje zločina protiv čovječnosti, Apelacioni sud CG to procesuiranje onemogućava limitirajući pojam „međunarodnog običajnog prava“ koje sadrži zabranu zločina protiv čovječnosti i bilo je primjenjivo u SR Jugoslaviji na „međunarodne propise“ i „međunarodne akte“, iako u realnosti običajno pravo postoji i van tih okvira.“³² Kao ozbiljni nedostaci Tužiteljstva navode se sporost u provođenju istraga, neprovođenje istraga protiv osoba koje su zauzimale visoka mjesta političkoj i vojno-policijskoj hijerarhiji ondašnjih struktura. Također, Tužilaštvo nije provodilo istrage prema vlastitom nahođenju, već zahvaljujući pritiscima javnosti i žrtava. U slučaju Morinj, inicijativa za pokretanje istrage stigla je od Tužilaštva Republike Hrvatske.

Tužilaštvo je propustilo da zločine u logoru Morinj „tretira kao organizovani sistem zlostavljanja zatvorenika i da za takvo zlostavljanje optuži osobe koje su bile nadređene neposrednim izvršiocima, iako iz spisa predmeta proizlazi da je za tako nešto bilo osnova.“³³ Moguće je opravdano zaključiti da su osobe koje su upravljale logorom trebale znati za zločine koji se tamo dešavaju, te za njihov sistematski karakter njihova provođenja, no one ne samo da su propustile zaustaviti takva djela ili ih procesuirati, već su ih svojim nečinjenjem omogućavale. U tom je smislu tužilaštvo na raspolaganju moglo upotrijebiti neku od kvalifikacija kao što su pomaganje, saizvršilaštvo, odgovornost organizatora zločinačkog udruženja ili komandna odgovornost, a Viši je sud odgovornost okrivljenih sveo samo na neposredno izvršenje i naređivanje. „Apelacioni sud je u rješenju od 25. novembra 2010. zaključio da nema dokaza za navode iz optužnice da su Govedarica i Tarle naređivali udaranje zatvorenika, pa je Viši sud u ponovljenom suđenju

²⁹ Presuda Višeg suda u Podgorici, Ks.br. 19/12 od. 31.07.2013.

³⁰ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kž-S.br.44/13 od 27.02.2014.

³¹ Društvo u Crnoj Gori nije se spremno suočiti sa zločinima, *Dubrovački dnevnik*, 17.12.2014.

³² *Izvištaj: Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori, Akcija za ljudska prava*, 2013, str. 8

³³ Isto, str. 12

oslobodio ovu dvojicu optuženih svih optužbi. Međutim, ni Apelacioni sud ni Viši sud nisu uopšte razmotrili da li je postupanje Govedarice i Tarlea, u odnosu na konkretne slučajeve udaranja zatvorenika, predstavljalo saizvršilaštvo ili pomaganje. Iako ni tužilac radnje optuženih tako nije kvalifikovao, Sud nije vezan za prijedloge tužioca u pogledu oblika odgovornosti, pa nije bilo prepreka da ispita potencijalnu odgovornost Govedarice i Tarlea i po ovom osnovu.³⁴ Viši je sud također uslijed pogrešne primjene odredbi o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima, optuženima izrekao neprimjereno niske kazne. Zaključeno je da kod optuženih nema otežavajućih okolnosti, a priznate su olakšavajuće okolnosti koje u praksi MKSJ-a ne igraju značajnu ulogu.

Reparacije

Bivši zarobljenici Morinja pokrenuli su pred Osnovnim sudom u Podgorici ukupno 207 postupaka, pri čemu je 187 postupaka pokrenuto od strane oštećenih iz Hrvatske, a 20 iz Bosne i Hercegovine. Iako su naknade isplaćene, Sud je u radu pokazao izrazito neujednačenu praksu što predstavlja „kršenje prava na pravično suđenje, stvara stanje pravne nesigurnosti i smanjuje povjerenje javnosti u pravosuđe.“³⁵ Crna Gora isplatila je odštetu bivšim zatočenicima koji su bili zatvoreni i mučeni u logoru Morinj isplativši im 1,43 milijuna eura za zlostavljanje i mučenje na temelju pravomoćnih presuda. Postupci za naknadu štete zbog umanjavanja poslovne sposobnosti i životnih aktivnosti još uvijek su u tijeku.

Akcija za ljudska prava, Centar za građansko obrazovanje i *Documenta* aktivno su pratile procese, te komunicirale s nadležnim tijelima kao i samim oštećenima, uz periodična zajednička javna oglašavanja, posebice prigodom godišnjica najtežeg granatiranja Dubrovnika.³⁶



Slika br. 4: Izjava Luke Piplice za Televiziju Crne Gore (izvor: dokumentarni film Logor Morinj)

³⁴ Isto, str. 15

³⁵ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, Akcija za ljudska prava, 2016, str. 13

³⁶ Priopćenje „Dubrovnik 25 godina poslije – Zločin bez kazne“, 05. prosinca 2016., <https://documenta.hr/novosti/dubrovnik-25-godina-poslije-zlocin-bez-kazne/>

Izvori i sjećanja

Na internetu je dostupan velik broj članaka koji se bave suđenjima vezanim za Morinju kao i odštetnim procesima koje su pokrenuli logoraši. Nedavno je o svojem zatočeništvu progovorio i glumac Nikša Kušelj.³⁷

Zločini u logoru Morinju izrazito su dobro dokumentirani. Optužnice i presude obiluju podacima i svjedočenjima.³⁸ Društvo hrvatskih logoraša izdalo je tri monografije na temu stradanja u Morinju te stradanju na dubrovačkom području: *Sjećanja dubrovačkih logoraša I* (2003.), *Sjećanja dubrovačkih logoraša II* (2008.) te konačno *Monografiju dubrovačkih logoraša* (2011.). Za informiranje crnogorske javnosti posebno je značajan bio dokumentarni film *Rat za mir* u kom su u završnim kadrovima prikazane i snimke iz Morinje, uz svjedočenja bivših logoraša, autora Koče Pavlovića i nezavisne produkcije "OBALA", (2003./2004.). Društvo hrvatskih logoraša je izradilo i dokumentarne filmove *Otvaram vrata* (2006.), *Logor Morinje* (2008. u suradnji s NTV Montena), a također je sudjelovalo u pripremama filma *Rat za Dubrovnik* autorice Snežane Rakonjac (2010, Morinjom se bavi peta epizoda, „Prjavi rat“). Društvo je skupilo i obilje arhivskog gradiva. U sudskim su procesima također dobro dokumentirani zločini, zahvaljujući svjedočenjima bivših logoraša, kojih se na suđenje odazvalo sedamdesetak. Documenta je u sklopu svojeg projekta „Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas“ snimila nekoliko svjedočenja o zatočenju u Morinju i Bileći.³⁹ Tako npr. Robert Hausvička, bivši zarobljenik govori o svojem svjedočenju U Haagu: „Došli su istražitelji iz Haaga i pitali da li bi pristao da svjedočim o događanjima u logorima. Ja sam objeručke pristao. Ja inače pristajem na sve jer mislim da ove sve priče danas-sutra će netko možda čitati, netko možda vidjeti. Jer jednostavno treba pričati. Ako se mi svi povučemo u sebe i ne pričamo, onda će ovo sve što se događalo postati stvarno zaboravljeno. Ja sam njima davao iskaze četiri ili pet puta tokom godinu ili godinu i pol dana i onda su me pozvali, kad su uhvatili Miloševića, pozvali su me na završno svjedočenje Miloševiću. To sam prihvatio. Jedno veliko iskustvo, sjediti u sudnici s čovjekom koji je kriv za ovo sve što se događalo na području Hrvatske, ne samoga Dubrovnika, i reći mu neke stvari. Za mene je to bilo jedno veliko iskustvo. Jedna velika stvar. I dan-danas imam te kazete doma. I te kazete su mi jako drage.“⁴⁰

Muzej domovinskog rata i Dubrovnik u svojim zbirkama također drži između ostalog i memoarsko gradivo o zatočenju u logorima Morinje, Bileća i Kumbor.⁴¹

³⁷ Poznati glumac prvi put o svom sužanjstvu u logoru Morinju: Došli su pred kuću i tražili da se predam, a što sam drugo mogao u okupiranom Cavtatu?, *Dubrovački vjesnik*, 2. prosinca 2020.

³⁸ U publikaciji *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori – slučaj "Morinje"*, pretisnuti su svi relevantni dokumenti – optužnica, presude, žalbe – o procesu vođenom u Crnoj Gori.

³⁹ O Morinju su svjedočili Robert Hausvička, Marko Sjekavica, Metodije Prkačin, Mario Curić, Marija Lukšić, Luko Piplica i Nera Vrkaš.

⁴⁰ Dio svjedočenja za Osobna sjećanja pretiskan je u knjizi, *Procesuiranje ratnih zločina - Jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj, Documenta*, Zagreb, 2014.

⁴¹ <https://mdrd.hr/zbirka-memoarske-grade/>

Krajem 2020. godine crnogorski autor Ognjen Spahić objavio je knjigu *Pod oba sunca*, koja progovara o problemu suočavanja s poglavljem crnogorske prošlosti kroz oči pukovnika Branimira Bate Lončara, u kojima se isprepliče osobna, obiteljska trauma te njegovo odbijanje da sudjeluje u zlostavljanju zarobljenika u Morinju. Roman ima dijelom i kvazi-dokumentarni karakter: „Menzalin i Lučić vuku se po sudovima. Mene niko ne pominje, a trebalo bi.“⁴²

Na kraju dokumentarnog filma *Logor Morinj* novinar ispituje lokalne mještane znaju li što se dešavalo nekoliko stotina metara od njihovih kuća tijekom 1991. i 1992. Nevoljnost i izbjegavanje davanja odgovora, te neugoda koju izaziva to pitanje možemo shvatiti kao dio onoga što Zorana Simić u recenziji Spahićeve knjige naziva „morinjskim ćutanjem“. U tom smislu formalni završetak restauracije pravde moći će uvijek poslužiti kao dobro opravdanje za zaborav.

Bibliografija

- ◆ *Izveštaj: Sudjenja za ratne zločine u Crnoj Gori*, ur. Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2013, <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2017/01/HRA-20-maj-2013-Sudjenja-za-ratne-zlocine.pdf>
- ◆ *Monografija Dubrovačkih logoraša*, ur. Zdenko Bulić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Podružnica Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik 2011.
- ◆ *Vječni kao Domovina*. Varina Jurica Turk, Miša Đuraš, Udruga roditelja poginulih branitelja Domovinskog rata Dubrovnik, Dubrovnik 2011.
- ◆ *Naknada štete žrtvama ratnih zločina u Crnoj Gori*, ur. Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, 2016., <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/2016/12/Naknada-stete-zrtvama-ratnih-zlocina-final.pdf>
- ◆ Priopćenje „Dubrovnik 25 godina poslije – Zločin bez kazne“, 05. prosinca 2016., <https://documenta.hr/novosti/dubrovnik-25-godina-poslije-zlocin-bez-kazne/>
- ◆ *Pod oba sunca*, Ognjen Spahić, Fraktura, Zagreb, 2020., Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2020
- ◆ *Proces suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori – slučaj "Morinj"*, ur. Boris Marić, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica 2014.
- ◆ *Procesuiranje ratnih zločina - Jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj*, ur. Maja Dubljević, Documenta, Zagreb, 2014., <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/09/procesuiranje-ratnih-zlocina-FINAL.pdf>
- ◆ *Sudjenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009–2015)*, Bogdan Ivanišević i Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2016, <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-u-Crnoj-Gori-2009-2015-1.pdf>
- ◆ Optužnica KtS.br.7/08
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici K.br.214/08 od 15.05.2010.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KtS. Br. 7/08 od 09.06.2010.

⁴² Ognjen Spahić, *Pod oba sunca*, Fraktura, Zagreb, 2020., Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2020, str. 71

- ◆ Rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Ksž.br. 20/10 od 25.11.2010.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici, K.br. 33/10 od 25.01.2012.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KtS. Br. 7/08 od 06.03.2012.
- ◆ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kžs.br.24/12 od 06.07.2012.
- ◆ Presuda Višeg suda u Podgorici, Ks.br. 19/12 od. 31.07.2013.
- ◆ Žalba Vrhovnog državnog tužioca KTS. Br. 7/08 od 02.10.2013.
- ◆ Presuda Apelacionog suda Crne Gore Kž-S.br.44/13 od 27.02.2014.
- ◆ Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik, b92, 24. lipnja 2000., https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=06&dd=24&nav_category=1&nav_id=8216
- ◆ Poznati glumac prvi put o svom sužanjstvu u logoru Morinju: Došli su pred kuću i tražili da se predam, a što sam drugo mogao u okupiranom Cavtatu?, Dubrovački vjesnik, 2. prosinca 2020., <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/poznati-glumac-prvi-put-o-svom-suzanjstvu-u-logoru-morinju-dosli-su-pred-kucu-i-trazili-da-se-predam-a-sto-sam-drugo-mogao-u-okupiranom-cavtatu-1061264>
- ◆ Umirovljeni poručnik JNA osuđen za ratni zločin: pripadnike MUP-a pokazivao kao trofeje, mještanka jednog mlatila sjekirom, lomili im lubanje i rebra..., Slobodna Dalmacija, 5. prosinca 2019., <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/crna-kronika/umirovljeni-porucnik-jna-osuden-za-ratni-zlocin-pripadnike-mup-a-pokazivao-kao-trofeje-mjestanka-jednog-mlatila-sjekirom-lomili-im-lubanje-i-rebra-636695>
- ◆ Društvo u Crnoj Gori nije se spremno suočiti sa zločinima, Dubrovački dnevnik, 17.12.2014., <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/hrvatska/slucaj-morinj-drustvo-u-crnoj-gori-nije-se-spremno-suociti-sa-zlocinima>

PORODICA KLAPUH

"Dok je posipao onaj pijesak po lokvama krvi, optuženi J.J. i jedan od braće K.1. bacili su tijelo K.H. preko mosta u rijeku. Zatim je V.Z. izveo iz kola one dvije ženske osobe koje su stale pored vozila i koje su vrištale. Tad je K.R. izvadio pušku iz vozila i pucao u K.H. ženu. U vrijeme pucanja bio je leđima okrenut pa kada se spremao da uđe u vozilo, svi optuženi su zajedno tu žensku osobu bacili preko mosta."

Svjedočenje Vidoja Golubića u vezi slučaja porodice Klapuh. Izvod iz presude Višeg suda u Podgorici K.br.20/96 od 16.12.1996. godine.

Uvod

Plužine je grad koji se nalazi na sjeverozapadu Crne Gore, uz granicu Bosne i Hercegovine. To je grad kroz koji su devedesetih godina prošlog vijeka izbjeglice ulazile u Crnu Goru, dok su napuštale ratom zahvaćene gradove Bosne i Hercegovine. Porodica Klapuh je 6. jula 1992. godine takođe odlučila da ode iz Foče, uz pomoć svojih komšija i poznanika – pripadnika Srpske Republike Bosne i Hercegovine – specijalnog odreda „Dragan Nikolić”. Nekoliko sati kasnije, na mostu „Obrada Cicmila“ u Plužinama, porodica je ubijena. Za njihovo ubistvo osuđeno je pet pripadnika ovog odreda, ali do danas je odgovarao samo jedan – pomagač iz Crne Gore, Vidoje Golubić. Ovaj slučaj su obilježila dva suđenja, dvije presude, kao i bjekstvo ostalih učesnika u zločinu.

Opis događaja

Vidoje Golubić je prije rata u Bosni i Hercegovini radio u Medicinskom centru u Foči. Nakon izbijanja rata, negdje u aprilu 1992. godine prijavio se kao dobrovoljac u redove teritorijalne odbrane. Srpska Republika Bosna i Hercegovina tada nije imala aktivan sastav vojnih jedinica već je formirala samo teritorijalnu odbranu a on je bio raspoređen u posebnom odredu vojne policije, a kasnije je prebačen u Jedinicu za specijalna dejstva koja je bila u sastavu teritorijalne odbrane.¹

Dana 6. jula 1992. godine, Vidoje je bio na jednoj sahrani u Foči. Slučajnim prolaskom pored kuće svog prijatelja zapazio je Janka Janjića, Zorana Vukovića, Zorana Simovića, Radomira i Milomira Kovača. Svi oni bili su pripadnici Srpske Republike Bosne i Hercegovine – specijalnog odreda „Dragan Nikolić”. U društvu sa njima su bili i Klapuh Hasan, njegova žena Ferida i kćerka Sena.

Golubića je, tom prilikom, jedan njegov prijatelj zamolio da mu otprati brata Hasana do Šćepan Polja u Crnoj Gori, budući da je na tom dijelu put nesiguran, pa su mislili da je bezbjednije ako ide više vozila. Porodica Klapuh je za tu uslugu platila i određenu sumu novca. Krenuli su u koloni od tri vozila. Pripadnici specijalnog odreda bili su naoružani automatskim puškama i pištoljima.

U toku vožnje prema Šćepan Polju, Janko Janjić je navodno rekao Golubiću da će da ubije Hasana, a kao razlog naveo nešto što je bilo između njega i Jankovog oca. Golubić je rekao: „Nema potrebe to da radiš, pusti ga da ide svojim putem”. Više o tome nijesu razgovarali.²

Kada su stigli do Šćepan Polja svratili su u jednu kafanu. Janko Janjić je uveo Hasana i sa njim sjedio za posebnim stolom, dok supruga i kćerka nijesu ulazile unutra. Golubić je primijetio da je u jednom trenutku Hasan dao Janku određenu sumu novca, ali navodno nije znao zašto

¹ Prepis presude Višeg suda u Podgorici zbog k.d. ratni zločin protiv civilnog stanovništva od 16.12.1996.

² Isto;

ni koliko. Kod njih za stolom su došla braća Kovač i Zoran Simović. Sve vrijeme su razgovarali o situaciji u Foči. Nakon izlaska iz kafane Golubić je primijetio da se Janko i Zoran Vuković nešto dogovaraju, nakon čega mu je Janko prišao i rekao da idu do Plužina, objašnjavajući da nema autobusa i da porodicu Klapuh treba da otprate. Na granici su ostavili puške, osim što je jedan od braće Kovač u kolima zadržao jaknu, tako da policija na graničnom prelazu nije vidjela pušku koja je ostala u autu, dok im na granici nijesu oduzimali pištolje.

Golubić je vozilom krenuo prvi sa Šćepan Polja, a Janko Janjić je bio sa njim. Iza njega se kretalo vozilo marke „Ford“ kojim je upravljao Zoran Vuković, a iza Zorana, bila je „Lada“ u kojoj su bila braća Kovač. U vozilu „Ford“ nalazila se porodica Klapuh. Odstojanje između vozila bilo je oko 50 metara, u toku vožnje ovakav raspored nijesu mijenjali i tako su stigli do mosta „Obrada Cicmila“ u Plužinama. Pri dolasku na most Janko je izvadio pištolj i repertirao ga, a kada su došli na drugu stranu mosta, rekao je Vidoju da zaustavi vozilo. Poslušao je njegovo naređenje pa su vozila koja su se kretala za njim stala.

Tada je primijetio da nešto nije bilo u redu sa njegovim vozilom, te je radio nešto oko osigurača. Nakon kraćeg vremena čuo je pucanj. Kada je izašao iz vozila vidio je Hasana kako leži na zemlji. Kada je upitao Janka šta se desilo, kratko mu je odgovorio: „Ubio sam ga“. Nakon toga je naredio Vidoju da uzme pijesak i da prekrije krv koja se izlila iz rane. Dok je posipao pijesak po lokvama krvi, Janko i jedan od braće Kovač bacili su Hasanovo tijelo preko mosta u rijeku. Zatim je Zoran Vuković izveo iz kola Feridu i Senu, koje su stale pored vozila i vrištale. Tada je Radomir Kovač izvadio pušku iz vozila i pucao u Feridu. Svi optuženi su je zajedno bacili u rijeku. Ona je još uvijek bila živa.



Slika br. 1: Most na kojem je ubijena porodica Klapuh

Golubić je u svom iskazu rekao da je, kada se spremao da uđe u auto, čuo kako Zoran Vuković govori Seni da ona ide i da njoj neće ništa. U tom momentu jedino još Zoran Vuković i Zoran Simović nijesu ušli u vozilo. Djevojka je išla polako i govorila: "Zoka, nemoj molim te!". Obojica su išla za njom. Golubić se vozilom polako kretao i kada je prešao oko 100 do 150 metara,

stao je i sačekao da ga pristignu. U međuvremenu je čuo dva pucnja. Pretpostavio je da su ubili i djevojku. Ali, kao i njena majka, Ferida se još uvijek borila za život. Međutim, obije su ipak preminule nekoliko sati kasnije.

Golubić dalje u svom iskazu navodi da su nakon krvavog čina svi sjeli u kafanu i razgovarali o onome što se desilo. Navodno je jedan od braće Kovač rekao Janku da nije trebalo to da urade. Tu su se zadržali kratko, popili po „piće – dva“ i vratili se do Šćepan Polja, svratili u još jednu kafanu i zatim otišli nazad u Foču.³

Sudski postupak

Tijela porodice Klapuh pronašao je putar koji je uočio krv na asfaltu, a onda i tijela duboko u ponoru.

Na samom početku mosta „Obrada Cicmila“ izgrađen je tunel. Odmah pri izlazu iz tunela, u istrazi su pronađeni tragovi krvi koji su prekriveni pijeskom. Tragovi krvi nalazili su se i na trotoaru po desnoj strani puta. Sa lijeve strane mosta, na kamenitom dijelu, prvo je pronađen ženski leš. Odmah ispod mosta, u vodi, nalazilo se Hasanovo tijelo. Uzvodno, pored rijeke, ali na suvom, pronađen je još jedan ženski leš. Prije mosta, na metalnom braniku, sa desne strane pronađen je otisak od zrna od metka, kod čoška odvojnika pronađena je čaura od pištolja, tragovi krvi kao i jedna zubna proteza. Prije mosta, niz strminu, pronađen je ženski sat, a malo bliže i traka za kosu.⁴

Obdukcijom je utvrđeno da je Klapuh Hasan umro usljed povrede nanijete hicem iz pištolja u potiljak. Smrt je nastupila neposredno nakon zadobijenih povreda.⁵

Klapuh Ferida, umrla je usljed udahnuća krvi iz rane nanijete vatrenim oružjem (automatskom puškom) u predjelu vrata. Ostale povrede nastale su neposredno prije smrti, kao posledica pada sa visine, što govori da je bila živa nakon što je bačena sa mosta i umrla je tek nekoliko sati kasnije.⁶

Klapuh Sena je takođe umrla nasilnom smrću, a uzrok smrti su brojne povrede tijela. Obdukcijom je utvrđeno da je imala prostrijelne rane u predjelu grudnog koša, kao i povrede u predjelu glave, nanijete tupim predmetom, dok su povrede stopala i prelom kostiju nastale prilikom pada sa visine na tvrdu podlogu. Ona je, kao i njena majka, preminula tek nekoliko sati nakon zadobijenih povreda.⁷

³ Prepis presude Višeg suda u Podgorici zbog k.d. ratni zločin protiv civilnog stanovništva od 16.12.1996.

⁴ Isto

⁵ Isto

⁶ Isto

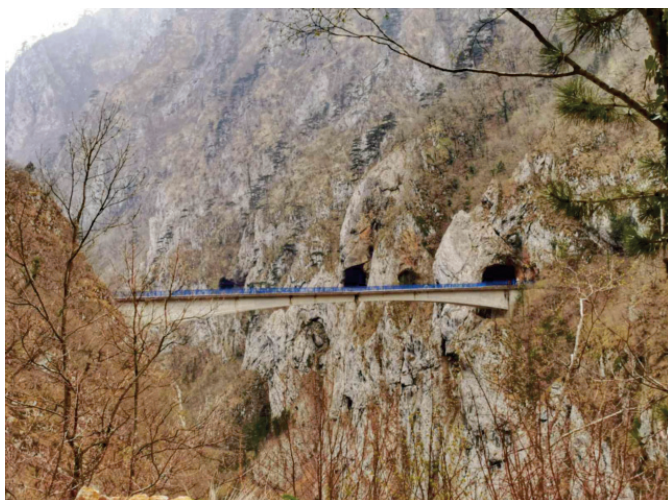
⁷ Isto

Policija je brzo utvrdila ko su žrtve i ko su zločinci, jer je sve bilo registrovano u knjizi punkta graničnog prelaza na Ščepan Polju. Međutim, ono što je u velikoj mjeri otežavalo privođenje zločinaca pravdi, jeste to što su bili u bjekstvu, ali i činjenica da je na prostoru Bosne i Hercegovine u to vrijeme i dalje buktio rat i vladalo bezakonje. Ipak, mjesec dana nakon što je izvršen zločin, Vidoje Golubić je došao u Plužine da posjeti suprugu i dijete i tom prilikom je lišen slobode.

Presuda

Prvo suđenje je održano u Podgorici 1993. godine. U sudnici se, međutim, našao samo Golubić, dok se ostalima sudilo u odsustvu, jer su u to vrijeme bili u bjekstvu. Golubić je tom prilikom osuđen na osam mjeseci zatvora zbog neprijavlivanja krivičnog djela, a ostali na po 20 godina i to ne za ratni zločin, kako je stajalo u optužnici, već za ubistvo iz koristoljublja.

Nakon žalbe tužilaštva, Viši sud u Podgorici je 16. decembra 1996. godine donio novu presudu. Na tom suđenju je utvrđeno da su optuženi, djelujući kao saizvršioци, bili svjesni svog djela i htjeli njegovo izvršenje postupajući pri tom sa direktnim umišljajem. Kod optuženih je postojala svijest o zajedničkom djelovanju na planu izvršenja krivičnog djela, djelovali su po principu podjele rada prilikom lišenja života porodice Klapuh, koju su na prevaru - obećanjem da će ih za novčanu naknadu bezbjedno prevesti putničkim vozilima iz Foče do Plužina, dolaskom na most "Obrada Cicmila", lišili života i bacili tijela oštećenih u kanjon rijeke Pive. Očigledno je da je kod optuženih postojao prethodni dogovor kako i na koji način da izvrše predmetno krivično djelo i tačno se znalo koje će od pojedinih radnji preduzeti svaki od optuženih.⁸



Slika br. 2: Most na kojem je ubijena porodica Klapuh

⁸ Isto

Janko Janjić, Zoran Vuković, Radomir Kovač i Zoran Simović su izvršili krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva za vrijeme oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini između Srba, Hrvata i Muslimana, kao pripadnici jedinice za specijalna dejstva vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Krivično djelo su izvršili prema civilnim licima muslimanske nacionalnosti koja su boravila i živjela u Foči, na području gdje su se odvijali oružani sukobi. Obzirom da je međunarodim pravilima: Ženevskom konvencijom o zaštiti civilnih lica za vrijeme rata od 12. 8. 1949. godine i dopunskim Protokolom uz Ženevsku konvenciju od 12. 8. 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, stavljeno u zaštitu civilno stanovništvo, odnosno osobe koje ne sudjeluju neposredno u neprijateljstvima i zabranjeno je ubijanje civilnog stanovništva, to su optuženi u ovom slučaju postupali kršeći pravila navedenog međunarodnog prava.⁹

Takođe, u obrazloženju odluke stoji da za definisanje krivičnog djela ratnog zločina nije važno da li se dogodilo na teritoriji zahvaćenoj ratom, već da je u vezi sa ratom. Tako je sud, bez obzira što se zločin odigrao na teritoriji Crne Gore, odnosno na prostoru koji u tom trenutku nije bio zahvaćen ratnim dejstvima, niti je Crna Gora, odnosno SR Jugoslavija bila u ratnom sukobu sa Bosnom i Hercegovinom, odlučio da je ovo bez sumnje ratni zločin.

Prilikom odmjeravanja kazne, u odnosu na optužene Janka Janjića, Zorana Vukovića, Radomira Kovača i Zorana Simovića, sud je uzeo u obzir društvenu opasnost krivičnog djela ove vrste i optužene osudio na kazne zatvora u trajanju od po 20 godina.

Odlučujući o kazni za optuženog Vidoja Golubića, sud je cijenio sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća, pa je sud na strani optuženog našao samo olakšavajuće okolnosti i to mladost optuženog, njegove porodične prilike - otac jednog maloljetnog djeteta, ranija neosuđivanost, dok otežavajućih okolnosti na strani optuženog nije bilo. Cijeneći olakšavajuće okolnosti sud je našao da će se sa kaznom zatvora u trajanju od osam mjeseci u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija postići posebna svrha kažnjavanja da optuženi ubuduće ne vrši ovakva ili slična krivična djela.¹⁰

Ovo je bila jedna od prvih presuda za ratni zločin devedesetih godina na području bivše Jugoslavije, a prva na prostoru Crne Gore.

Izvršiooci

Zoran Vuković je prvi put uhapšen 23. decembra 1999. u Bosni od strane SFOR-a. Dana 12. juna 2002. konačnom presudom osuđen je na 12 godina zatvora od strane Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, za zločine protiv čovječnosti (silovanja i mučenja) počinjene protiv civilnog bošnjačkog stanovništva u opštini Foča tokom rata u Bosni i Hercegovini. Optužnica je teretila Zorana Vukovića za mučenje, porobljavanje i

⁹ Isto

¹⁰ Isto

silovanje žena i djevojčica nesrpske nacionalnosti u zatočeničkom objektu "Partizan" u Foči, kao i za pljačku imovine. U presudi stoji i da je Vuković učestvovao u napadu srpskih snaga na civilno bošnjačko stanovništvo. Nalazio se u Buk Bijeloj, 3. jula 1992, kada su u ovo naselje dovedeni mještani iz tog kraja, mahom žene i djeca, koji su premlaćivani i silovani. Istog dana je u Buk Bijeloj i sam silovao jednu ženu. Takođe je silovao djevojke i žene koje su bile zatočene u sportskoj dvorani "Partizan", a jedna od silovanih djevojaka bila je maloljetna.¹¹

U optužnici se navodi da je Zoran Vuković bio jedan od zamjenika komandira vojne policije i vođa paravojnih jedinica u Foči.

Ono što je izazvalo nezadovoljstvo javnosti, a naročito najbližih članova porodice Klapuh, jeste da se na ovom suđenju nije ni pomenuo svirepi zločin počinjen u Plužinama niti je optuženom postavljeno jedno pitanje o tome.

Dana 28. novembra 2002. godine, Zoran Vuković prebačen je u Norvešku na izdržavanje kazne. Pušten je na slobodu nakon što je odležao dvije trećine kazne.

Na graničnom prelazu Kotroman, prilikom ulaska u Srbiju iz Bosne i Hercegovine, Zoran Vuković je opet uhapšen 25. decembra 2015. godine. Prilikom rutinske provjere dokumenata, srbijanski policajci su ustanovili da je za njim Crna Gora raspisala međunarodnu potjernicu, pa je Vukoviću određen ekstradicioni pritvor. Međutim, postupak ekstradicije do danas nije sproveden, iako je objavljeno da je Crna Gora zatražila njegovo izručenje.¹²

Janko Janjić Tuta je prije napada bosanskih Srba na Foču u aprilu 1992. godine, bio automehaničar i nezaposlen. Janjić je u ratu bio pripadnik 4. bataljona Fočanske brigade Vojske RS. Poginuo je u noći između 12. i 13. oktobra 2000. godine, u svom rodnom gradu, pružajući otpor pripadnicima SFOR-a koji su pokušali da ga uhapsu. Aktivirao je dvije ručne bombe. Od jedne su dvojica pripadnika SFOR-a poginula, a dvojica lakše povrijeđena. Drugom je raznio sebe. U stanu, u trenutku akcije SFOR-a, pored Janjića bili su prisutni i njegova majka, kćerka i brat Oliver sa suprugom i dvoje dece.

Zoran Simović ostao je nedostupan čak i zapadnim obavještajnim službama i danas je nepoznata lokacija na kojoj se nalazi.

Radimir Kovač Klanfa bio je jedan od zamjenika komandira Vojne policije Fočanske brigade Vojske RS. Njega su u avgustu 1999. godine u njegovom stanu u ulici Kralja Petra Karađorđevića u centru Foče, uhapsili pripadnici francuskih snaga SFOR-a. Tada je osuđen na 20 godina zatvora za zločine protiv čovječnosti usmjerene protiv civilnog bošnjačkog stanovništva Foče, što uključuje sistematska silovanja žena i djevojčica. Neke od njih su imale

¹¹ Odluka predsjednika Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine o ublažavanju kazne od 11. 3. 2008. godine; Predmet br. IT-96-23&23/1-ES.

¹² <http://www.hraction.org/2020/07/06/povodom-28-godina-od-ubistva-tri-clana-porodice-klapuh-iz-foce/>

samo 12 godina. Kaznu je izdržavao u Norveškoj¹³, da bi ga Haški tribunal, u julu 2013. godine, pustio na slobodu, kada je odslužio 14 od ukupno 20 godina, na koliko je osuđen.

Osim Vidoja Golubića, za koga je utvrđeno da nije imao direktnog učešća u izvršenju ovog zločina, ni Milomir Kovač, brat Radomira Kovača, nije odobravao ovo zlodjelo učinjeno porodici Klapuh, pa je samo 17 dana kasnije izvršio samoubistvo, pretopstavlja se, upavo zbog onoga što su njegov brat i ostali učinili tog 06.jula 1992. godine.¹⁴

Žrtve

O žrtvama, međutim, nema više informacija od toga čime su se bavili i koliko su imali godina. Hasan Klapuh je u trenutku smrti imao 64 godine, bio je ekonomista i dugogodišnji zamjenik upravnika KP doma u Foči. Ferida, stara 55 godine, bila je nezaposlena, dok je tridesetogodišnja Sena tek diplomirala na građevinskom fakultetu.

Sahranjeni su na privremenom groblju kod Trebjese, u Nikšiću u Crnoj Gori. Hasan i Ferida su iza sebe ostavili sina Ferida, koji 1992. godine nije pošao sa svojom porodicom u Crnu Goru.

U nekim izjavama datim medijima, kazao je da je ranije više puta dolazio u Crnu Goru na suđenja, ali i da bi obišao grobove svoje porodice koja je sahranjena u Nikšiću. Nakon hapšenja Zorana Vukovića, izjavio je da očekuje da će se konačno svi zločinci privesti pravdi. Malo je začutao, pa se ispravio: "Ne očekujem, ne znam šta da očekujem. Ja se samo nadam da će ubice moje porodice pravda konačno stići."¹⁵

Zaključak

Na kraju se postavlja previše pitanja. Zašto Vuković do danas nije izručen Crnoj Gori? Da li neko uopšte traži ostale učesnike ovog zločina? Da li je pravda zadovoljena time što su izvršio osuđeni, pa nije važno što svoju kaznu nisu odslužili?

Presuda za ratni zločin nad porodicom Klapuh, prva koja je donijeta u Crnoj Gori za ratne zločine devedesetih, mogla je da posluži kao dobar primjer kako ovakve slučajeve treba rješavati – istraga je bila efikasna, počinioci su brzo otkriveni i svi su osuđeni. Međutim, od donošenja presude pa do danas, na ovom slučaju se dalje ništa nije rješavalo. Jedni su i dalje u bjekstvu, drugi i dalje nisu izručeni Crnoj Gori. Pravda neće biti zadovoljena ako odgovara samo onaj koji je prikrio tragove, dok oni koji su pucali i bacali sa mosta jednog po jednog člana porodice Klapuh i nakon skoro 30 godina, uspješno izmiču pravdi.

¹³ bosnjaci.net - „Kad dželati umisle da žrtve postanu” - <https://bosnjaci.net/prilog.php?pid=66565>;

¹⁴ DAN dnevne novine online - <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Feljton&clanak=539436&najdatum=2016-03-28&datum=2016-03-29>

¹⁵ Portalanlitika - „Spora ruka pravde”

Bibliografija

- ◆ Viši sud u Podgorici - prepis presude k.br. 20/96 od 16.12.1996. godine zbog krivičnog djela Ratni zločin protiv civilnog stanovništva;
- ◆ Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Predmet broj IT-96-23&23/1-ES, od 11.03.2008. godine. Odluka predsjednika suda o ublažavanju kazne u predmetu "Tužilac protiv Zorana Vukovića". Dostupno na:
 - ◆ <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/presdec/bcs/080311.pdf>
 - ◆ <https://www.hraction.org/2020/07/06/povodom-28-godina-od-ubistva-tri-clana-porodice-klapuh-iz-foce/>
- ◆ Huseinović, Avdo. Kad dželatli umisle da žrtve postanu: Bosnjaci.net - 28. December 2018.;
- ◆ Simonović, Budo. Satima ranjene živjele u litici: *Dnevne novine DAN* - 28. Mart 2016.
- ◆ Sarača, Kenan, *Zbirka tekstova Genocid u Foči 1992 - 1995*
https://issuu.com/guruguru6/docs/genocid_u_fo__i_1992._-_1995._-_prv

ŠTRPCI

“Moj otac je rođen 1957. i bio je radnik železnice. Na dan otmice na sebi je imao teksas jaknu i braon pantalone i košulju. Bio je nižeg rasta. Išao je na sastanak sindikata železnice u Beograd, pošto je bio predsednik sindikata. Kući nam se u Prijepolje nije vratio. Nije imao ličnu kartu, a ni voznu kartu, već samo voznu legitimaciju na osnovu koje su ga identifikovali da je muslimanske veroispovesti... Ja bih volela da odgovorni za ubistva budu kažnjeni. Međutim, kada vidim kako se suđenje u Specijalnom sudu neozbiljno shvata, sumnjam da ću dočekati pravdu u ovoj državi.”

Selma Memović, ćerka Fikreta Memovića, otetog u Štrpcima

Uvod

Na željezničkoj stanici Štrpci, koja se nalazi na teritoriji Bosne i Hercegovine i kroz koju saobraćaju vozovi na relaciji Beograd – Bar, 27. februara 1993. godine zaustavljen je voz pod brojem 671 Jugoslovenske željeznice, iz kojeg su uniformisana lica pod komandom Milana Lukića izvela 20 lica, 19 državljana SR Jugoslavije i jedno lice nepoznatog državljanstva. Lica su kamionom prebačena do fiskulturne sale Osnovne škole u Prelovu u blizini Višegrada, da bi nakon premlaćivanja i mučenja bili prebačeni u selo Mušići, takođe u blizini Višegrada, gdje su svi do jednog ubijeni.¹

Za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u slučaju „Štrpci“ su do sada odgovarali Nebojša Ranisavljević, koji je pred Višim sudom u Bijelom Polju osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina i Mićo Jovičić, koji je pred Sudom Bosne i Hercegovine priznao krivicu i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od pet godina. Pred Sudom Bosne i Hercegovine i Višim sudom u Beogradu u toku su suđenja za ukupno 15 osumnjičenih za ratni zločin u slučaju „Štrpci“. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je sredinom decembra 2019. godine podiglo optužnicu protiv Milana Lukića za ovaj ratni zločin. Lukić, vođa paravojne jedinice „Osvetnici“ osuđen je pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ/ ICTY) na doživotnu kaznu zatvora za zločine nad bošnjačkim civilima na području Višegrada (Bosna i Hercegovina) i okoline ali ne i za ratni zločin u slučaju „Štrpci“.²



Slika br. 1: Arhiva IDC

¹ Presuda K.br. 5/98 Višeg suda u Bijelom Polju protiv Nebojše Ranisavljevića od 9.9.2002. godine;

² Podignuta optužnica protiv haškog osuđenika Milana Lukića zbog zločina u Štrpcima, Balkan Insight - BIRN, Haris Rovčanin, 13.12.2019: <https://bit.ly/38IKBCf>;

Otmica u Štrpcima

Rat u Bosni i Hercegovini

Međuetnička tenzija na prostoru Višegrada i okoline raste nakon prvih višepartijskih izbora održanih u novembru 1990. godine na kojima je pobijedila nacionalna partija bosanskih Muslimana. Teritorijalna odbrana je u skladu sa instrukcijama JNA morala biti razoružana. JNA je naoružavala i obučavala lokalne bosanske Srbe. Vodeća partija bosanskih Srba, Srpska demokratska stranka, zahtijevala je podjelu policije po etničkoj liniji što su bosanski Muslimani odbijali. Usljed ovoga, obje strane podižu barikade širom grada. U aprilu 1992. dolazi do pucnjave i eksplozija u mjestima naseljenim bosanskim Muslimanima, a 14. aprila 1992. godine Užički korpus JNA ulazi u grad i preuzima kontrolu. Iako je u početku JNA imala smirujući efekat, ubrzo je politika razoružavanja praćena nasiljem i selekcijom po etničkoj liniji izazvala strah među lokalnim muslimanskim stanovništvom. JNA napušta grad 19. maja 1992. godine, a u gradu ostaju paravojne jedinice, kojih je ubrzo pristiglo još. U periodu koji je uslijedio, zatečeno muslimansko stanovništvo je bilo izloženo sistematskom strahu, torturi, mučnom ubijanju, silovanju i protjerivanju.³

Prema pisanju Dejana Anastasijevića, koji se više od decenije bavio istraživanjem Lukićevih zločina, „nakon što je Užički korpus bez mnogo otpora zauzeo Višegrad, Lukić se vratio u zavičaj na čelu paravojne formacije sastavljene delom od lokalnih rođaka i prijatelja, a delom od ekipe koju je doveo iz Obrenovca. Ova grupa menjala je imena i oznake – predstavljali su se kao "Beli orlovi" i "Osvetnici" – ali Lukić je, uz rođaka Sredoja u svojstvu ađutanta, sve vreme ostao na njenom čelu.“

Prostor Sandžaka tokom ratova devedesetih

Iako je SRJ zvanično isticala da ne učestvuje u ratu, na teritoriji Sandžaka je sve vrijeme u toku politika sistematskog zastrašivanja muslimanskog stanovništva zbog čega su se mnogi odlučili na iseljenje. Tokom rata u Bosni i Hercegovini je na teritoriji Sandžaka sprovedena policijska akcija u potrazi za naoružanjem među stanovništvom usljed čega je uhapšeno nekoliko stotina ljudi koji su bili izlagani policijskoj torturi. SRJ ništa nije učinila povodom upada formacije VRS u Sandžak i zločina koje je VRS počinio nad njenim građanima.⁴

U mjesecima nakon početka rata u Bosni i Hercegovini je nestalo četrdeset jedno lice, dok je šest lica vraćeno u Crnu Goru sa teritorije pod kontrolom bosanskih Srba gdje su sva ova lica bila zadržana. Sva lica osim jednog su bili muslimani, građani SRJ. U selu Mioče u Bosni i Hercegovini je 22. oktobra 1992. godine oteto šesnaest lica iz autobusa koji saobraća na liniji Rudo – Priboj, a koji jednim dijelom saobraća kroz teritoriju Bosne i Hercegovine. Selo

³ Presuda Sudskog vijeća u predmetu *Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića* (IT-98-32/1-T) od 20. jula 2009. godine, str. 19-26.

⁴ „*Ratni zločini u Srbiji: Slučaj Sandžak*“, Inicijativa mladih za ljudska prava, 2010, Beograd.

Kukurovići je u dva navrata, 18. februara i 11. aprila 1993. godine, bilo napadnuto od strane pješadije i minobacača pri čemu je zapaljeno više kuća i pomoćnih objekata, a stanovništvo ovog mjesta se u potpunosti iselilo.⁵

Događaji koji su prethodili otmici

Preduzeće koje je bilo vlasnik pruge Beograd – Bar, koja prolazi jednim dijelom u dužini od 9,8 km kroz Bosnu i Hercegovinu, bilo je Javno željezničko transportno preduzeće „Beograd“.⁶

Direktor Sektora za odbrambenu pripremu i zaštitu, Mitar Mandić, u strogo povjerljivom dokumentu od 1. februara 1993. godine, obavještava generalnog direktora ovog preduzeća da je dobio informaciju 28.1.1993. godine od „šefa sekcije STP Užice Živanića da će pripadnici Srpske vojske opštine Rudo izvršiti zaustavljanje voza i odvođenje putnika“ kao i da bi se „čitava akcija odvijala na dijelu pruge Beograd – Bar koja prolazi kod Bosnu i Hercegovinu“. O ovome je obaviješten najuži stručni Kolegijum ŽTP-a, predstavnici policije i Službe državne bezbjednosti kao i pomoćnik ministra odbrane Srbije general Kuzmanović, koji se obavezao da će da obavijesti ministra odbrane o ovoj najavi događaja, kako bi ministar odbrane obavijestio Vojsku Jugoslavije. Na sastanku sa generalom Kuzmanovićem je dogovoreno da se ŽTP više ne bavi ovim slučajem jer je preduzeće svoju obavezu ispunilo.

U procjeni političko-bezbjednosne situacije u željezničkom čvoru Užice, napravljenoj od strane radne grupe koju su činila stručna lica iz policije, vojske i ovog preduzeća u novembru 1992. godine, navodi se da dio pruge koji prolazi kroz teritoriju Bosne i Hercegovine teško može da očekuje pomoć od policije i vojske jer nad tom teritorijom ove dvije nemaju nadležnost. Za dio pruge od ponovnog ulaza u Srbiju pa sve do granice sa Crnom Gorom se navodi da je najugroženiji zbog toga što prolazi kroz teritoriju naseljenju i Srbima i Muslimanima, kao i da je pristupačnost otežana zbog blizine ratnih dejstava u Bosni i Hercegovini. Radnici Muslimani su označeni kao najveća opasnost za bezbjednost pruge i objekata jer su „upoznati sa svim detaljima organizovanosti željeznice jer su uključeni u svakodnevni proces rada“ kao i da „što se tiče radnika muslimanske nacionalnosti zaposlenih u Fizičko-tehničkom obezbjeđenju, kojih ima 732, za sad se ne eksponiraju kao neprijatelji ali nam otežavaju posao jer zbog njih tj. nepovjerenja u njih ne možemo da realizujemo neke operativne zamisli jer bi njihovim otkrivanjem postigli suprotan efekat, davanje lozinki, patrola i drugo)“. Ističe se nezadovoljstvo zbog bolovanja koji uzimaju muslimani kao i vraćanje na posao ranije suspendovanih muslimana na neke rukovodeće pozicije. Napominje se da objekte i prugu čuvaju čuvari, dok policija i vojska direktno ne učestvuju u obezbjeđenju.

U strogo povjerljivim informacijama o aktivnostima ŽTP-a „Beograd“ na sagledavanju bezbjednosne situacije na pruži Užice – Gostun se navodi da Kolegijum ŽTP-a, kojeg su činili rukovodioci preduzeća iz svih sektora, treba obavijestiti Ministarstvo odbrane Srbije, Min-

⁵ Helsinški odbor za ljudska prava, Hronologija događaja

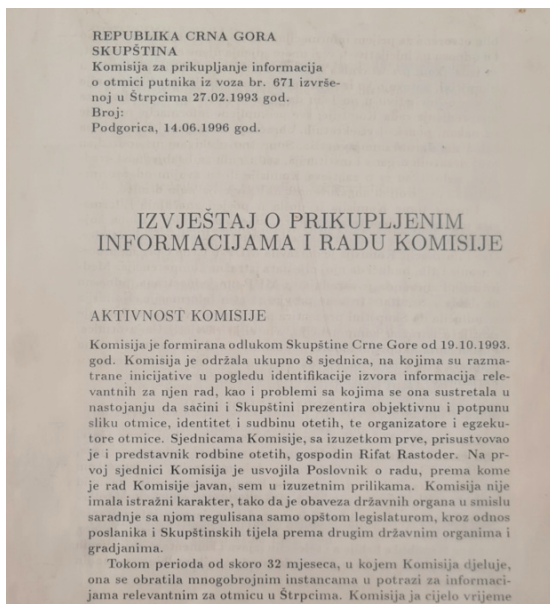
⁶ Dopis JTŽP „Beograd“ br. 65/2002 – 15, od 6.3.2002. godine, upućen pomoćniku Generalnog direktora za pravne poslove i ljudske potencijale ovog preduzeća.

istarstvo unutrašnjih poslova i Službu državne bezbjednosti o navodima o mogućnosti otmice putnika na dijelu pruge u Bosni i Hercegovini. Na sastanku sa Ministarstvom odbrane je insistirano na većem angažovanju vojske i policije u obezbjeđivanju vitalnih objekata i rečeno je da ŽTP nema mogućnosti da ove objekte u potpunosti štiti i samo obezbjeđuje. General Kuzmanović se obavezao da će obavijestiti Generalštab o navodima za otmicu. U slučaju ovih navoda je takođe obavljen i sastanak sa MUP-om u Užicu, i to načelnikom Boškom Petrićem i Komandirovom milicije užičkog regiona Đorđem Kerićem.

Svi funkcioneri koji su bili uključeni u prepiske i radnje koje je JŽTP „Beograd“ obavljao nakon otmice su pred Višim sudom u Bijelom Polju potvrdili autentičnost navedenih dokumenata.⁷

Otmica

JŽTP „Beograd“ obavještava Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije i Ministarstvo za saobraćaj i veze Republike Srbije, strogo povjerljivim dopisom od 1. marta 1993. godine, pod brojem 5/1 – 93, da su 12. februara 1993. godine zadržana dva voza pod brojevima 3600 i 3601, prvi od 7.36 do 7.44 časova a drugi od 8.05 do 8.14 časova, gdje su iz prvog voza odvedena 3 putnika a iz drugog 6 putnika, a dva putnika koja su čekala voz u ovoj stanici su takođe odvedena.



Slika br. 2: Arhiva IDC, Izvještaj o prikupljenim informacijama i radu Komisije Skupštine Crne Gore, od 14.06.1996.

U istom dopisu se navodi da je dana 27. februara 1993. godine grupa uniformisanih lica primorala otpravnika vozova u stanici Štrpci da prisilno zaustavi voz pod brojem 671 oko 15.50 časova, a nakon pretresa putnika je odvedeno 24 lica. JŽTP navodi da je ranije ukazivao Ministarstvu odbrane RS i Ministarstvu unutrašnjih poslova RS na mogućnost ovakvog događaja.

Skupština Crne Gore 19. oktobra 1993. godine formira Komisiju za prikupljanje informacija o otmici putnika iz voza br. 671 izvršenoj u Štrpcima 27.02.1993. god, s ciljem prikupljanja informacija o ovom slučaju. U Izvještaju o rezultatima uvida u dokumentaciju o otmici u Štr-

⁷ Svi navedeni dokumenti su pribavljeni od strane Fonda za humanitarno pravo i dostupni su u publikaciji „Otmica u Štrpcima. Analiza suđenja za ratni zločin. Činjenice, pravna pitanja i političke implikacije“. Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2003, na stranama 93, 97, 99, 103.

pcima u posjedu Javnog državnog tužioca Republike Srbije, od 13. novembra 1995. godine, skupštinska komisija je predstavila prikupljenu dokumentaciju, odnosno izjave svjedoka putnika, porodica otetih, službenih lica (milicionera u službenoj pratnji voza) i zaposlenih u JŽTP „Beograd“ koji su se zatekli na mjestu zločina.

Navodi se da se u nadležnim institucijama nalazi prijava za otmicu od strane otpravnika vozova u stanici Štrpci, Slobodana Ičegića, koji je odmah dan nakon otmice prijavio nadležnima ovaj slučaj. Otpravnik vozova Ičegić navodi detalje otmice u Štrpcima: kako ga je grupa uniformisanih lica primorala da zaustavi voz, zatim su ga zadržali u službenoj prostoriji, dok je on mogao samo da posmatra izvođenje putnika iz voza, a među njima je prepoznao Fikreta Memedovića iz Prijepolja, njegovog kolegu iz JŽTP „Beograd“ i otpravnika vozova u Prijepolju. Navodi se da je Ičegić uspio da obavijesti nadležne tokom zadržavanja u službenoj prostoriji. Nebojša Ranisavljević je tokom istrage u predmetu pred Višim sudom u Bijelom Polju, gdje je optužen za ovaj ratni zločin, imao identične tvrdnje kao ove otpravnika poslova Slobodana Ičegića.

Milicioner Miroslav Gazdić daje izjavu da je putovao u službenom kupeu zajedno sa dvojicom kolega koji su predstavljali službenu pratnju voza. Potvrđuje se vrijeme zaustavljanja i zadržavanja voza iz izjave Ičegića, kao i opis otmičara. Navodi da otmičari nisu mnogo pažnje posvećivali prisustvu milicionera, kao i da nije ništa uradio po pitanju situacije jer je znao da je „vojnoj policiji Republike Srpske omogućeno da prisilno mobiliše svoje vojne obveznike“. Uzimajući u obzir da izvedeni civili nisu negodovali kao i da je dvije nedjelje nakon ovog incidenta bila situacija ponovnog izvođenja putnika iz voza od strane vojne policije Republike Srpske koja je u vozu tražila dezertere, Miroslavu Gazdiću je to bilo dovoljno da ne izrazi sumnju u mogućnost krivičnog djela. Mašinovođa Željko Radoičić je takođe potvrdio prisustvo naoružane grupe i njihov opis iz prethodnih izjava. Milicioner Zoran Udovičić u svojoj izjavi navodi da je u voz ušao u Užicu i da nije imao primopredaju dužnosti jer pratnja iz Beograda nije bila prisutna. Identično opisuje događaje i nemogućnost intervencije zbog dobrog naoružanja koju je grupa otmičara posjedovala jer bi tako u opasnost doveo putnike u vozu. Milicioner Miroslav Vranić navodi da su izvedeni jedan Hrvat (slobodan zaključak nakon što su otmičari to lice nazvali „Franjo“) i 15-ak Srba i Muslimana, kao i jedan strani državljanin. U ponovljenoj izjavi navodi da je bio prisutan i Milan Lukić, pretpostavljajući iz razgovora otmičara, za koga je znao da se nalazi u Višegradu i u čijem privođenju je učestvovao ranije u policiji u Užicu zbog drugih prijava. Milicioner Goran Vuković je u svojoj izjavi naveo da su i ranije vozovi zaustavljani kako bi „vojna policija Vojske Republike Srpske tražila svoje vojne obveznike“. Takođe navodi da mu je kolega milicioner Vranić tokom otmice rekao kako izvode Muslimane iz voza. Milicioner Goran Bukvić takođe potvrđuje da su izvedeni muslimani „s obzirom da živi u Priboju i zna prilike“.

Pored milicionera su svoje izjave dali i putnici koji su se u trenutku otmice nalazili u vozu. Tako svjedokinja Murfeta Dautović potvrđuje navode da su se u vozu čuli pozivi na privođenje, ubijanje i strijeljanje putnika. Svjedok Milan Spajić govori da su otmičari izveli i jednog crnca.

Kondukt u JŽTP „Beograd“ Radenko Grujičić govori da nije bilo službene pratnje voza od Beograda i Užica i da je imao nakratko problem sa otmičarima koji su umjesto „Grujo“ čuli da mu je nadimak „Mujo“. Potvrđuje da se u vozu pričalo da su izvedeni muslimani i nekoliko Srba izbjeglica, a pomogao je i ženi sa dvoje djece porijeklom iz Rožaja čijeg muža su otmičari izveli iz voza (u pitanju je Hail Zupčević, izbjeglica iz Trebinja).

Šefkija Kajević iz Prijepolja je dao izjavu u lokalnoj policiji da je njegov brat Nijazim Kajević otet iz voza u Štrpcima. Kajević govori da je kondukt upisivao imena putnika na karte uz prisustvo dva milicionera, što su drugi putnici demantovali.

Skupštinska komisija za otmicu u Štrpcima šalje dopis Ministru za unutrašnje poslove u Vladi Crne Gore, gospodinu Filipu Vujanoviću, dana 31. januara 1996. godine, obavještavajući ga o tome da njegov prethodnik, Nikola Pejaković, nije odgovorio na dva dopisa upućena dvije godine ranije i da bi bilo poželjno da se na njih odgovori, uz navođenje razočaranja kako je istraga vođena od strane nadležnih. Navodi da se istragom bavi Okružni javni tužilac u Užicama, a da sva saznanja ima i Republički javni tužilac Srbije. U ovom dopisu se identifikuju osumnjičeni za otmicu Nebojša Ranisavljević i Mićo Jovičić sa još nekoliko lica.

Pravni procesi

Prvo suđenje u vezi sa slučajem „Štrpci“ se vodilo pred Višim sudom u Bijelom Polju protiv Nebojše Ranisavljevića, pripadnika oružane grupe pod komandom Milana Lukića. Pravni proces je počeo optužnicom Višeg tužioca u Bijelom Polju, podignutom 14. marta 1997. godine za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva, kažnjivim u skladu sa članom 142 stav 1 Krivičnog zakonika SRJ. Viši sud u Bijelom Polju se proglašava nenadležnim za ovaj slučaj 21. maja 1997. godine, a Vrhovni sud Republike Crne Gore potvrđuje ovu odluku suda 18. jula 1997. godine navodeći da je Okružni sud u Jagodini stvarno i teritorijalno nadležan. Okružni sud u Jagodini se proglašava nenadležnim i šalje predmet u Savezni sud SRJ na odlučivanje o sukobu nadležnosti. Savezni sud SRJ delegira predmet Višem sudu u Bijelom polju, nakon čega otpočinju pravne radnje. Vijeće suda utvrđuje da je u pitanju jedno od najtežih djela iz Krivičnog zakonika SRJ kao i da optužnica nije obuhvatila sve neophodne dokaze koje je trebalo pribaviti u istražnom postupku. Ipak, Vijeće suda odbija prigovor okrivljenog na optužnicu, pa optužnica postaje pravosnažna 7. februara 1998. godine. Nebojša Ranisavljević je osuđen na kaznu zatvora od 15 godina presudom od 9. septembra 2002. godine.⁸ Vrhovni sud Republike Crne Gore odbija žalbu okrivljenog i potvrđuje presudu Višeg suda u Bijelom Polju 2. aprila 2004. godine čime je predmet okončan.⁹

⁸ Presuda K.br. 5/98 Višeg suda u Bijelom Polju protiv Nebojše Ranisavljevića od 9.9.2002. godine.

⁹ Presuda Kž. 102/2003 Vrhovnog suda Republike Crne Gore od 9.11.2003. godine.

Bosna i Hercegovina i Republika Srbija zajedničkom akcijom hapse 15 osumnjičenih za ratni zločin u Štrpcima 2014. godine.¹⁰ Sud Bosne i Hercegovine, 18. maja 2015. godine, potvrđuje optužnicu protiv Luke Dragičevića, Bobana Inđića, Obrada Poluge, Novaka Poluge, Dragana Šekarića, Olivera Krsmanovića, Petka Inđića, Radojice Ristića, Vuka Ratkovića i Miće Jovičića za ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. Krivičnog zakonika SFRJ. Mićo Jovičić priznaje krivicu, tako da je Sud BiH izrekao osuđujuću presudu na kaznu zatvora od pet godina.¹¹ Ostalim osumnjičenima se i dalje sudi pred Sudom BiH, s tim što je 2. juna 2016. godine izvršeno spajanje predmeta *Miodrag Mitrašinić* sa predmetom *Luka Dragičević* i dr. nakon što je 18. aprila iste godine potvrđena optužnica protiv njega pred Sudom BiH za isti ratni zločin.¹² Suđenje Gojku Lukiću, Ljubiši Vasiljeviću, Dušku Vasiljeviću, Jovanu Lipovcu i Dragani Đekić je u toku pred Višim sudom u Beogradu. Iako je hapšenje izvršeno 2014. godine, Viši sud u Beogradu tek u maju 2018. godine potvrđuje optužnicu protiv osumnjičenih.¹³

Tužilaštvo BiH je 13. decembra 2019. godine podiglo optužnicu protiv Milana Lukića za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u slučaju „Štrpci“.¹⁴ Ovo je prvi put da se Milan Lukić tereti za ratni zločin u Štrpcima. Pred Haškim tribunalom je osuđen za ratne zločine nad bošnjačkim civilnim stanovništvom u Višegradu i okolini, a pred Okružnim sudom u Beogradu je osuđen za otmicu u Sjeverinu, ali u oba slučaja nije bilo pomena za otmicu u Štrpcima.

Odnos državnih organa tokom istrage

Državni organi su imali pasivan odnos prema cjelokupnoj istrazi u slučaju „Štrpci“. Organi bezbjednosti koji uključuju Vojsku Jugoslavije i Ministarstvo unutrašnjih poslova kao i policija u Užicu, imali su saznanja o upadima pripadnika VRS na teritoriju SRJ kao i mogućnosti otmice u Štrpcima.

U *Kratkom izvještaju o dosadašnjim saznanjima, problemima u radu i prijedlogu za donošenjem zaključaka i odluke*, kojeg je skupštinska Komisija za otmicu u Štrpcima predstavila Skupštini Republike Crne Gore 31. januara 1996. godine, navodi se da je Komisija sve vrijeme imala problem da dođe do informacija kada su u pitanju državni organi i građani, koji su se odazivali pozivima Komisije tek nakon više obraćanja i pritiska javnosti. U ovom izvještaju Komisija navodi državne organe koji su se u potpunosti oglasili o pozive Komisije: to su bili Predsjednik SRJ, koji je sa druge strane govorio o otmici u dnevnom listu „Politika“, Ministar unutrašnjih poslova u Vladi SRJ, Ministar za pravosuđe u Vladi Republike Srbije, Ministar za odbranu u Vladi SRJ, Ministar za unutrašnje poslove u Vladi Republike Srbije. Komisija kritikuje način

¹⁰ „Optužnica otkriva detalje planiranja otmice iz voza u Štrpcima“, Filip Radić, Balkan Insight, 1. mart 2019. godine, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/03/01/optuznica-otkriva-detalle-planiranja-otmice-iz-voza-u-strpcima/?lang=sr>

¹¹ „Optuženi u predmetu Luka Dragičević i dr. Izjasnili se da nisu krivi“, Sud Bosne i Hercegovine, 26. jun 2015. godine, dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/vijest/optuzeni-u-predmetu-luka-dragievi-i-dr-izjasnili-se-da-nisu-krivi-20047>

¹² Predmet Mitrašinić Miodrag, Sud Bosne i Hercegovine, dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3579/show>

¹³ „Optužnica otkriva detalje planiranja otmice iz voza u Štrpcima“.

¹⁴ „Podignuta optužnica protiv Lukić Milana (1967) zbog ratnog zločina nad otetim putnicima u stanici Štrpci 1993. godine“, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, 13.12.2019. godine, dostupno na: <http://tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=4361&jezik=b>

vođenja istrage i poziva na odgovornost politički vrh SRJ i republika kao i pasivan odnos političkih vrhova prema otmici prema Komisiji. Navodi se i da je MUP Crne Gore odgovorio na upite Komisije, ali da su prenijete činjenice na nivou onih koje se mogu naći u dnevnoj štampi i da je MUP u jednom trenutku prestao da odgovara. Pohvaljen je rad Ministarstva saobraćaja Crne Gore u pogledu dostavljenih informacija. Navodi se da Republički javni tužilac Crne Gore i Ministarstvo za ljudska prava u Vladi SRJ nisu pružili informacije o otmici. Otmicu u Štrpcima klasifikuju kao djelo za koje državni organi nisu izrazili neophodnu dostupnost po pitanju informacija i ne doprinose njegovom rješavanju, te je zbog toga neophodno formirati istražnu komisiju sa širokim ovlaštenjima, među kojima je i neometan pristup državnoj dokumentaciji.

U *Primjedbama na istražni postupak*, koje je skupštinska Komisija za otmicu u Štrpcima predstavila Skupštini Crne Gore 14. juna 1996. godine, a koje se baziraju na *Izveštaju o rezultatima uvida u dokumentaciju o otmici u Štrpcima u posjedu Javnog tužioca Republike Srbije*, navodi se neadekvatnost organizacije istrage, nepostojanje kontinuiteta u istragama, lokalizovanost istrage na opštine Užice, Priboj, Prijepolje i Brodarevo, nesistematičnost i jednoličnost istrage i nepostojanje konsekvantne obrade raspoloživih činjenica.

Skupštinska komisija za otmicu u Štrpcima šalje dopis Ministru za unutrašnje poslove u Vladi Crne Gore, gospodinu Filipu Vujanoviću, dana 31. januara 1996. godine, obavještavajući ga o tome da njegov prethodnik, Nikola Pejaković, nije odgovorio na dva dopisa upućena dvije godine ranije i da bi bilo poželjno da se na njih odgovori uz navođenje razočaranja kako je istraga vođena od strane nadležnih. Navodi da se istragom bavi Okružni javni tužilac u Užicama, a da sva saznanja ima i Republički javni tužilac Srbije. U ovom dopisu se identifikuju osumnjičeni za otmicu Nebojša Ranisavljević i Mićo Jovičić sa još nekoliko lica.

Sektor za saobraćajno transportne poslove, odnosno njena Služba za poslove vanrednih događaja, dana 8. marta 2002. godine, u dopisu pod brojem 284 – 14/02, obavještava pomoćnika Generalnog direktora za pravne poslove i ljudske potencijale, a u vezi sa zahtjevom za informacije od Višeg suda u Bijelom Polju, u vezi sa predmetom K. br. 5/98, odnosno predmetu protiv Nebojše Ranisavljevića, kojem se sudilo pred ovim sudom za učešće u ratnom zločinu u Štrpcima, da su prikupljeni podaci u vezi sa zaustavljanjem i odvođenjem putnika, da su isti „čuvani u jednoj fascikli“ i da je ista bila „u Službi za poslove vanrednih događaja negdje do marta 1995. godine, kada je od strane šefa Odjeljenja za saobraćajne poslove, Ujčić Josipa, uzet radi podnošenja izvještaja višim organima“ kao i da nemaju nikakvu informaciju o kretanju te fascikle. (str. 126 – 128).

Komemorativne prakse

U Prijepolju je 2009. godine podignut spomenik žrtvama otmice u Štrpcima sa natpisom „Ko u ovoj zemlji zaboravi 27. februar 1993. i stanicu Štrpci odustao je od budućnosti“. Iako predstavlja primjer komemorativne prakse, spomenik je naišao na osude porodica žrtava i organizacija civilnog društva zbog toga što su na njemu ispisane samo one žrtve ovog ratnog zločina

koje su porijeklom iz Prijepolja. Svake godine se 27. februara na tom mjestu obilježava godišnjica ovog ratnog zločina.¹⁵



Slika br. 3: Spomen-obilježje u Prijepolju žrtvama zločina u Štrpcima

Pored ovoga, Islamska zajednica u Srbiji i Bošnjačka kulturna zajednica organizuju Komemorativne akademije „Štrpci bez mezara“, održava se minut ćutnje i postavlja se cvijeće na spomen obilježju žrtvama. Centar za nenasilnu akciju je u sklopu programa koji realizuje od 2008. godine, i u okviru kojeg okuplja ratne veterane iz BiH, Hrvatske i Srbije, organizujući posjete mjestima stradanja civila i vojnika, kako nezvaničnim a tako i zvaničnim komemorativnim događanja organizovanim od strane lokalnih i državnih vlasti, organizovala je i posjetu ratnih veterana komemoraciji u Prijepolju.¹⁶

U Beogradu se svake godine održava komemoracija u organizaciji Žena u crnom, Fonda za humanitarno pravo i Inicijative mladih za ljudska prava, koja počinje u tačno 15 časova i 38 minuta, kada je voz zaustavljen u stanici Štrpci 1993. godine.

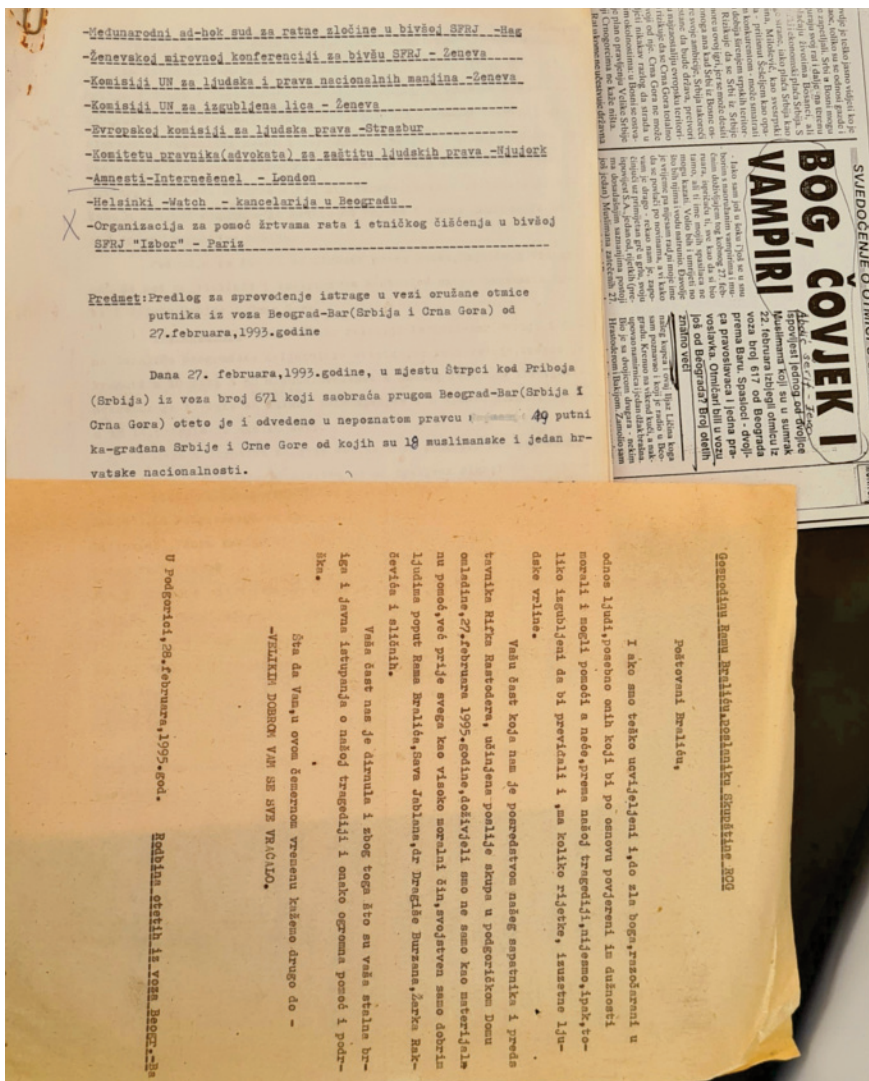
U Bijelom Polju je 2016. godine podignut spomenik žrtvama zločina u Štrpcima.¹⁷ Svake godine se u ovom gradu ali i u Podgorici održava pomen za žrtve ovog zločina polaganjem cvijeća na spomenik u Bijelom Polju, kao i na spomenik civilnim žrtvama ratova na prostoru bivše SFRJ 1991-2001. godine u Podgorici.¹⁸

¹⁵ „Otkriven spomenik otetim u Štrpcima“, Danas, <https://www.danas.rs/drustvo/otkriven-spomenik-otetim-u-strpcima/>, pristupljeno 16. aprila 2020. godine.

¹⁶ „Ratni veterani iz regiona odali počast ubijenim civilima iz voza u Štrpcima“, Centar za nenasilnu akciju, <https://nenasilje.org/ratni-veterani-iz-regiona-odali-pocast-ubijenim-civilima-iz-voza-u-strpcima/>, pristupljeno 16.4.2020.

¹⁷ Tamara Milaš, „Da li spomenik može nadomjestiti neprocesuiranje zločina?“, Centar za građansko vaspitanje, 26.2.2017. godine, <http://cgo-cce.org/2017/02/26/da-li-spomenik-moze-nadomjestiti-neprocesuiranje-zlocina/>

¹⁸ Nikola Borozan, Aleksandar Ljumović, „U Crnoj Gori obilježeno 27 godina od zločina u Štrpcima“, Radio Slobodna Evropa, 27.2.2020. godine, <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-crnoj-gori-obilje%C5%BEeno-27-godina-od-zlo%C4%8Dina-u-%C5%A1trpcima/30457948.html>



Slika br. 4: Arhiva IDC

Podaci o žrtvama objavljeni su između ostalog u publikaciji *Ratni zločini u Srbiji. Slučaj Sandžak* (Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd, 2010)

Bibliografija

- ◆ Fond za humanitarno pravo. „Otmica u Štrpcima. Analiza suđenja za ratni zločin. Činjenice, pravna pitanja i političke implikacije“. Beograd, 2003. Dostupno na: <https://www.hlc-rdc.org/images/stories/publikacije/Strpci.pdf>
- ◆ Inicijativa mladih za ljudska prava. „Ratni zločini u Srbiji. Slučaj Sandžak“. Beograd, 2010.

- ◆ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. „*Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*“. Beograd, 2006. Dostupno na: <https://www.helsinki.org.rs/doc/Svedocanstva27.pdf>
- ◆ Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo. „*Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*“. Beograd, 2011. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/305906285/Bosna-i-Hercegovina-u-vreme-raspada-SFRJ-1990-1992-pdf>
- ◆ Sud Bosne i Hercegovine. Prvostepena presuda u predmetu S1 1 K 023594 16 Kri - Jovičić Mićo od 16.11.2016. godine. Dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3610/show>
- ◆ Sud Bosne i Hercegovine. „*Optuženi u predmetu Luka Dragičević i dr. Izjasnili se da nisu krivi*“. 26.6.2015. godine. Dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/vijest/optuzeni-u-predmetu-luka-dragievi-i-dr-izjasnili-se-da-nisu-krivi-20047>
- ◆ Fond za humanitarno pravo. Presuda Vrhovnog suda Republike Crne Gore Kž. Br. 102/2003 od 19.11.2003. godine. Dostupno na: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2018/02/Nebojsa_Ranisavljevic,_presuda,_19.11_.2003_.FHP-6195,ST,I,2_.91.pdf
- ◆ Dejan Anastasijević, Svirepost i tišina, VREME Br. 968, 23. jul 2009;
- ◆ Dragoljub Todorović. „*Milan Lukić pred domaćim pravosuđem*“. Pešćanik, 21.7.2009. godine. Dostupno na: <https://pescanik.net/milan-lukic-pred-domacim-pravosudem/>
- ◆ Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Presuda Žalbenog vijeća u predmetu „*Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*“. 4.12.2012. godine. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/acjug/bcs/121204.pdf
- ◆ Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Prvostepena presuda u predmetu „*Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*“. 20.7.2009. godine. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/tjug/bcs/090720.pdf
- ◆ Radić, Filip. „*Optužnica otkriva detalje planiranja otmice iz voza u Štrpcima*“. Balkan Insight, 1. mart 2019. godine. Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/03/01/optuznica-otkriva-detalle-planiranja-otmice-iz-voza-u-strpcima/?lang=sr>
- ◆ Sud Bosne i Hercegovine. Predmet S1 1 K 021471 16 Kri - Mitrašinović Miodrag. Dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3579/show>
- ◆ Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. „*Podignuta optužnica protiv Lukić Milana (1967) zbog ratnog zločina nad oteetim putnicima u stanici Štrpci 1993. godine*“. 13.12.2019. godine, dostupno na: <http://tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=4361&jezik=b>
- ◆ Danas. 2009. Otkriven spomenik oteetim u Štrpcima. <https://www.danas.rs/drustvo/otkriven-spomenik-otetim-u-strpcima/>
- ◆ Centar za nenasilnu akciju. 2020. Ratni veterani iz regiona odali počast ubijenim civilima iz voza u Štrpcima. <https://nenasilje.org/ratni-veterani-iz-regiona-odali-pocast-ubijenim-civilima-iz-voza-u-strpcima/>

- ◆ Milaš, Tamara., „Da li spomenik može nadomjestiti neprocesuiranje zločina?“. 2017. Centar za građansko vaspitanje. <http://cgo-cce.org/2017/02/26/da-li-spomenik-moze-nadomjestiti-neprocesuiranje-zlocina/>
- ◆ Borozan, Nikola i Aleksandar Ljumović. „U Crnoj Gori obilježeno 27 godina od zločina u Štrpcima“. 2020. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-crnoj-gori-obilje%C5%BEeno-27-godina-od-zlo%C4%8Dina-u-%C5%A1trpcima/30457948.html>
- ◆ Diković, Jelena. „Samo želim da pronađem posmrtno ostatke moga tate“. 2019. Danas. <https://www.danas.rs/drustvo/suocavanje/samo-zelim-da-pronadjem-posmrtne-ostatke-moga-tate/>



YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS
NEMA E TË PINJVE PËR TË DREJTAT E NJERIT
INICIJATIVA MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA

Montenegro



DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU



YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS
NEMA E TË PINJVE PËR TË DREJTAT E NJERIT
INICIJATIVA MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA

Serbia



**Udruženje građana
Bukovice - Pljevlja**



Evropska unija u Crnoj Gori



Crna Gora
Ministarstvo javne uprave,
digitalnog društva i medija